

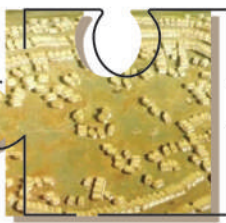
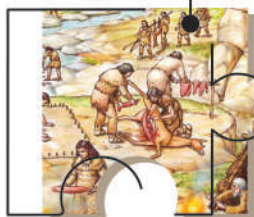
Нова українська школа

Оріон

Тамара Бака, Олександр Желіда,
Тетяна Мелещенко, Євген Амортія

Вступ до ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

та ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

УДК 94*кл5(075.3)
Б19

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02 2022 № 140)

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Вступ до історії України та громадянської освіти»
(автори: О. В. Желіба, Т. В. Бакка, Т. В. Мелешенко, І. Я. Щупак)

Авторський колектив:

Тамара Бакка, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, керівник Всеукраїнської спілки викладачів суспільних дисциплін і громадянської освіти (м. Київ)

Олександр Желіба, кандидат педагогічних наук, учитель-методист, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин державного університету імені Миколи Гоголя, учитель історії Ніжинського ліцею Ніжинської міської ради при НДУ імені Миколи Гоголя (м. Ніжин, Чернігівська область)

Тетяна Мелешенко, кандидат історичних наук, професор кафедри методики навчання суспільних дисциплін і гендерної освіти, заступник декана з наукової роботи історико-філософського факультету Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова, координатор Всеукраїнської спілки викладачів суспільних дисциплін і громадянської освіти (м. Київ)

Євген Ашортія, заступник директора, учитель-методист, учитель історії та правознавства Харківської спеціалізованої школи I–III ступенів № 80, переможець міського конкурсу «Учитель року – 2020» в номінації «Історія» (м. Харків)

Бакка Т. В.

Б19 Вступ до історії України та громадянської освіти :
Підручник для 5 кл. закладів загальної середньої освіти /
Т. В. Бакка, О. В. Желіба, Т. В. Мелешенко, Є. Д. Ашортія. —
Київ : УОБЦ «Оріон», 2022. — 224 с.; іл.

ISBN 978-966-991-206-0

УДК 94*кл5(075.3)

ISBN 978-966-991-206-0

© Бакка Т. В., Желіба О. В.,
Мелешенко Т. В., Ашортія Є. Д.,
2022

© УОБЦ «Оріон», 2022

*Шановна
юна громадянко,
шанувальнице історії!*

*Шановний
юний громадянине,
шанувальнику історії!*

*Запрошуємо тебе у світ історії України
та громадянської освіти!*

Історія допоможе тобі зрозуміти, який шлях подолало людство, щоб досягти сьогодення, з'ясувати, чому відбуваються події та до яких наслідків призводить вибір людини. Громадянська освіта допоможе з'ясувати особливості сучасності, навчить співжиттю та співорганізації в суспільстві, дасть змогу ефективно планувати майбутнє і робити виважені рішення. Вивчаючи матеріали курсу, ти зрозумієш витoki багатоманіття людей і спільнот, навчишся їх цінувати. Ти зможеш працювати із різними джерелами інформації, взаємодіяти з навколишнім світом, виявляти людяність, розуміти свої права та права інших.

Матеріал підручника, на нашу думку, має тебе зацікавити. На початку кожного параграфа буде запитання, яке дасть змогу пригадати інформацію, що потрібна для вивчення нового матеріалу. Параграф поділений на інформаційні блоки, до яких поставлені запитання і сформульовані завдання. Крім авторського тексту він містить текстові й візуальні джерела. Звертай увагу на QR-коди. За допомогою гаджетів через них можна буде переглянути цікавий додатковий матеріал.

Щоб тобі було легше орієнтуватися в підручнику, авторами було створено рубрики.

Першоджерело — інформація, створена сучасниками подій.

#Так говорив/так говорила, а я думаю так — цікаві думки відомих і невідомих людей про щось.

Думай — запитання після інформаційного блоку, що дасть змогу закріпити нові знання.

Групуйся — завдання для роботи з однокласниками й однокласницями.

Цікавинка — факт, над яким варто замислитися.

Особистий профіль — інформація про цікаву особистість, яка може стати для тебе прикладом для наслідування.

Інструкція — план виконання завдань.

Запитання і завдання — поміркуй над вивченим.

Після кожного уроку для осмислення вивченого вміщені наскрізні запитання і завдання. У кінці кожного розділу на тебе чекає урок узагальнення, де ти зможеш пригадати вивчене, аналізувати, ставити запитання, проєктувати й оцінювати себе. Кожне узагальнення містить навчальну настільну гру, в яку ти зможеш погратися з друзями чи рідними.

Отже, підручник з історії України та громадянської освіти допоможе тобі продовжити шлях становлення громадянина/громадянки своєї країни.

Авторський колектив бажає тобі цікавого дослідження історії та життя!

1. ДЛЯ ЧОГО ВИВЧАЮТЬ ІСТОРІЮ І ГРОМАДЯНСЬКУ ОСВІТУ?

Ключові поняття:

людина, суспільство,
громадянська освіта, історія.

Розглянь хмару слів. Уважно прочитай і поміркуй, як ці слова можуть пояснити терміни «ЛЮДИНА» та «СУСПІЛЬСТВО».

Що ти пам'ятаєш про людину й суспільство з початкової школи?

1. ЩО ДОПОМАГАЄ ЛЮДИНІ ПОВНОЦІННО ЖИТИ У СУСПІЛЬСТВІ?

У центрі пізнання світу перебуває людина та її життя. В усі часи кожна особа ставить перед собою питання: *Хто така людина? Що робить людину людиною? Якою є її природа? Що відрізняє її від тварин? Якщо людина є особливою істотою, то в чому полягає ця особливість?* Існує багато визначень поняття «людина», що розкривають її з різних боків і показують, що людина є складною і має багато різних характеристик.

Групуйся

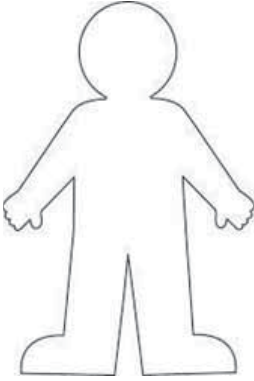
Напишіть три риси, якими наділена людина.

Обговори свої результати із сусідом чи сусідкою по парті. Разом зробіть спільний для вас усіх перелік рис.

У класі кожна пара по черзі називає визначені риси, записує їх на дошці в контур людини. Таким чином ви формували портрет людини.

1. Як ти вважаєш, у чому особливість людини?
2. Хто і що впливає на формування людини?
3. Чи може людина повноцінно жити без інших людей?

Людина — це жива, розумна, унікальна істота, яка формується під впливом природи й суспільства. **Суспільством** називають сукупність людей, що об'єднані спільним життям.

Для того щоб розвиватися, відстоювати свої права, комфортно й повноцінно жити в суспільстві та впливати на його розвиток, людині потрібні відповідні знання та вміння. Саме на основі них вона може приймати ефективні рішення і нести відповідальність за свої дії. Цьому навчає **громадянська освіта** — освіта, яка спрямована на формування здатностей людини ефективно жити в демократичному суспільстві.

- Поясни, як ти розумієш вислів «ефективно жити».

2. ЩО ВИВЧАЄ ІСТОРІЯ?

Для того щоб бути успішним/успішною в житті, потрібен досвід. Діти отримують його особисто — від батьків, учителів, суспільства. Досвід, накопичений суспільством, називають історією. **Історія** — це наука про життя людей у минулому, про їхні заняття, думки та дії. Фахівці, які досліджують минуле — це історики/історикині.

Первісне суспільство
(сучасна реконструкція)

Майстри й робітники різних професій
(ілюстрація «Книги ремесел», Франція, XV ст.)

Проголошення незалежності США
(живопис, 1819 р.)

Роботи, що працюють в готелі
(світлина, Японія, наш час)

Думай

1. Уважно роздивися зображення. Що тебе зацікавило на них?
2. Який досвід на них показано?
3. Які зміни суспільства можна простежити за зображеннями?

На ілюстраціях зображено життя людей у різні часи та в різних місцях, їхній вигляд і заняття, а також можливі зміни в уже недалекому майбутньому. Отже, історія нам розкриває події в часі та просторі. Щоб зрозуміти історію, треба ставити **дев'ять дослідницьких запитань історії**:

ЩО (ВІДБУЛОСЯ)?

ДЕ?

КОЛИ?

ЯК?

ЧОМУ?

ХТО (БУВ УЧАСНИКОМ/УЧАСНИЦЕЮ)?

ЯКІ НАСЛІДКИ?

ЗВІДКИ МИ ПРО ЦЕ ЗНАЄМО?

НАВІЩО НАМ ЦЯ ІНФОРМАЦІЯ?

Групуйся

Прочитайте цитати й дайте відповідь на запитання: *Чому важливо вивчати історію?*

Історія — вчителька життя (*Цицерон, давньоримський політичний діяч, філософ*).

Якщо ми будемо вивчати історію, то навчимося не повторювати минулих помилок (*Меггі Фьюрі, британська письменниця*).

Коли ти дізнаєшся про історичні події, то аналізуєш отриману інформацію і робиш висновки: що було доброго, що поганого, як діяти в майбутньому в схожих ситуаціях, щоб не повторювати помилок.

В історичних працях описується, як жили люди, чим вони займалися, як виглядали, як створювалися міста, держави, які події відбувалися та які їхні наслідки для людини й суспільства. Історія містить цікавинки про полювання на мамутів, будівництво пірамід, появу писемності, започаткування Олімпійських ігор, створення імперії римлян, походи вікінгів, заснування банків, проектування залізниці, перший політ на Місяць, поширення комп'ютерних ігор, виробництво електромобіля «Тесла» тощо.

Цікавинка

Мобільний телефон, а за ним і смартфон, займає важливе місце в житті сучасної людини. Пристрій пройшов складний шлях розвитку, що розпочався першим дзвінком 3 квітня 1973 року.

Громадянська освіта й історія в поєднанні дають уявлення про людину й суспільство, його історію, джерела його пізнання. Важливо знати історію та сьогодення громади, в якій живеш, власної країни, інших країн світу.

3. ЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ У 5 КЛАСІ?

Ефективне вивчення предмета «Вступ до історії України та громадянської освіти» вимагає дотримуватися правил гри.

Групуйся

Спільно з учителем або вчителькою визначте правила, яких ви будете дотримуватися на заняттях, запишіть їх на окремому аркуші та повісьте в класі, щоб ви могли бачити їх і звертатися до них. Роздивіться малюнки, прокоментуйте, які правила на них зображено, обговоріть, чому вони для вас важливі.

1. Додайте свої правила, що необхідні вам для гарної, злагодженої роботи.
2. Прокоментуйте, чому важливо приймати правила та чому це треба робити спільно.

Навчаючись, дотримуйтесь академічної доброчесності. Це означає, що не можна списувати, привласнювати чужі думки, ідеї, результати роботи, тексти, презентації. Потрібно вказувати джерело (звідки ви берете інформацію), не подавати неправдиву чи спотворену інформацію.

Під керівництвом учителя або вчительки практикуй **самооцінювання**, тобто оцінку своєї роботи з аргументами, ти оцінюєш себе саме так. А також долучайся до **взаємооцінювання**, тобто оцінюй роботу своїх однокласників й однокласниць, а вони — твою. Головне, пам'ятайте, що ви оцінюєте роботу, а не людину, й оцінювати потрібно як «плюси» роботи, так і моменти, які потребують доопрацювання.

Бажаємо цікавої та успішної подорожі в курс історії та громадянської освіти!

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Для чого вивчають громадянську освіту?
2. Як історія допомагає приймати успішні рішення сьогодні та планувати майбутнє?
3. Як я розумію поняття «академічна доброчесність» і чому важливо її дотримуватися?

II. Дію

1. Поясни місце людини в суспільстві в минулому та сьогодні.
2. На основі дев'яти дослідницьких запитань історії проаналізуй подію свого народження.

Групуйся

Складіть коротку історію про те, як досвід може стати в пригоді.

Поміркуй над вивченим

Осмисли матеріал параграфу, продовжуючи речення (*усно*):

Я запам'ятав/запам'ятала...

Я зрозумів/зрозуміла...

Я навчився/навчилася...

Для мене було новим...

Для мене не дуже зрозуміло...

Тема 1

Якщо в нас любов живе, ми вічні.
Генріх Гейне, німецький поет

Я В СУСПІЛЬСТВІ, ЧАСІ Й ПРОСТОРІ

2. ЧИМ ОСОБЛИВА ЛЮДИНА?

Ключові поняття: особистість, ідентичність, права людини.

Назви три головні характеристики, які відрізняють людину від тварин і механізмів.

1. ЯКІ МОЇ ПОТРЕБИ І БАЖАННЯ?

Ти вже знаєш, що кожна людина має потреби. **Потреба** — усвідомлене відчуття необхідності чого-небудь. Для задоволення твоїх потреб як живої істоти потрібні повітря, вода, їжа, безпечне середовище. Так складаються першочергові потреби. Другорядні потреби виникають згодом: модний одяг, стильний велосипед, популярність у соцмережах. Потреби також діляться на *матеріальні* (їжа, одяг, житло, предмети побуту) і *нематеріальні* (освіта, відпочинок, творчість). Потреби бувають розумними (поснідати) та нерозумними переїсти). Дослідник Абрагам Маслоу запропонував розділити потреби за важливістю. На його думку, людина задовольняє потреби послідовно від першого до вищого рівня.

ПОТРЕБИ

В самореалізації, що пов'язані із прагненням до розвитку своєї особистості, здібностей, талантів.

Визнання й повазі, що виражаються в прагненні позитивної оцінки з боку суспільства, визнанні певного статусу.

Соціальні, що виражаються у прагненні дружби, любові, участі у спільних діях.

Безпеки, що виражають прагнення людини зберегти життєвий рівень, контроль за власною життєдіяльністю (потреба в медичній допомозі, середній освіті, пенсійному забезпеченні, захисті від внутрішніх і зовнішніх ворогів тощо).

Фізіологічні, що забезпечують виживання людини як біологічної істоти (потреба в повітрі, воді, їжі, теплі, одязі, житлі тощо).

Думай

1. Які матеріальні й нематеріальні потреби маєш ти? Назви по три приклади таких потреб.
2. Наведи по три приклади розумних і нерозумних, на твою думку, потреб.
3. Проаналізуй поділ потреб, як його здійснив Абрагам Маслоу. Чому вони розташовані саме так?

Результатом задоволення власних потреб є благополуччя людини.

Благополуччя	Зміст
Фізичне	Добре фізичне самопочуття, енергія, бадьорість, здатність витримувати фізичні навантаження.
Інтелектуальне	Уміння вчитися та отримувати задоволення від навчання, здатність аналізувати проблеми й приймати зважені рішення.
Емоційне	Здатність розуміти почуття — свої та інших людей, уміння долати невдачі, керувати стресами.
Духовне	Усвідомлення свого призначення і сенсу життя, сприйняття загальнолюдських цінностей, залученість до культурної спадщини людства.
Соціальне	Задоволення соціальним статусом і якістю стосунків з оточенням, здатність ефективно спілкуватися та взаємодіяти з людьми.

- Розглянь таблицю. Поясни важливість кожної складової благополуччя.

Потреби породжують **бажання** — прагнення чого-небудь. Бажання — це потреба, що набула конкретної форми. Наприклад, коли в тебе почуття голоду — це потреба. А те, що ти хочеш з'їсти саме борщу зі сметаною — це бажання. Наступного разу ти захочеш з'їсти іншу страву. Тобто бажання можуть змінюватися.

Думай

1. Що важливіше: потреба чи бажання?
2. Чому бажання в різних людей можуть відрізнятися?

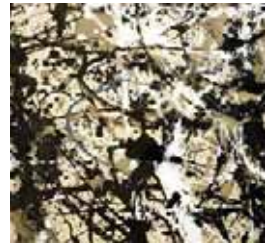
2. З ЧОГО СКЛАДАЄТЬСЯ ІДЕНТИЧНІСТЬ?

Люди народжуються з потребами, розвиваються, формуються як особистості. **Особистість** — сукупність характерних рис людини. Риси можуть бути *природними* (фізичні дані, вік, стать, темперамент) і *набутими* (потреби, цінності, почуття). Ці риси, як правило, є в кожній людині. Але їхнє поєднання в конкретній людині унікальне й неповторне. Усвідомлення своєї особливості творить ідентичність.

Цікавинка

«Осінній ритм» (Джексон Поллок, 1950)

Джексон Поллок сформував особливий стиль живопису — «техніка, яка ллється». Працюючи на великих поверхнях, художник розстилає полотно та розбризкує або видавлює фарбу на нього. Отже, з одного набору фарб виходять різні картини.

1. Як твориться унікальність картин у стилі «техніки, яка ллється»?
2. Чи може в таких картинах проявлятися ідентичність автора чи авторки?

Ідентичність — усвідомлення особистістю себе як носія чи носійки певних рис. Кожна людина самостійно визначає власну ідентичність. Ідентичність пов'язана з усвідомленням власного «Я», своєї унікальності.

Соціальна ідентичність характеризується визнанням власної приналежності до певної спільноти, виконанням певної ролі у спільноті. Так з'являються такі ідентичності: *українка/українець, учень/учениця, син/донька, брат/сестра, онук/онука, хлопець/дівчина, мама/батько, футбольний фанат/фанатка* тощо. Соціальна ідентичність формується під впливом мови, культури, національного та релігійного середовища тощо.

Думай

1. Назви одну зі своїх ідентичностей. Які твої риси її підтверджують?
2. Розглянь малюнок. Чому художник зобразив формування ідентичності людини саме так?
3. Як ти думаєш, хто ці особи, що тримають «пазли ідентичності»?

Ідентичність має змінний характер, вона не є сталою, а розвивається протягом всього життя в процесі спілкування, навчання, взаємовідносин. Розуміння власної ідентичності допомагає людині краще розібратися в собі.

3. ЯКІ ПРАВА Я МАЮ?

Кожна людина, незалежно від своїх потреб та ідентичностей, є рівною іншим. Вона від народження наділена правами людини, які закріплено в Загальній декларації прав людини. Права дитини закріплено в Конвенції про права дитини.

Групуйся

1. По черзі прочитайте в класі права людини й поясніть своїми словами їхню важливість.
2. Чому виникла потреба запровадити Декларацію прав людини та Конвенцію про права дитини?
3. Які цінності лежать в основі прав людини й дитини?

	<ul style="list-style-type: none"> • Ми народилися всі вільними й рівними. • Кожен/кожна має право на ці права, незважаючи на расу, релігію, стать, мову чи національність, соціальне походження та майновий стан. • Ти маєш поважати права інших. • Ніхто не може забрати жодне з твоїх прав.
	<ul style="list-style-type: none"> • Ніхто не має права тримати тебе в рабстві. • Ніхто не має права знущатися з тебе або катувати.
	<ul style="list-style-type: none"> • Ти маєш право бути скрізь визнаним/визнаною як особа перед законом. • Усі ми рівні перед законом і маємо право на рівний захист законом. • Ти маєш право шукати легальної допомоги, якщо твої права порушено.

- Ніхто не має права безпідставно ув'язнити тебе чи змушувати покинути твою країну.
- Ти маєш право на справедливий, незалежний і публічний суд.
- Кожен/кожна невинен/невинна, доки не доведено його/її винність.

- Ти маєш право на приватність.
- Ніхто не може втручатися у твоє особисте життя чи листування.

- Ти маєш право вільно подорожувати.
- Ти маєш право шукати притулку в інших країнах, якщо тебе переслідують у твоїй.

- Ти маєш право на громадянство.
- Усі дорослі за повної згоди сторін мають право одружуватися і створювати сім'ю.
- Кожен/кожна має право на власне майно.
- Кожен/кожна має право сповідувати релігію.

- Кожен/кожна має право думати й висловлювати свої думки вільно.
- Кожен/кожна має право на свободу вільних зібрань.
- Кожен/кожна має право керувати своєю країною або безпосередньо, або допомагаючи обирати представників/представниць на вільних і демократичних виборах.

- Кожен/кожна має право на соціальне забезпечення і право на економічну, соціальну й культурну допомогу від держави для підтримання свого гідного й вільного розвитку.
- Кожний дорослий має право на працю, справедливу заробітну плату і членство в профспілці.

- Кожен/кожна має право на дозвілля та відпочинок від роботи.
- Кожен/кожна має право на відповідні умови проживання для себе та своєї сім'ї.

- Кожен/кожна має право на освіту.
- Кожен/кожна має право вільно брати участь у культурному й науковому просуванні своєї громади, а їхня інтелектуальна власність як художника чи науковця має бути захищена.

- Ми всі рівні в суспільному ладі, в якому можемо насолоджуватися цими правами.
- Права і свободи кожного/кожної повинні бути захищені, якщо вони не перешкоджають правам і свободам інших.

Права людини — комплекс можливостей, необхідних для існування й розвитку людини в суспільстві. Права людини належать кожному й кожній незалежно від віку, статі, кольору шкіри чи інших особистісних рис. Вони бувають:

- *вродженими* (надаються людям тому, що вони є людьми);
- *універсальними* (належать кожній людині);
- *невід’ємними* (не можуть бути відібраними);
- *вразливими* (можуть бути порушені, але не припинені);
- *життєво необхідними* (для забезпечення свободи, справедливості та миру).

Права людини виборювалися та закріплювалися в законах різних країн протягом історії як:

- певні потреби;
- вимоги людини, адресовані державі й суспільству;
- закони, котрі повинні виконувати державні органи у стосунках з людиною;
- основні правила, без яких люди не можуть повноцінно жити.

Дотримання прав людини є ознакою сучасної держави. У разі порушення твоїх прав необхідно звертатися за захистом.

Інструкція

До кого звертатися в разі порушення твоїх прав:

- до батьків, учителів, психолога й адміністрації школи;
- до представників органів влади, зокрема соціальних служб;
- до громадських організацій із захисту прав;
- на Національну гарячу лінію для дітей і молоді 0 800 500 225 (безкоштовно зі стаціонарних і мобільних телефонів); короткий номер 116 111 (безкоштовно)

з мобільних телефонів); @childhotline.ukraine у фейсбуці й інстаграмі, @CHL116111 у телеграмі;

- до поліції (номер 102);
- до суду (якщо тобі виповнилося 14 років, ти можеш зробити це самостійно, в іншому разі — через законних представників);
- до Уповноваженого Президента України з прав дитини;
- до освітнього омбудсмена;
- до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмена);
- до засобів масової інформації.

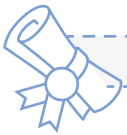
Запитання та завдання

I. Розумію

1. Як задоволення потреб і бажань людини впливає на її благополуччя?
2. У чому полягає унікальність і неповторність кожної людини?
3. Чому і якими правами від народження наділена кожна людина?

II. Дію

1. У чому полягає небезпека замовчування порушення прав людини? Наведи аргументи.
2. Пограй у гру «Права дитини» з друзями чи рідними.

Інструкція

Правила гри:

- Право першого ходу визначається кидком кубика.
- Гравці кидають кубик по черзі й просувають фішку, рухаючись уперед на ту кількість клітинок, яке число випало на кубіку.
- Потрапивши на поле, потрібно розкрити суть статті Конвенції про права дитини. За правильну відповідь — 1 бал.
- Якщо на запитання вже дали правильну відповідь, воно далі не бере участі в грі.

- Перемагає гравець/гравчиня, який/яка на фініші набере найбільшу кількість балів.

1 ВІСЬМОСТЬ	2 ЗАБОРОНА ДИСКРИМІНАЦІЇ	3 НАЙКРАЩЕ ІНТЕРЕСИ ДИТИНИ	4 РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВ ДИТИНИ	5 ЗРОСТАННЯ І ВИКОНАННЯ В СМТ	6 ЖИТТЯ, ВИКОВАННЯ І РОЗВИТОК	7 ПІВ'Я ТА ГРОМАДЯНСТВО
8 ІДЕНТИЧНІСТЬ	9 БУТИ РАЗОМ ІЗ СІМ'ЄЮ	10 ЗВ'ЯЗКИ З БАТЬКАМИ, ЩО ПЕРЕБУВАЮТЬ ЗА КОРДОНАМИ	11 ЗАХИСТ ВІД ВИКРАДІННЯ	12 ПОВАГА ДО ПОГЛЯДІВ ДИТИНИ	13 ВІЛЬНЕ ВИРАЖЕННЯ ДУМОК	14 СВІДОМІ ДУМКИ ТА РЕАКЦІЇ
15 СТВОРЕННЯ ПУТИ АБО ПЕРЕДІЛАННЯ ДО СЕБЕ	16 ЗАХИСТ ПРИВАТНОСТІ	17 ДОСТУП ДО ІНФОРМАЦІЇ	18 ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БАТЬКІВ	19 ЗАХИСТ ВІД НАСИЛЬСТВА	20 ДИТИ БЕЗ СІМ'ЄЮ	21 УНОВЛЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ДІТЯ
22 ДИТИ-КАЖУНЦІ	23 ДИТИ З ІНВАЛІДНОСТЮ	24 ОДРОСТІВІ, ВОДА, ЗАРПЛАТОВИЙ ДОСКОНИ	25 ДИТИ В УСТАНОВАХ ДОПОМОГИ	26 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ДОПОМОГА	27 ЖА, ОДНІ ТА БЕЗПЕЧНИЙ ДІМ	28 ДОСТУП ДО ОСВІТИ
29 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТИ	30 КУЛЬТУРА, МОВА ТА РЕЛІГІЙНІ МЕНШИН	31 ВІДОРОСТІВ, ГРА, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО	32 ЗАХИСТ ВІД ШКОЛИВОЇ ПРАЦІ	33 ЗАХИСТ ВІД ШІДЕННЯ НАКРЕДІТНИМИ РЕЧОВИКАМИ	34 ЗАХИСТ ВІД СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА	35 ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТОРГІВЛІ ДІТЬМИ
36 ЗАХИСТ ВІД ЕКСПЛУАТАЦІЇ	37 ДИТИ В МІСЦЕХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛИ	38 ЗАХИСТ ПІД ЧАС ВІЙНИ	39 ВІДНОВЛЕННЯ ТА ПОВЕРНЕННЯ У СУСПІЛЬСТВО	40 ДИТИ, ЯКІ ПОРУШУЮТЬ ЗАКОН	41 ЗАСТОСУВАННЯ НАЙБІЛЬШЕ СУПЕРІВНИЖИ ДІТЯ ЗАКОНІВ	42 УСІ МАЮТЬ ЗНАТИ ПРАВА ДИТИНИ
43-54 ІК СРАЩОС КОНВЕНЦІЇ	<h1>КОНВЕНЦІЯ ПРО ПРАВА ДИТИНИ</h1>					

Групуйся

Об'єднайтеся в групи. На телефон зніміть відеорекламу «Мої права — важливі».

3. ЯК ЧЕРЕЗ ОСОБИСТИЙ РОЗВИТОК ДОСЯГТИ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ?

Ключові поняття: цінність, гідність, подія.

— Чи не були б ви такі ласкаві сказати, як мені звідси вибратися?

— Залежить, куди йти, — відказав Кіт.

— Власне, мені однаково, куди йти... — почала Аліса.

— Тоді й однаково, яким шляхом, — зауважив Кіт.

*(Льюїс Керролл, «Аліса в Країні Чудес»,
переклад з англійської Валентина Корнієнка)*

Поясни зміст уривка. У чому, на твою думку, проблема Аліси?

1. ЩО ВПЛИВАЄ НА МІЙ РОЗВИТОК?

Дитина щойно народилася. Чи має вона вже свою ідентичність? Очевидно, що ні. Для цього потрібно усвідомлювати себе. Таке усвідомлення можливе лише внаслідок розвитку. Щоб новонароджена людина стала особистістю, яка усвідомлює свою ідентичність, необхідно її виховувати.

На формування особистості впливають три сили.

Перша — це спадковість, тобто ті фізичні дані нашого організму, які ми маємо від народження. Це твої зовнішні риси, стан здоров'я і здібності до чогось. Переважно їх не можна змінити.

Друга сила впливу — людське середовище, що поєднує сім'ю, друзів, школу й інших людей. Саме людське середовище надає нам перелік цінностей, частину яких ми засвоюємо та сприймаємо як свої.

У дитинстві часто ти не можеш обирати середовище, проте дорослі, як правило, самі формують коло свого спілкування.

Третя сила формування особистості — сама людина. Коли вона розуміє свої потреби, то для їхнього досягнення починає чинити певні дії. Якщо ці дії стосуються самої людини, то відбувається самовиховання та саморозвиток.

Думай

1. Роздивися світлину на попередній сторінці й дай відповідь на запитання: *Чи ти саморозвиваєшся, коли читаєш книжку?*
2. Як фізичні дані впливають на розвиток особистості?
3. Чи може людське середовище мати негативний вплив на формування людини? Як уникати таких впливів?
4. Виховання — процес цілеспрямованого впливу на особистість. Хто чинить такий вплив на людину?

Правильність власного розвитку можна виміряти задоволенням своїх потреб і самостійністю своїх дій. Американський письменник, автор мотиваційних книжок для дітей і підлітків Шон Кові запропонував сім критеріїв аналізу розвитку особистості.

Солідний розвиток	Проблеми розвитку
Ти можеш протистояти тиску оточення.	Ти легко піддаєшся на тиск оточення.
Ти не надто переймаєшся своєю популярністю.	Ти надміру хвилюєшся, що про тебе думають інші.
Ти загалом бачиш у житті позитивний досвід.	Ти думаєш, що життя постійно карає.
Ти довіряєш собі.	Ти не дотримуєш обіцянок, які даєш собі.
Ти цілеспрямована людина.	Ти не знаєш, що тобі подобається, тобі нудно.
Ти радієш успіхам інших.	Ти заздриш, особливо тим, хто поруч.

Думай

1. Поясни зміст цих критеріїв. Які критерії ще можна додати?
2. Зроби самооцінку. В яких напрямках тобі потрібно попрацювати?

Отже, результатом формування особистості є здатність реалізовувати свої потреби в суспільстві. Напрямок саморозвитку кожна людина має обирати самостійно, зважаючи на свої цінності та пріоритети.

2. ЯК ОБРАТИ ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ Й ПРІОРИТЕТИ?

Кожна людина щодня приймає рішення. І щоразу вона опиняється перед вибором, чим їй керуватися. Таким вибором є життєві цінності.

Цінність — важливість, значущість чого-небудь у житті. Цінності мотивують нас і впливають на наші рішення.

Незважаючи на те, що цінностей людина має багато, вони неоднозначні. Є більш важливі й менш важливі. Так устанавлюються життєві пріоритети — найважливіші цінності. Оскільки цінності впливають на поведінку людини, то людину часто оцінюють за життєвими пріоритетами.

Короткий перелік особистих цінностей				
Досягнення Відпочинок Хоробрість Креативність Залежність	Цілеспрямованість Дружба Здоров'я Чесність Незалежність	Вірність своїм принципам Розум Справедливість Доброта Навчання	Кохання Мир Досконалість Безпека Простота	Щирість Спонтанність Успіх Розуміння Багатство

Групуйся

1. Понапрацюйте в малих групах.
 - Ознайомтеся з переліком цінностей. Виберіть з них спочатку десять, потім п'ять найважливіших і пронумеруйте їх за важливістю від 5 до 1.
 - На трьох окремих аркушах паперу напишіть по одній цінності із цих п'яти, які ви обрали як найважливіші. Потім оберіть одну цінність, яка є найбільш значимою.
 - Ознайомте інші групи зі своїми результатами. Аргументуйте, чому ви не надали переваги певним цінностям, чому найважливішу цінність обрали саме таку і що ця цінність значить для вас.

2. Дайте відповідь на запитання, що на малюнку.

Людина також є цінністю, що виражається в такому понятті, як гідність.

Гідність — уявлення про цінність кожної людини, етична поведінка щодо людини. Гідність особистості передбачає уважне ставлення до задоволення прав і законних інтересів людини, чуйне, етичне ставлення з боку органів держави. Право на людську гідність закріплене в Загальній декларації прав людини. Гідність має кожна людина, яка народилася, незалежно від кольору шкіри, статі, національності тощо. Ніхто не має права принижувати гідність людини, вона захищається законом. Також є особиста гідність. Така гідність вимірюється позитивними характеристиками, як-от: щирість, відданість, хоробрість, відповідальність, доброзичливість, помірність, уважність тощо. Вона визначає авторитет людини в суспільстві. Він може бути втрачений дуже легко, а заробляється великими зусиллями та конкретними вчинками.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Аби зерно гідності плодоносило в наших душах, треба обрати правильну життєву дорогу. Людина має зрозуміти, що прийшла в цей світ робити не все, що їй заманеться, а творити добро, й за кожен свій вчинок ми маємо відповідати. Лише за таких умов розквітатиме людська гідність.

Блаженніший Любомир Гузар

1. Як ти розумієш цей вислів Любомира Гузара? Чи погоджуєшся ти з ним?
2. Поясни вислів «жити гідно».

Набір унікальних рис і цінностей людини складає її індивідуальність. Життя людини є тоді гармонійним, коли воно відповідає набору цінностей і сповна використовує унікальні риси особи.

3. ЯК ПЛАНУВАТИ ОСОБИСТИЙ РОЗВИТОК?

Як було з'ясовано, людина діє на основі цінностей і пріоритетів. Унаслідок такої активності людини та груп людей відбуваються події.

Подія — факт суспільного або особистого життя, що вже відбувся.

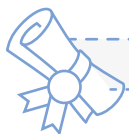
Подія має свої складові:

Причина	Привід	Умова	Ознака	Наслідок	Значення
Явище чи подія, яке обумовлює або породжує інше явище чи подію	Справжня чи вигадана підстава яких-небудь дій або вчинків	Обставина, за якої відбувається або здійснюється що-небудь	Властивість когось, чогось, чого-небудь	Результат події	Історична вага, роль, важливість події
Велопогулянка					
Ти любиш кататися на велосипеді.	У вікні ти бачиш, що твій друг та подруга виїхали кататися на велосипедах.	На дворі сонячна погода.	Ви каталися по велодоріжці парку відпочинку.	Отримано заряд бадьорості та доброго настрою.	У парку ви побачили тренування велосекції. Згодом вступили до неї і отримали багато перемог!

1. Обери будь-яку подію і наведи на основі неї приклади складових подій.
2. На яку складову події впливають потреби й цінності?
3. Який зв'язок між причиною і наслідком?
4. Як зробити так, щоб наслідки та значення були позитивними?

Щоб твої дії приводили до гарних результатів, їх потрібно планувати, враховуючи цінності. Особливо це важливо для особистого розвитку. Починаючи, завжди думай, що вийде.

З метою якісного планування свого життя і розвитку варто дотримуватися ряду рекомендацій.

Інструкція

Рекомендація	Зміст
Прорахуй витрати	Чи достатньо в тебе ресурсів, щоб діяти? Чи варті зусилля мети?
Склади план	Найкраще думки систематизуються на папері.
Візьми й зроби	Якщо ти наважився чи наважилась робити, то не пробуй, а просто роби.
Використовуй моменти	Зміни в житті — гарний привід для власних змін.
Співпрацюй	Співпраця дає змогу досягти мети всієї спільноти.
Визнач пріоритети	Спочатку роби першочергове.

- Проаналізуй таблицю. Наведи приклади, як можна застосувати подані в ній рекомендації.

Розвиток особистості залежить і від здатності приймати самостійні рішення. Автономія особистості передбачає рівень володіння собою, визначення власної долі, прийняття рішень і відповідальність за свої дії.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Чому має наступати відповідальність людини за поведінку, що призводить до порушення гідності інших людей чи порушення їхніх прав?
2. Чому погляд на ситуацію з позицій інших людей дасть змогу краще їх зрозуміти?
3. Як визначити важливість події для людини й суспільства?

II. Дію

1. Багато людей створюють особисте гасло, яке визначає головну цінність їхнього життя. Такі гасла часто поширюються в соціальних мережах як цитати, що мотивують. Створи власне гасло, яке має мотивувати твій розвиток.
2. Запропонуй, як можна змінити те, що тебе не влаштовує.

Групуйся

Для планування діяльності багато людей використовує «Квадранти часу». Нижче подано приклад правильного розташування активності людини. Сплануй свій тиждень, використавши «Квадранти часу». Обміняйся своїм планом із сусідом чи сусідкою по парті. Дайте взаємні рекомендації щодо вдосконалення своїх планів.

- Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/4OKJeSF>

4. ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ РОДИНИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ?

Ключові поняття:

сім'я, родина, соціалізація, особистий простір, правила, традиція.

Прочитай прислів'я та приказки про родину. Про що говорили тобі ці прислів'я і приказки?

- Дерево тримається корінням, а людина — сім'єю.
- Дім зіграє не піч, а любов і злагода.
- Дружна сім'я не знає печалі.
- Сім'ї, де допомагають одне одному, біди не страшні.
- Без сім'ї і свого роду — немає нації, народу.
- Любов до Батьківщини починається з родини.

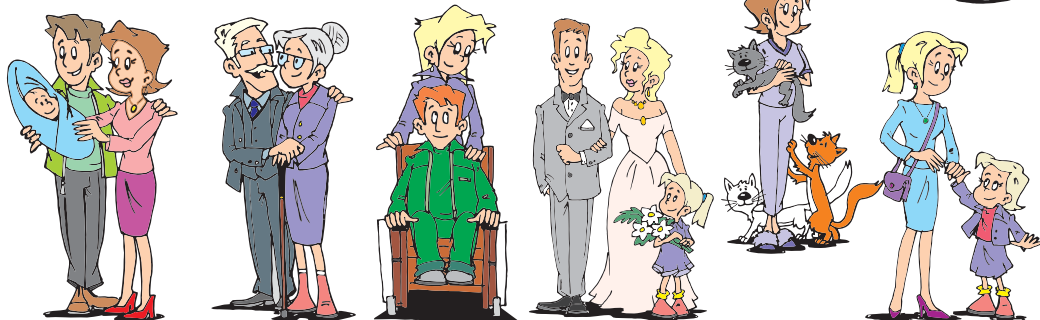
1. ЧОМУ ВАЖЛИВІ СІМ'Я ТА РОДИНА?

Сім'я, або родина — особи, які проживають разом, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права й обов'язки. Як правило, родина складається із чоловіка й жінки, власних або прийомних дітей та інших родичів. Сім'ї бувають різними, але головне, щоб у них було комфортно й безпечно жити всім разом.

Думай

Розглянь малюнки. Які сім'ї на них зображені? Які ще бувають сім'ї?

«Селянська родина»
(Тарас Шевченко, 1843 р.)

Однією з важливих функцій сім'ї є народження дітей і продовження людського роду. Тут починається формування і виховання людини, тобто **соціалізація** — процес засвоєння людиною певних знань, норм і правил життя і поведінки, а також цінностей, що допомагають жити в суспільстві. Сімейні стосунки допомагають сформувати в дітей найкращі якості, такі як доброта, гідність, толерантність, ввічливість, повага, освіченість, виховується почуття любові до Батьківщини. З родинних стосунків починаються відносини із сусідами, суспільством, державою, і саме від родини насамперед, залежить, якими вони будуть.

Родина, як і людина, не може повноцінно існувати одноосібно в ізоляції, вона потребує спілкування з іншими родинами та родичами. **Родичі** — особи, які перебувають у спорідненості. Родичі, що мають спільних предків, можуть бути схожими між собою зовнішньо, за характером, за стилем поведінки.

Думай

Розглянь репродукцію картини Тараса Шевченка. Опиши, що для тебе цікавого є на зображенні? Яку інформацію ти отримав/отримала із цієї картини? Чим відрізняється тогочасна родина від сучасної і що ти побачив/побачила спільного?

2. ЯК ПОБУДУВАТИ ДОБРІ ВЗАЄМВІДНОСИНИ В СІМ'Ї?

Сім'ю можна вважати маленькою державою, адже кожна сім'я має свої традиції та цінності, місце проживання, правила, розподіляє права й обов'язки. Кожний член родини має право на довіру, турботу, підтримку, натхнення, повагу, співпрацю, задоволення своїх базових потреб. Кожна людина має право на свій **особистий простір**. Це та невелика область (часто її можна виміряти відстанню до пальців витягнутої руки), яку ми прагнемо зберігати тільки для себе. Для тебе це може бути місце чи кімната, де ти зберігаєш особисті

речі, книжки, одяг. Це також можливість побути наодинці із собою та право недоторканності.

У сімейних взаємовідносинах важливо уникати конфліктів. Якщо ж такі виникли, то варто їх вирішувати миролюбним шляхом. Пам'ятай, що в сім'ї не може бути жодного насильства, воно заборонено законом.

Думай

1. Які почуття, емоції та потреби мають члени твоєї родини? Як ти допомагаєш їх задовольнити?
2. Чи відчуваєш ти негативні емоції, перебуваючи в родинному колі? Які способи опанування та реакції на них ти застосовуєш?

Родина має спільне майно та господарство, що поєднує харчування, покупки, облаштування житла, наповнення і розподіл сімейного бюджету. Кожний член родини має долучитися до спільного господарювання, мати свої обов'язки. До обов'язків у родині можна віднести приготування їжі, прибирання, догляд за іншими членами родини, організація дозвілля тощо.

Обов'язки важливо розподіляти разом, вони мають бути посильні. Добре, коли члени родини розуміють, хто що має зробити, і, залежно від вільного часу, допомагають одне одному. Це зміцнює родину.

Думай

1. Як господарює родина, зображена на світліні? Чим корисна така діяльність?
2. Обговори із сусідом чи сусідкою по парті, які у вас є обов'язки в родині. Чому важливо виконувати ці обов'язки? Поділися думками з класом.

Побудова взаємовідносин у сім'ї має відбуватися на договірних і рівноправних умовах. Родинні або сімейні відносини будують люди, які здатні домовлятися, контролювати свої емоції, проявляти внутрішню дисципліну та діяти за правилами.

Правило — вимога для виконання якихось умов усіма учасниками якої-небудь дії (спілкування, гри, діяльності). Сімейні правила — правила для сім'ї. Важливо, щоб ці правила обговорювалися всією родиною і приймалися спільно. Діти, незалежно від віку, теж є повноправними членами родини.

Думай

1. Які правила існують у твоїй родині? Чому вони важливі?
2. Роздивись постер. Запропонуй своє правило, яке б ти хотів/хотіла додати до записаних на ньому.
3. Вибери три правила із цього постера, які тобі найбільше подобаються. Поясни чому.
4. Поділися вдома своїми набутими знаннями про сім'ю. Якщо правил, які тобі подобаються, у твоїй родині не дотримуються, то запропонуй їх запровадити.

Гармонійні стосунки в родині дають змогу її членам разом насолоджуватися життям, переживати складні його моменти. Проте сімейні відносини не вибудовуються в усіх однаково. Вони можуть відрізнитися правилами, розподілом обов'язків, характером членів родини, світоглядними засадами. Люди самі обирають, як їм будувати своє спільне життя, як формувати правила та розподіл обов'язків.

3. ЯК СІМЕЙНІ ТРАДИЦІЇ ЗМІЦНЮЮТЬ РОДИНУ?

Кожна родина має своє місце не лише в суспільстві, а й в історії. Дослідити історію походження роду, скласти родовідне дерево, відшукати важливі факти життя сім'ї та її членів допомагає наука *генеалогія*. Досвід твого роду може вплинути на твоє виховання і становлення як особистості. Тому пам'ятай і шануй історію свого роду та його традиції.

Думай

1. Пригадай історію походження своєї родини, яку тобі розповідали батьки, бабусі й дідусі, інші родичі. Чим займалася твоя родина, чим вона відома?
2. Які відомі українські родини ти знаєш?

Традиція — елементи культури, що передаються від покоління до покоління і зберігаються протягом тривалого часу. До сімейних традицій належить святкування днів народжень, спільна вечеря, чаювання, читання, ігри, подорожі тощо. Сімейними традиціями можуть бути форми звертання одне до одного. Тобто це може бути щось просте, але важливе й особливе для родини, будь-які дії, яких вона дотримується. Традиції бувають не лише серйозними, а й веселими й кумедними. Вони можуть змінюватися. Сімейні традиції роблять життя цікавішим і затишнішим, а родину — міцнішою.

Думай

1. Яка сімейна традиція зображена на світлині? Чи є у твоїй родині схожа?
2. Які сімейні традиції є у твоїй родині? Навіщо вони потрібні?
3. Уяви ситуацію: до тебе звернувся твій одноліток, який не визначився, чи потрібні сімейні традиції. Він хоче почути твою думку щодо цього. Якою буде твоя відповідь і які ти наведеш йому аргументи?

Сімейні традиції згуртовують родину, роблять її дружною, особливою. Вони мають на меті посилювати спільні інтереси, творити спільні емоції для переживання, підвищувати радість від спільних результатів. Сімейні традиції підтримують зв'язки між поколіннями — таким чином продовжує формуватися історія роду.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Яку роль відіграє родина для дитини й суспільства?
2. Чому важливо дотримуватися права на особистий простір?
3. Які є способи співучасті в житті родини?

II. Дію

1. Прочитай уривок з пісні «Родина» на вірші Вадима Крищенка.

Родина, родина — від батька до сина,
Від матері доні добро передам.
Родина, родина — це вся Україна
З глибоким корінням, з високим гіллям.

- Поясни, як ти розумієш вислів «родина — це вся Україна»?
2. Запропонуй три основні правила, які будуть сприяти покращенню взаємовідносин у сім'ї.

Групуйся

За допомогою членів своєї родини створи або відтвори, якщо він є, герб родини на аркуші.

За допомогою знаків і фігур герб зображає головні риси родини, показує цінності, які важливі для неї. У геральдиці не лише знаки, а й кольори мають значення. Символіку кольорів теж потрібно пояснювати.

Зробіть у класі виставку гербів, прикріпивши їх на стіні чи десь в іншому місці. Розкажи про свій герб, послухай однокласників й однокласниць. Порівняйте, що в гербах спільне, а що — унікальне. Чому герби мають багато спільних рис?

Цікавинка

Герб Ваги

Герб — це символічний знак, емблема держави, міста, підприємства, роду або особи. Герби та їхню історію вивчає геральдика.

5. ЯК ЛЮДИНА І ЛЮДСТВО ІСНУЮТЬ В ЧАСІ?

Ключові поняття:

століття, тисячоліття, система літочислення, ера, періодизація історії.

Які одиниці часу ти знаєш?

1. ЩО ТАКЕ КАЛЕНДАРНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ ЧАС?

Люди святкують важливі для них пам'ятні дати. Такою датою, наприклад, є день народження. Ця дата містить календарний час: день, місяць і рік. Щоб зрозуміти, коли вона відбулася, потрібно орієнтуватися в часі. Розуміння послідовності подій у часі дають змогу визначити зв'язки між подіями, їхніми причинами та наслідками.

Очевидно, спочатку люди усвідомили, що таке доба. Їм було важливо знати, скільки вони мають часу на полювання до настання сутінок. Першим годинником стала паличка, яка за допомогою тіні вказувала приблизний час доби. Для полегшення обліку часу добу поділили на періоди, які своєю чергою, могли ділитися на менші проміжки часу. Так з'явилися години, хвилини й секунди.

Коли люди почали займатися розведенням худоби, їм важливо було знати, коли з'являться дитинчата — потрібен був облік часу, більший за день. Опорою для розуміння таких проміжків часу став Місяць, який обертався навколо Землі приблизно за 28 днів. Так з'явилися місяці. На роки люди почали звертати увагу під час ведення землеробства. Для них було важливо знати пори року, які впливали на ведення господарства. Так з'явився річний календар. **Календар** — система відліку часу, спосіб підрахунку днів у році. Отже, календар базується на періодичних явищах природи: рухові Сонця, зміні пір року та фазах Місяця.

Цікавинка

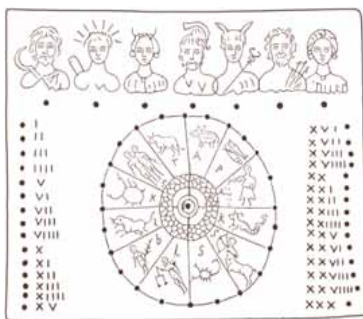
Слово «календар» походить від латинського слова «калео», яке означає «вигук», «сповіщення». У римлян була традиція, що про початок першого дня кожного місяця оголошувала спеціальна людина — глашатай. Цей день у римлян мав назву «календи».

Думай

1. Як святкують початок нового року в нашій країні?
2. Які ти знаєш традиції сповіщення про новий місяць чи рік в інших народів?

Римський календар
(III–IV ст. н. е.)

Мозаїчна підлога в синагозі
VI ст. в Національному
парку Бейт Альфа (Ізраїль)

Фази Місяця
з календаря султана
Селіма II (1566 р.)

3. Чим ці календарі відрізняються від того, яким користуєшся ти?
4. Обговоріть в парах, яку інформацію можна отримати з кожного календаря.

Тривалий час людство не мало єдиного календаря. Перший сонячний календар винайшли давні єгиптяни 4 тисячі років тому. У ньому було 365 днів. Календар запозичили римляни й згодом удосконалили його. Оскільки це було зроблено за правління Юлія Цезаря, календар називали *юліанським*. Протягом століть юліанський календар накопичив недоліки, тому Папа Римський Григорій XIII його поліпшив. Запроваджений понад 400 років тому григоріанський календар використовується в більшості країн світу. Серед них і Україна.

2. ЯК ОБЧИСЛЮВАТИ ІСТОРИЧНИЙ ЧАС?

Історичний час вивчає наука хронологія. Це допоміжна історична дисципліна, що встановлює дати історичних подій і документів, вивчає історичні календарі. Хронологія використовує як роки, так і більші проміжки часу — століття і тисячоліття. **Століття** — проміжок часу в 100 років. **Тисячоліття** — проміжок часу в 1000 років.

Варто запам'ятати! Хронологічна послідовність — часова послідовність.

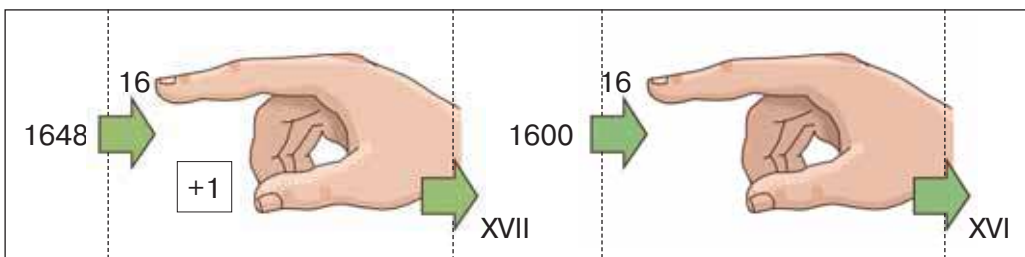
Для рахування ми використовуємо арабські цифри. Для позначення століть в історичній науці використовують римські цифри. З початкової школи ти знаєш римські цифри. Можливо, ти пам'ятаєш, що основними є I (одиниця), V (п'ять) та X (десять).

Варто запам'ятати!

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	XIII	XIV	XV	XVI	XVII	XVIII	XIX	XX

Для написання великих історичних дат використовують скорочення: мільйон (*млн*), тисячоліття (*тис.*), століття (*ст.*), рік (*р.*).

Важливо усвідомити межі століття та тисячоліття. Наприклад: XI століття почалось після того, як пройшло 10 століть (тобто 1000 років, одне тисячоліття). Точна дата початку — 1 січня 1001 р., закінчення — 31 грудня 1100 р. (коли пройшло 1100 років). Коротко це записують так: 1001 — 1100 рр.

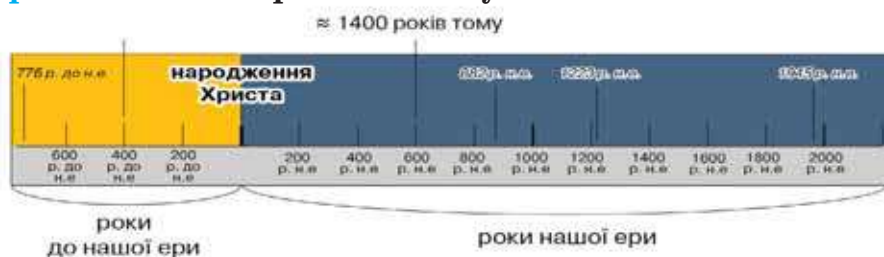

Для визначення часу необхідна його початкова точка відліку. З давніх-давен люди відраховують час від якоїсь легендарної чи історичної події. Наприклад, стародавні греки вели

своє літочислення від перших Олімпійських ігор, стародавні римляни — від заснування Рима, мусульмани — від переселення пророка Мухаммада з Мекки до Медини. Так з'явилися різні **системи літочислення** — **системи обліку великих проміжків часу**. У григоріанській системі літочислення починається від народження Ісуса Христа. Весь історичний час до народження Ісуса називають «до Різдва Христового» або «до нашої ери». Роки нашої ери, частіше, вказують без додавання слів «нашої ери». Так ми маємо засвоїти нове поняття «ера».

Ера — великий проміжок часу.

Думай

1. Скільки часу пройшло від народження Ісуса Христа?
2. Як шкала часу допомагає зрозуміти історичну хронологію?
3. Єврейське літочислення починається з 3761 року до нашої ери, а мусульманське — із 622 року. Визнач, який зараз рік в Ізраїлі, та за мусульманським календарем.

3. ЯКІ ПЕРІОДИ ІСНУЮТЬ У НАЦІОНАЛЬНІЙ І СВІТОВІЙ ІСТОРІЇ?

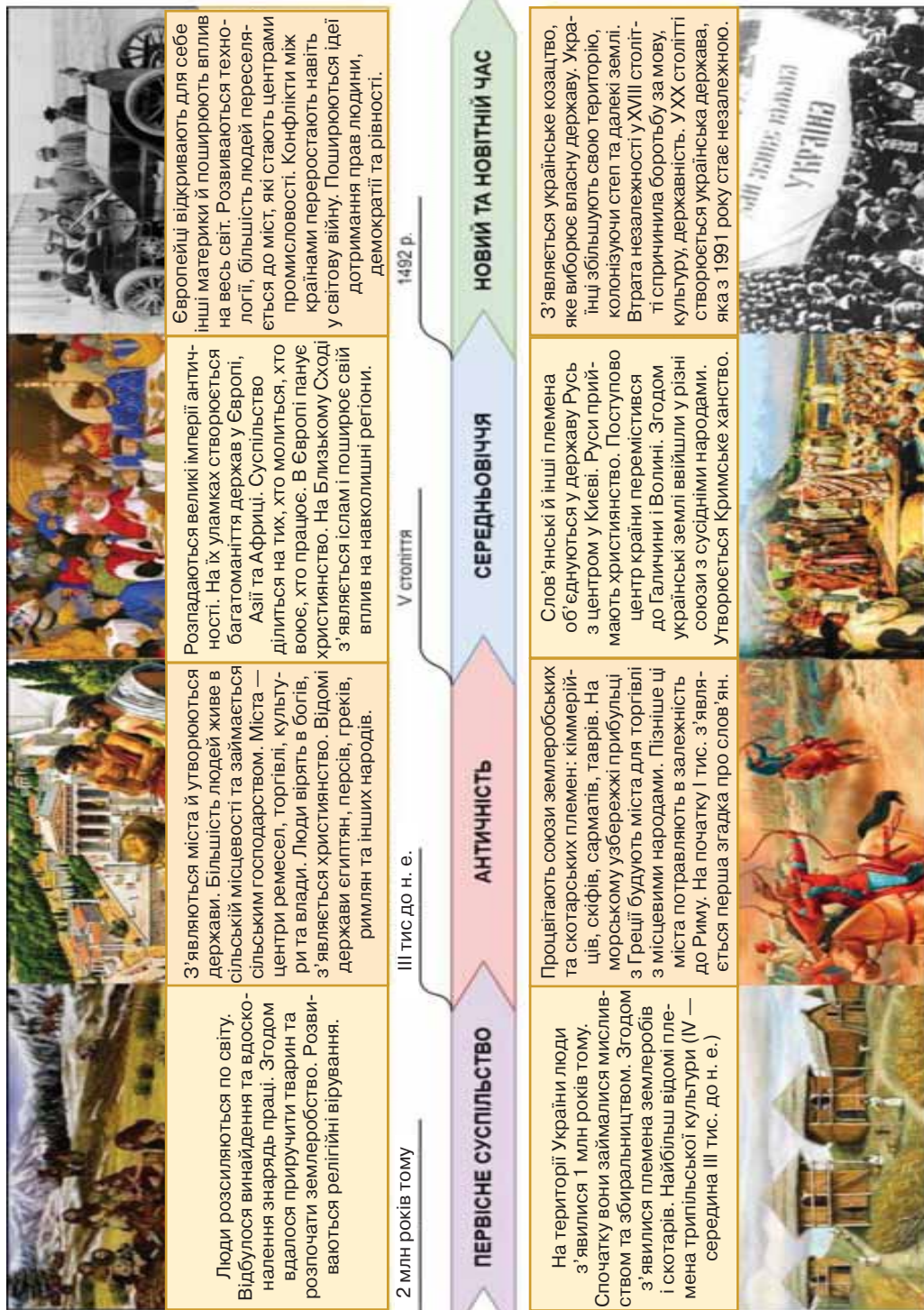
Для вивчення історії важливими є періоди — проміжки часу, які мають спільні особливості. **Періодизація історії** — поділ історії на періоди. Історію людства й України можна поділити на чотири великі періоди. Установлюючи дати подій в історії України, їх варто синхронізувати з подіями всевітньої історії.

Варто запам'ятати! Синхронні події — одночасні події.

Думай

1. Які події зі світової історії ти знаєш? Як ти про них дізнався/дізналася?
2. Які події з історії України ти знаєш? Як ти про них дізнався/дізналася?
3. Які факти історії зображено на ілюстраціях?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Яка різниця між одиницями вимірювання історичного часу: *рік, століття, тисячоліття*. Як вони співвідносяться?
2. Чим відрізняються системи літочислення? Поясни на прикладах.
3. Які події історії України та світової історії можна назвати синхронними?

II. Дію

1. Намалюй шкалу часу. На ній відміть: дати коронування Данила Романовича (1253 р.), початок Національно-визвольної війни під проводом Б. Хмельницького (1648 р.), народження Тараса Шевченка (1814 р.), введення гривні в обіг в Україні (1996 р.), твій рік народження. Визнач, у якому столітті відбулися ці події.
2. Візьми лінійку. Уяви, що 1 мм = 1 рік; 1 см = 10 років. Дай відповіді на запитання та виконай наступні завдання.
 - Якої довжини буде на стрічці століття? Якої довжини — тисячоліття?
 - За допомогою цих розрахунків відміть на папері час свого життя. Яка це частка століття? Яка це частка тисячоліття?
 - Перші люди з'явилися на території України 1 млн років тому. Якої довжини потрібно взяти стрічку, щоб зобразити цей факт?

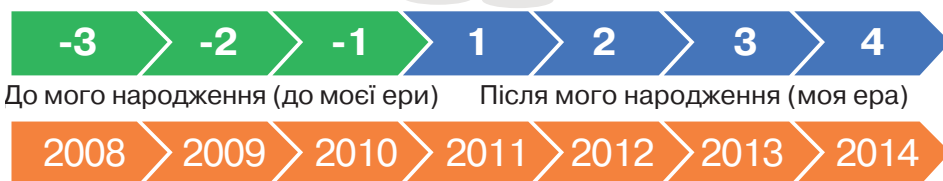
Групуйся

«Ера» є умовним поняттям. Так, кожен/кожна з вас може вести відлік часу у своїй ері. Як? Нехай рік твого народження буде першим роком твоєї ери. Який зараз рік твоєї ери? За скільки років до твоєї ери народився Ісус? У якому році твого літочислення Україна проголосила незалежність? У якому році твоєї ери ви пішли до школи?

Євромайдан розпочався 2013 року!

Ти знаєш, це був третій рік моєї ери!

Відлік часу від Різдва Христового (наша ера)

6. ЯК ЛЮДИНА Й ЛЮДСТВО ІСНУЮТЬ У ПРОСТОРІ?

Ключові поняття: **історична карта.**

Карта цікавіша, ніж територія (*Мішель Вельбек*).

Поясни суть висловлювання сучасного французького письменника й кінорежисера.

1. ЩО ТАКЕ ГЕОГРАФІЧНИЙ ТА ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР?

Історія відбувається не лише в часі, а й у просторі. Простір поверхні Землі вивчає і географія. Тому саме вона надає допомогу історикам/історикиням для визначення точного місця подій. Проте під час вивчення простору дві науки роблять основну увагу на різних цілях. Географія — на природних процесах і явищах, історія — на конкретних фактах діяльності людини.

Співпраця між науками породила нову науку — історичну географію. Вона вивчає географію певної території на певному етапі її історичного розвитку. В історичній географії використовують різні методи. Серед них історичні — вивчення архівних джерел, пам'яток матеріальної культури тощо та географічні — картографування, районування тощо.

На основі даних досліджень створюються історичні карти. **Історична карта** — карта, що відображає події, що відбувалися на певній території в певний момент часу.

Історична карта містить інформацію про:

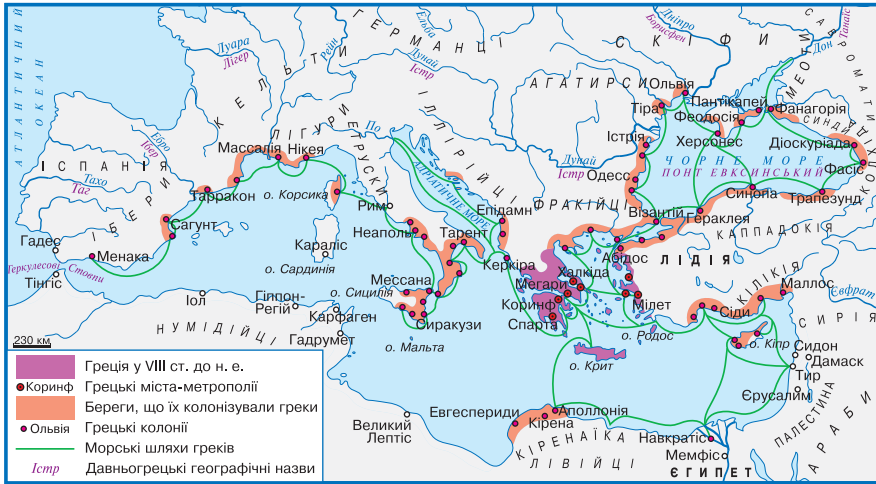
- поверхню Землі у визначений час історії;
- місця поселень, пам'яток, подій;
- кордони спільнот, країн, релігій тощо;
- напрямки руху мандрівників, торговців, армій, переселенців.

Думай

1. Чому для розуміння історії потрібна карта?
2. Поглянь на карти. Які факти можна отримати під час їх вивчення?
3. Як визначити, чи є ці карти історичними?

2.ЯК ПРАЦЮВАТИ З ІСТОРИЧНОЮ КАРТОЮ?

Для того щоб ви могли прочитати зміст карти, потрібно знати її елементи.

Думай

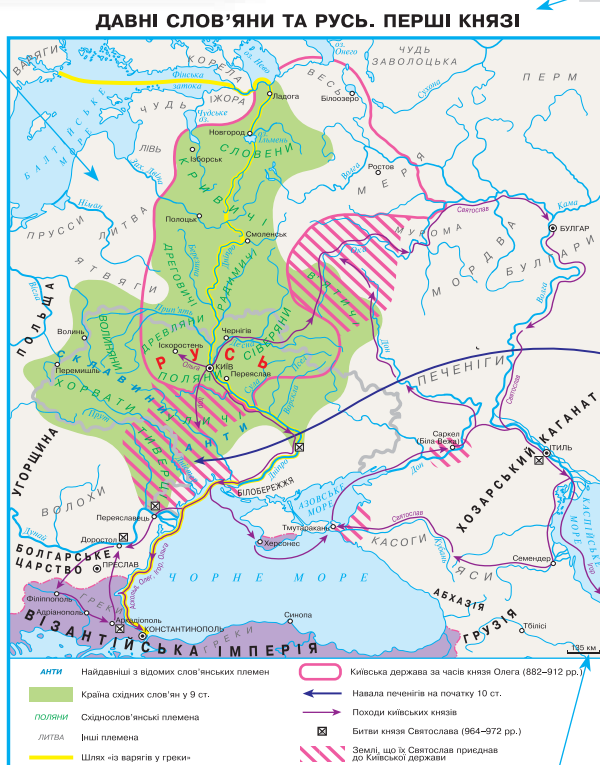
1. Ознайомся з легендою карти. Які історичні події відображено на карті?
2. Які позначення не відображено в легенді? Чим це можна пояснити?

Картографічне зображення ілюструє певні історичні події на певній території

Назва — містить тему карти

До речі! Людина, що створює карти, зветься *картографом* чи *картографинею*!

Масштаб(мірло) дає визначити реальні(фактичні) розміри об'єктів та відстані між ними.

Інструкція

Щоб історична карта використовувалася ефективно, варто запам'ятати кілька правил:

- біля настінної карти варто стояти навпроти джерела світла;
- показувати об'єкти на карті слід указкою, ручкою чи долонею руки;
- показуючи на карті населений пункт, місця подій, торкнися кінцем указки до відповідної точки, назви орієнтири, підкресли назву об'єкта;

- показуючи державу чи інші території, проведи по карті указкою відповідну лінію (закінчуючи в початковій точці) та називай орієнтири;
- річки показують від витоків до гирла, походи чи мандрівки — від початкового пункту до кінцевого через головні точки маршруту;
- під час пояснення використовуй напрямок за сторонами горизонту: «північніше», «південніше», «східніше», «західніше» (але не «вище», «нижче», «правіше», «лівіше»);
- як орієнтири використовуй знайомі географічні об'єкти (гори, моря, річки), а також історико-географічні позначення (міста, держави).

Думай

Поясни, чому правила роботи з картою роблять використання карти більш ефективним.

Під час вивчення історії ми також будемо використовувати контурні карти. Це карти, що містять контури географічної основи й призначені для виконання навчальних завдань. На них також можуть бути нанесені контури країн, основні історичні об'єкти, процеси або явища. Вони є основою для виконання завдання з нанесенням умовних позначень. За допомогою контурних карт ти станеш автором/авторкою власних історичних карт, тобто почнеш опановувати професію картографа/картографині.

3. ЯК ЗНАЙТИ РІДНЕ МІСТО ЧИ СЕЛО НА КАРТІ?

Не так давно для того щоб визначити місце розташування населеного пункту, потрібно було використовувати детальну великомасштабну карту чи атлас (збірник карт). Зараз можна швидко знайти потрібний об'єкт за допомогою інтернету. У нагоді можуть стати картографічні вебсервіси. Найпоширенішим з них є «Гугл-карти».

Карти гугл (англ. *Google Maps*) — набір додатків, побудованих на основі безкоштовного картографічного сервісу й технологій, які надає компанія Google.

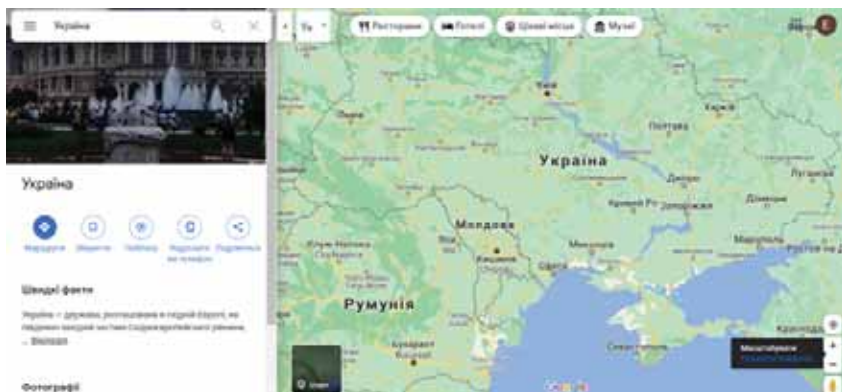

Основні можливості Google Maps:

- перегляд географічних карт;
- завантаженість руху на дорогах (для великих міст світу);
- пошук необхідного населеного пункту, вулиці, адреси;
- пошук конкретної компанії (наприклад: Дніпровський історичний музей, Київський педагогічний університет, компанія Львівська Майстерня Шоколаду);
- типи місць (наприклад: морозиво в парку Ужгорода, ринок в Одесі);
- можна також створювати власні карти із зазначенням маршруту, описом місць, фото;
- панорамний 3D-перегляд вулиць, будівель тощо.

Для того щоб почати роботу, зайти в застосунок Google Maps <https://www.google.com.ua/maps>. Увівши до пошукача назву населеного пункту, ти можеш легко його знайти.

<https://cutt.ly/1OHo7dg>

Думай

1. Визнач, скільки кілометрів від твого населеного пункту до столиці України. Скільки годин потрібно їхати автомобілем до столиці зі швидкістю 60 км/год? Якщо ти з Києва, обчисли маршрут до Одеси.
2. Проклади автомобільний маршрут між Полтавою і Херсоном. Скільки кілометрів становить цей маршрут?
3. За однією з версій, географічний центр Європи розташований в Україні за такими координатами: 47°57'40" пн. ш. і 24°11'10" сх.д.. Що це за населений пункт?

Існують різні варіанти онлайнкарт, тому в тебе завжди є можливість вибрати той застосунок, який подобається.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Як ти розмієш поняття: «історична карта», «легенда карти», «атлас»?
2. Які типові умовні позначення має історична карта?
3. Як слід розуміти вислів «прочитати карту»?

II. Дію

1. За допомогою карт гугл проклади маршрут з дому до школи. Порівняй власний маршрут із подібними в однокласників й однокласниць.
2. Дізнайся дату заснування власного населеного пункту, в якому ти живеш. Визнач, з якого часу цей населений пункт з'являється на історичних картах.

Вигляд України на карті, котру створено за допомогою космічного знімання або космічних знімків

Групуйся

Розташуйте на плані твого населеного пункту умовні позначення, що пов'язані з його історією.

7. ЯК ЗОБРАЖУВАЛИ УКРАЇНУ НА КАРТАХ У РІЗНІ ІСТОРИЧНІ ЧАСИ?

Ключові поняття: етнокультурний регіон, державний кордон.

Складіть перелік фактів, які можна виявити за допомогою історичної карти.

1. ЯК КАРТИ ЗМІНЮВАЛИ УЯВЛЕННЯ ЛЮДЕЙ?

Уявлення людей про світ втілилися на давніх мальованих картах. Автором першої карти світу вважають давньогрецького вченого Птолемея, що творив у II ст. На його карті також були зображені землі сучасної України під назвою «Сарматія». Оригінал карти не зберігся. До нас дійшли лише копії, створені у XIII ст.

Після того, як було винайдено книгодрукування, збільшилася і кількість нових карт. З розвитком науки карти ставали більш детальними та правдивими. У наш час найточніші карти створюються за космічними знімками.

Карта
Птолемея
(II ст.)

Себастьян Мюнстер. Космографія.
Карта Польського регіону (1544 р.)

Думай

1. Порівняй давню карту із сучасними в навчальному атласі з історії. Чим вона відрізняється?
2. Чи можливо мандрувати за давніми картами? Поясни свою думку.
3. Знайди на карті Себастьяна Мюнстера територію України. На основі яких фактів ти зробив/зробила такі висновки?

На основі вивчення минулого вчені складають історичні карти, які показують давні природні умови, географічні назви, кордони держав, розташування поселень, торговельні шляхи, напрямки мандрівок і військових походів.

Думай

1. Чому для вивчення історії потрібні історичні карти?
2. Чому змінювалися кордони держав, назви країн і міст?
3. Чи знаєш ти, які народи жили на території України?

2. ЯКІ ЕТНОКУЛЬТУРНІ РЕГІОНИ Є В УКРАЇНІ?

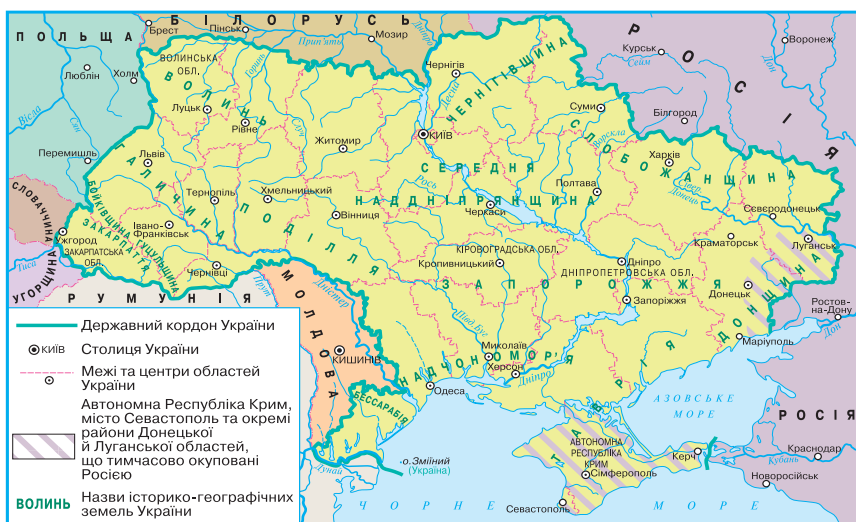
Українські етнокультурні регіони — територія, де компактно проживають українці та поширена українська мова. Вони відрізняються історією перебування у складі різних держав, співжиття з різними народами, діалектами мови, заняттями, побутом, традиціями та звичаями. Ці території не мають чітко визначених кордонів, не збігаються з поділом на райони та області.

Цікавинка

В Україні є музеї, що містять етнографічні пам'ятки. Одним з таких музеїв є Національний заповідник «Хортиця», де розміщено реконструкції будівель Запорозької Січі, зброю, знаряддя праці та предмети побуту козацтва.

Життя народів у різні історичні періоди в різних регіонах досліджує *етнографія* (від грецьких слів «етно» — народ, «графія» — опис). Знання про етнокультурні регіони України можна отримати в етнографічних й історичних музеях, музеях народної архітектури й побуту.

Український народ, за Конституцією України, — громадяни України всіх національностей. Українці можуть мати різне походження та ідентичність. Головне, що нас об'єднує, — це Україна, наш спільний дім.

Думай

1. На території якого етнокультурного регіону ти проживаєш? З якими подібними регіонами він межує?
2. Які національні спільноти компактно проживають у твоєму рідному краї?
3. Які регіони межують з іншими країнами? Чи відобразилося таке сусідство на розмаїтті національних спільнот України?

3. ЯКІ ДЕРЖАВИ Є СУСІДАМИ УКРАЇНИ?

Сучасні кордони України визнані світовим співтовариством із часу проголошення її незалежності. **Державний кордон** — межа, яка визначає територію держави — суші, вод, надр, повітряного простору. Охороною Державного кордону України на суші та водах займається Державна прикордонна служба України, у повітряному та підводному просторі — Збройні сили України. Загальна протяжність українського кордону становить майже 7 тис. км.

Україна — одна з найбільших за площею держав Європи. Суходолом Україна межує із сімома країнами: Польщею, Угорщиною, Словаччиною та Румунією, які входять до Європейського Союзу, Молдовою, Білоруссю, Росією. Країна має вихід до Чорного й Азовського морів. По них можна допливати до Болгарії, Туреччини та Грузії, а через протоки Босфор і Дарданелли — до інших прибережних країн світу.

Цікавинка

Європейський Союз складається із 27 країн, які об'єдналися на основі дотримання прав людини, демократії, миру.

Думай

Опиши географічне розташування України. З якими країнами вона має спільний кордон?

Наявність країн-сусідок і доступ до моря створюють сприятливі умови для розвитку міжнародних торговельних і туристичних зв'язків.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Чому українські землі на стародавніх і сучасних історичних картах зображені по-різному?
2. Чому історію неможливо вивчати без знання історичної карти?
3. Чому країни світу охороняють свої державні кордони?

II. Дію

1. Досліди одну з історичних карт України на сторінці Вікіпедії «Список історичних мап України». Запиши в зошит отриману інформацію.
2. Досліди походження назви етнокультурного регіону України на вибір. Поділись інформацією з однокурсниками й однокурсницями.

<https://cutt.ly/qmkFsew>

Карта Закарпаття XVIII ст.

Групуйся

Уявіть себе середньовічними картографами. Намалюйте сучасну карту України за взірцем давніх мальованих карт. Запропонуй для такої карти власні умовні позначення.

8. ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО, ЧАС І ПРОСТІР

1. Ключові поняття.

QR-kod

1. Пограй у гру «**ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО**» (на с. 52) з друзями чи рідними.

<https://?????>

Правила гри:

- Право першого ходу визначається кидком кубика.
- Гравці кидають кубик по черзі й просувають фішку, рухаючись вперед на ту кількість секторів, яке число випало на кубик.
- Потрапивши на поле, потрібно дати відповідь на запитання. За правильну відповідь нараховується 1 бал.
- Якщо на запитання гравці вже дали правильну відповідь — воно далі не розігрується.
- Перемагає гравець, який має найбільшу кількість балів на фініші.

2. Пишемо історію.

Підготуйте презентацію (лепбук) про історію своєї або іншої сім'ї. У презентації мають бути такі елементи:

1. Родовідне дерево.
2. Мапа власної ідентичності.
3. Сімейні правила.
4. Сімейні традиції.
5. Стрічка часу з ключовими датами історії сім'ї.
6. Карта, де позначено місця, що пов'язані із сім'єю.
7. Фото та ілюстрації, що пов'язані із сім'єю.

Посилання на шаблон лепбука

3. Проектуємо гру.

Об'єднайтеся в групи та складіть по два завдання для команд суперників:

1. Про ідентичність.
2. Про самореалізацію.
3. Про родину.
4. На розуміння історичного часу.
5. Для розуміння історичних карт (використайте карти з підручника або навчального атласу).

Пограйте в гру, обмінявшись запитаннями. Проаналізуйте гру. Що вдалося досягти із запланованого, а що — ні? Як можна було б поліпшити проект гри?

Настільна гра «ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО»

<p>1</p> <p>Дай визначення поняттю «людина».</p>	<p>2</p> <p>Що таке суспільство?</p>	<p>3</p> <p>Дай визначення поняттю «громадянська освіта».</p>	<p>4</p> <p>Що таке історія?</p>	<p>5</p> <p>Назви дев'ять питань історика</p>	<p>6</p> <p>Що таке академічна доброчесність?</p>	<p>7</p> <p>Що таке рефлексія?</p>
<p>8</p> <p>Що таке потреба?</p>	<p>9</p> <p>Які потреби з першочерговими?</p>	<p>10</p> <p>Що таке бажання?</p>	<p>11</p> <p>Дай визначення поняттю «особистість».</p>	<p>12</p> <p>Що таке ідентичність?</p>	<p>13</p> <p>Що таке права людини?</p>	<p>14</p> <p>Яка організація затвердила Конвенцію про права дитини?</p>
<p>15</p> <p>Що впливає на формування особистості?</p>	<p>16</p> <p>Що таке цінність?</p>	<p>17</p> <p>Що таке пріоритет?</p>	<p>18</p> <p>Що таке гідність?</p>	<p>19</p> <p>Що таке індивідуальність?</p>	<p>20</p> <p>Що таке подія?</p>	<p>21</p> <p>Які складові має подія?</p>
<p>22</p> <p>Що таке сім'я або родина?</p>	<p>23</p> <p>Хто такі родичі?</p>	<p>24</p> <p>Дай визначення поняттю «соціалізація».</p>	<p>25</p> <p>Що таке особистий простір?</p>	<p>26</p> <p>Що таке правило?</p>	<p>27</p> <p>Що таке традиція?</p>	<p>28</p> <p>Яка наука вивчає історію родин і родів?</p>
<p>29</p> <p>Що таке календар?</p>	<p>30</p> <p>Що таке століття?</p>	<p>31</p> <p>Що таке хронологічна послідовність?</p>	<p>32</p> <p>Що таке ера?</p>	<p>33</p> <p>Що таке система літочислення?</p>	<p>34</p> <p>Що таке тисячоліття?</p>	<p>35</p> <p>Що таке періодизація історії?</p>
<p>36</p> <p>Що таке історична карта?</p>	<p>37</p> <p>Що відображає площа карти?</p>	<p>38</p> <p>Що пояснює легенда (ключ) карти?</p>	<p>39</p> <p>Для чого позначають масштаб карти?</p>	<p>40</p> <p>Що таке контурна карта?</p>	<p>41</p> <p>Що таке атлас?</p>	<p>42</p> <p>Що таке картографічний сервіс?</p>
<p>43</p> <p>Якими були перші карти?</p>	<p>44</p> <p>За допомогою чого створюються сучасні найточніші карти?</p>	<p>45</p> <p>Що таке етнокультурні регіони України?</p>	<p>46</p> <p>Яка наука досліджує життя народів?</p>	<p>47</p> <p>Дай визначення поняттю "український народ".</p>	<p>48</p> <p>Що таке державний кордон?</p>	<p>49</p> <p>Зі скількома державами Україна має сухопутний кордон?</p>

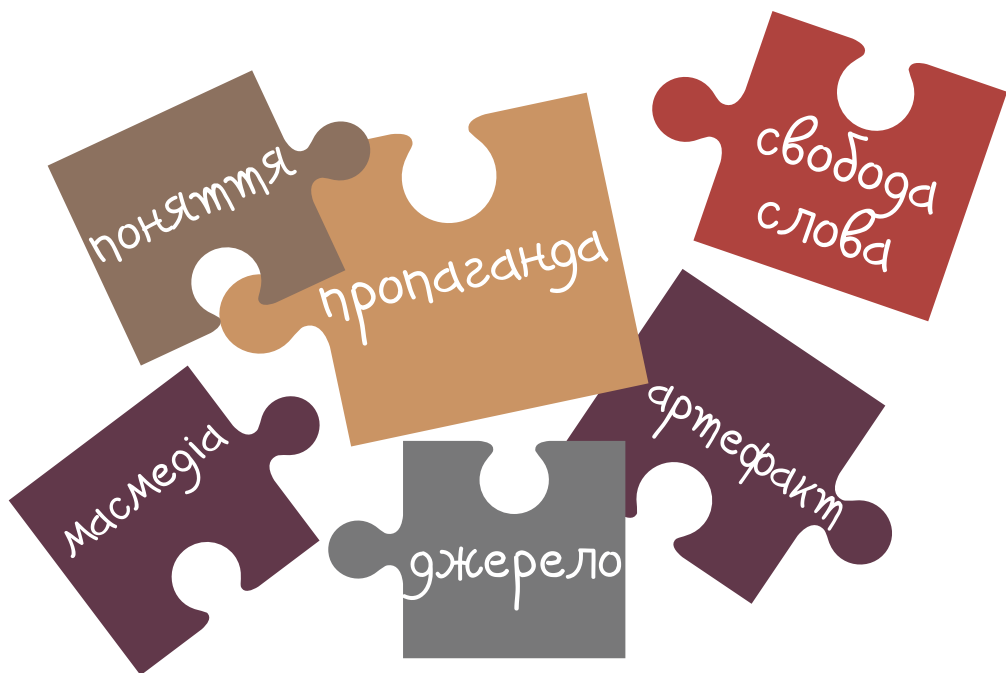

Тема 2

Пізнання душі багато в чому
сприяє пізнанню будь-якої істини.

*Аристотель,
давньогрецький філософ*

ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ СУСПІЛЬСТВА

9. ЯК ЧЕРЕЗ КОМУНІКАЦІЮ ТА МЕДІА ПОШИРЮЄТЬСЯ ІНФОРМАЦІЯ?

Ключові поняття:

інформація, джерела інформації, масмедіа.

Що таке інформація? Як ти її отримуєш?

1. ЩО ТАКЕ ІНФОРМАЦІЯ І ЯКІ ЇЇ ВИДИ?

Люди спілкуються, щоб обмінятися інформацією. **Інформація** — дані про навколишній світ, які можна зберігати, перетворювати, передавати й використовувати. Люди обмінюються цими даними за допомогою повідомлень.

Сприймання інформації відбувається за допомогою органів чуття. Людина бачить навколишній світ і сприймає його на дотик, чує звуки, відчуває смак й аромати. Тому за способом сприйняття можна виділити такі види інформації: зорову, слухову, смакову, нюхову, тактильну. У деяких людей деякі органи відчуття не діють або діють не на повну. Ці люди сприймають світ по-іншому, адже мають звужений перелік видів інформації.

Цікавинка

На перилах цього балкона в Неаполі — шрифт Брайля. Незрячих туристів просять уявити приголомшливий краєвид перед ними: вид на Тиренське море й гору Везувій.

Думай

1. Яку користь дає кожний спосіб сприйняття інформації?
2. Чи можна компенсувати втрату способу сприйняття інформації?
3. З якою метою установлені перила на мосту (див.: фото на с. 54)?

Із часу появи перших людей існують різні можливості передачі повідомлень від людини до людини. Перші повідомлення були у вигляді звуків, жестів й умовних сигналів. У процесі обміну люди створювали нові способи передачі інформації. На сьогодні за формою подання інформація буває *візуальною, звуковою, текстовою, числовою*.

За призначенням інформація буває *особистою*, що призначена для найближчого кола спілкування, *спеціальною* — зрозумілою для окремої спільноти, *масовою* — що створена для сприйняття більшої частини соціуму.

Думай

1. Які форми подачі інформації були винайдені раніше, а які — пізніше?
2. Запропонуй піктограми для видів інформації за формою подання.
3. Наведи приклади особистої, спеціальної та масової інформації.

Людину чи предмет, що надає інформацію, називають джерелом інформації. Дані джерела можуть бути *первинними*, коли створені безпосередньо свідками під час подій. Це може бути інтерв'ю очевидця чи звіт організатора. *Вторинні* джерела створюються як систематизація та узагальнення кількох первинних джерел. Це може бути наукова стаття, журналістське розслідування. Дані джерела намагаються встановити причинно-наслідкові зв'язки та зробити висновки. На основі вторинних джерел створюються *третинні* джерела. Вони узагальнюють наукові дослідження і показують узагальнену думку вчених. Третинними джерелами є енциклопедії, словники, довідники. Цей підручник теж є третинним джерелом інформації.

Думай

1. Які, на твою думку, джерела більш достовірні? Чому?
2. Чим важливі вторинні та третинні джерела інформації?
3. Поясни схему, подану на попередній сторінці.

2. ЯК РОЗВИВАЛИСЯ МАСМЕДІА?

Засоби передавання, зберігання та відтворення інформації називаються медіа. У широкому розумінні медіа — це усна мова, зображення чи друкований текст. Проте зазвичай під цим поняттям розуміють технічні засоби: радіо, телебачення, інтернет тощо. «Сучасні» медіа, або **масмедіа** — засоби одночасної передачі інформації великим групам людей. Такі засоби пов'язані з технологіями масового виробництва, ІТ-технологіями, інтернетом.

ПИСЬМОВІ

Рукописні — записки, листи, щоденники тощо;

друковані — книги, документи, довідники, газети, журнали тощо.

УСНІ

Інформація від звичайних людей, свідків подій, експертів тощо.

ЕЛЕКТРОННІ

Радіо, телебачення, телефон, інтернет тощо.

АУДІОВІЗУАЛЬНІ

Аудіо — запис розмови, аудіокнига, фонодокументи тощо;

візуальні – фотодокументи, малюнки, зображення тощо.

- Проаналізуй і схарактеризуй види масмедіа.

Особистий профіль

У 1450 році **Йоганн Гутенберг**, німецький друкар і видавець, винайшов друкарський верстат. Відтоді інформацію почали фіксувати й поширювати в друкованому вигляді масовими тиражами. На малюнку подано рухомі металеві літери та пристрій для набору тексту (*верстатка*), уперше створені Гутенбергом, і друкарський верстат 1520-го року (*гравюра*).

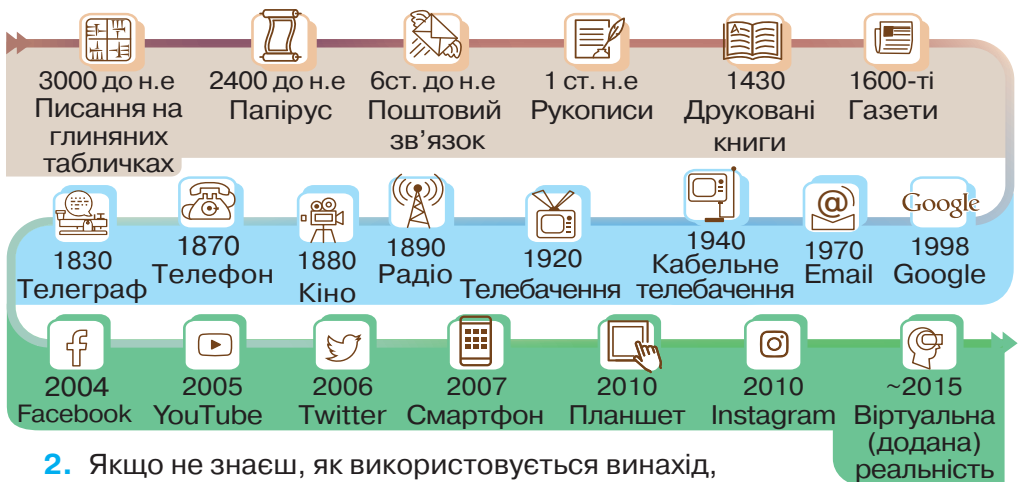
1. Яке значення для історії має винахід Гутенберга?
2. За ілюстраціями спробуй пояснити, як відбувався процес друку.

Думай

1. Проаналізуй стрічку часу. Поясни, як кожний винахід вплинув на життя.

ЕТАПИ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

2. Якщо не знаєш, як використовується винахід, дізнайся про нього за допомогою інтернету.

3. ЯК МАСМЕДІА ВПЛИВАЮТЬ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ?

Сучасні масмедіа дають змогу донести до суспільства інформацію освітнього, професійного, суспільно-політичного, розважального характеру. Це має велике значення для вільного й різнобічного висвітлення суспільно-політичних проблем. Саме масмедіа дають змогу чітко усвідомити наявність проблем, сформулювати можливі шляхи їхнього розв'язання, згрупувати прихильників, висвітлити результати діяльності. За їхньою допомогою влада може спілкуватися з громадянами, громадяни — висловлювати своє ставлення до діяльності влади, політичні сили — проводити агітацію своїх програм.

Думай

1. Про які значущі проблеми ти дізнався/дізналася з масмедіа?
2. Чи пропонували автори повідомлень шляхи їхнього вирішення?

Діяльність тих, хто працює в масмедіа, дуже відповідальна. Подаючи матеріали, журналісти мають дотримуватися загальноприйнятих правил етики. Зокрема, керуватися принципами гуманізму, об'єктивності, толерантності, справедливості й поваги, не нав'язувати стереотипи й оцінки.

Передаючи й висвітлюючи нові повідомлення, журналісти дотримуються професійної етики. Декларація професійної поведінки журналістів, прийнята на II Всесвітньому конгресі Міжнародної федерації журналістів 1954 року зі змінами 1986 р., наголошує: *«Повага до істини та права громадськості на правду — перший обов'язок журналіста, що передбачає передусім служіння інтересам суспільства. Журналіст зобов'язаний гарантувати людям отримання правдивої та достовірної інформації за допомогою чесного відображення об'єктивної реальності»*.

Журналістські стандарти подачі інформації

<p>Збалансованість — всебічність і безсторонність висвітлення події. Під час конфліктної ситуації відображаються позиції всіх сторін конфлікту. Журналіст /журналістка має бути максимально нейтральним.</p>	<p>Достовірність — кожний факт, що подається в матеріалі, повинен мати надійне джерело інформації. Якщо згадуються дослідження, то потрібно вказувати «хто», «де» та «коли» його провів.</p>	<p>Відокремлення фактів і суджень — усі журналістські коментарі мають бути чітко відокремлені від фактів і коментарів експертів. Неприпустиме упереджене та стереотипне ставлення.</p>
<p>Точність — потрібно поширювати лише правдиву інформацію. Ненадійність джерела інформації може призвести до поширення неточної та маніпулятивної інформації, що може зашкодити людям.</p>	<p>Повнота — у новинах має бути відповідь на запитання: «що», «де», «коли» сталося; до аналізу додається — «чому» і «які наслідки передбачаються», коментарі експертів/експерток.</p>	<p>Оперативність — максимально швидко й актуально висвітлювати події, проте не на шкоду іншим стандартам.</p>

Думай

1. Як ти вважаєш, подані у таблиці стандарти є однаково важливими для всіх й чому?
2. Поясни, як недотримання кожного стандарту може нашкодити людям.

СЕНСАЦІЯ! Тигри на волі

Ходять чутки, що в одному із зоопарків сталася надзвичайна ситуація. Через погано зачищені двері втекли два тигри й тепер розгулюють містом. Жах охопив жителів, і ті не виходять зі своїх домів, бояться можливого нападу звірів. За словами одного з мешканців, який виглядав з балкона, щось схоже на тигра пробігло через парк навпроти. Мабуть, це були втікачі. Тому треба бути обережними й подбати про свою безпеку!

3. Попрацюй у малій групі. Прочитайте новину на сторінці газети, що зображена на малюнку. Проаналізуйте, чи відповідає вона стандартам подачі інформації.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Які є види джерел інформації?
2. Які три винаходи, на твою думку, найбільше вплинули на розвиток масмедіа?
3. Що таке журналістські стандарти подачі інформації?

II. Дію

1. Створи мапу думок «Інформація».

2. Проаналізуй повідомлення на шкільному сайті з точки зору застосування стандартів журналістської етики.

Групуйся

Створить спільну презентацію «масмедіа» на 10–12 слайдів.

10. ЯК МЕДІА ЗАХИЩАЮТЬ СВОБОДУ СЛОВА?

Ключові поняття: подія, причини й приводи, наслідки, свобода слова.

Без свободи слова нас можна вести німими й тихими, як овець на забій

(Джордж Вашингтон, перший президент США).

Поясни слова першого президента США.

1. ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ СВОБОДИ СЛОВА?

Інформацію про факти життя суспільства люди, вчені, масмедіа часто поширюють як повідомлення про подію. **Подія** — факт суспільного або особистого життя, що вже відбувся. Для розуміння події важливо знати, чому вона відбулася до чого вона привела. Саме тому люди досліджують причини, приводи, результати й наслідки подій.

Що нас цікавить?	Яка його суть?	Чому це нас цікавить?
Причина	Явище чи подія, яке обумовлює або породжує інше явище чи подію.	Що потрібно робити, щоб мати позитивний результат? Що не варто робити, бо будуть негативні наслідки?
Привід	Справжня або вигадана підстава яких-небудь дій або вчинків.	Як люди мотивують свої дії?
Наслідок	Результат події.	Як можна оцінити подію?
Значення	Вага подій, їхня важливість.	Як подія вплинула на людину, спільноту, суспільство?

Думай

1. Назви приклади подій сучасності й історичних подій.
2. На прикладі однієї з подій з'ясуй її причини, привід, наслідки та значення.

Для того щоб вільно поширювати інформацію про різні події та їхні складові, потрібно мати **свободу слова** — право вільно висловлювати свої думки й погляди. Свобода слова — невід'ємне право людей, що згадане в «Загальній декларації прав людини», «Конвенції про захист прав людини і основних свобод» і Конституції України:

«Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір».

Свобода слова може існувати лише в рівноправному суспільстві. Перед масмедіа, які є найбільшими поширювачами інформації, стоять важливі завдання. Вони мають надавати правдиву інформацію, працювати на користь суспільства, оберігати демократичні принципи й цінності. Це дає змогу висловлювати власні думки та справедливо критикувати дії влади.

Думай

1. Чи ти можеш вільно висловлювати свої думки в класі, вдома, у колі друзів? Чи важливо це для тебе й чому?
2. Роздивися зображення. Запропонуй своє візуальне бачення (підпис, колаж, хмаринку думок) до поняття «свобода слова».

Свобода думки й слова кожної людини проявляється у вільному вираженні та дотриманні своєї точки зору й уявлень, поглядів і переконань, які кожен/кожна може проявля-

ти публічно. Наприклад, свобода слова учнівства дає гарантію для контролю за адміністрацією школи та шкільним самоврядуванням. Також свобода слова є важливою під час виконання учнями окремих соціальних ролей — спілкування з родиною та друзями, під час участі в гуртках і секціях, об'єднаннях.

Першоджерело

Національна журналістська премія за захист свободи слова імені Ігоря Лубченка заснована у 2012 році Національною спілкою журналістів України (НСЖУ) для заохочення та нагородження осіб та організацій, які досягли успіхів і суспільного визнання у сфері відстоювання права на свободи слова, боротьбі за високі професійні журналістські стандарти. Премію присуджують кожного року 3 листопада — до дня народження Ігоря Лубченка, багаторічного голови НЖСУ, відомого журналіста й редактора.

У 2019 році премію присуджували кримськотатарським громадським журналістам, переслідуваним російською владою за правдиве висвітлення ситуації в окупованому Росією Криму.

Думай

1. Поясни, що значить для тебе свобода слова.
2. З якою метою Національна спілка журналістів України заснувала премію?
3. З'ясуй значення заснування Національної журналістської премії за захист свободи слова імені Ігоря Лубченка.

2. ЧОМУ СВОБОДА СЛОВА МАЄ БУТИ ВІДПОВІДАЛЬНОЮ?

Ти живеш в інформаційному суспільстві, для якого свобода вираження поглядів та інформації — важливе право людини. Однак варто пам'ятати, що свобода слова передбачає і відповідальність. На основі неправдивої інформації певні люди зроблять неправильні висновки, і їхня діяльність буде неефективною. Скажімо, через неправильно пояснений маршрут автобуса людина може заблудитися, запізнитися на важливу подію, згаяти даремно час. Навіть правдива інформація може нашкодити. Погодься, ти не маєш права розповідати секрети, які тобі довірили друг чи подруга.

Думай

1. Чому, користуючись свободою слова, варто думати про наслідки?
2. Як ти думаєш, у яких випадках людину можуть судити за неправдиву інформацію?

Свобода слова обмежується, якщо існує загроза громадському порядку, безпеці та територіальній цілісності держави, якщо інформація завдасть шкоди суспільству.

Існує також інший спосіб обмеження свободи слова, який називається цензура. **Цензура** — контроль за змістом інформації з метою обмеження або недопущення її поширення. Цензуру зазвичай здійснює влада або власник масмедіа. Позитивні обмеження діють на користь суспільства, коли забороняють показувати сцени насильства. Негативні обмеження працюють на користь влади чи окремих людей, коли забороняють подавати критичну інформацію про владу, окремих людей, фірми.

Існує і самоцензура, коли журналісти замовчують певну інформацію через страх за особисту безпеку або з мотивів суспільних інтересів.

Групуйся

1. Попрацюй у групі. Наведи приклади «свободи слова» та «обмеження свободи слова». Презентуй із групою напрацьовані результати для всього класу.
2. Пояснить зміст піктограм, що подані на попередній сторінці.
3. Чому негативна цензура небезпечна для суспільства? Обговоріть.

Повага до себе починається з поваги до інших. Захист права на власну свободу слова неможливий без поваги, толерантного ставлення до думки іншої людини. Тільки в диспуті народжується істина. Заборона та несприйняття думки іншої людини породжує конфлікт.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Я вважаю важливим для людей мати право висловити свою думку й не бути підданим цензурі. Вважаю, що якщо люди хочуть висловити свої розчарування і свої невдоволення владою, вони мають бути почуті, а не заглушені.

(Скарлетт Йоганссон, американська акторка)

Цензура — це реклама за рахунок держави.

(Федеріко Фелліні, італійський кінорежисер)

Не може бути цензури думки, цензури емоцій.

(Ірвін Велш, шотландський письменник)

- Поясни суть висловів.

3. ЯК ДІЮТЬ ШКІЛЬНІ МЕДІА?

Шкільні медіа — важливий досвід журналістської діяльності учнів. Вони сприяють зміцненню шкільної спільноти, вихованню, формуванню світогляду й розвитку умінь спілкуватися та працювати з інформацією. Метою діяльності шкільних медіа є надання актуальної, цікавої, корисної інформації для школярів, педагогів, батьків. Поширеними шкільними медіа є шкільні сайти, блоги та сторінки в соціальних мережах, газети, радіо. В активному створенні їхнього контенту можуть брати участь усі охочі.

Який характер подання?	Яка його суть?	Які деталі?
Репортаж	Повідомлення про подію від автора, який є свідком цієї події	Популярні теми репортажу: спортивне змагання, урочисті події, зустрічі, екскурсії. Посилюється ілюстраціями та відео
Інтерв'ю	Бесіда, що побудована за планом та має обов'язкову фіксацію відповідей	Його завдання – через цілеспрямовані запитання отримати інформацію про певну тему чи особу
Коментар	Повідомлення про подію з акцентом на власній думці	Як правило, має коротку форму

Думай

1. Які теми шкільного життя тобі цікаві?
2. Які шкільні медіа, на твою думку, користуються найбільшою популярністю?

Вас запрошує Чернівецький фестиваль шкільної преси

Як відібрати подію, що стане новиною? Вона має бути актуальною та цікавою для аудиторії. А також — відповідати на запитання: що? де? коли? хто? чому? як?

Починати створювати шкільні медіа можна з окремого куточка новин у класі. На вільній стіні в класній кімнаті регулярно (бажано на початку тижня) вивішувати аркуш паперу, розділений на три колонки.

Новини класу	Новини школи	Новини міста/містечка/селища

Щодня ти, твої однокласники й однокласниці можуть маркером або наліпками фіксувати новини. Наприкінці тижня можна створити опис основних подій.

Групуйся

1. Який має бути оптимальний обсяг повідомлення, щоб його читали?
2. Обговори з однокласниками й однокласницями, як слід вести власний блог чи сторінку в соцмережах.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Чому свобода слова є важливим правом кожної людини?
2. Коли та за яких обставин може бути обмежена свобода слова?
3. Яка мета шкільних медіа?

II. Дію

1. Склади логічну схему з використанням понять: *свобода слова, цензура, подія, причина, привід, наслідок, значення*.
2. Створи репортаж зі спортивних змагань або позакласного заходу для шкільного медіа.

Групуйся

Проведи соціологічне дослідження, якими масмедіа користуються твої дідусь і бабуся, тато й мама, однолітки. Результати дослідження покажи графічно.

11. ЧИМ КОРИСНИЙ І НЕБЕЗПЕЧНИЙ ІНТЕРНЕТ?

Ключові поняття: **цифрова ідентичність, соціальна мережа.**

Як часто і з якою метою ти використовуєш інтернет?

1. ЩО ТАКЕ ЦИФРОВА ІДЕНТИЧНІСТЬ?

Всесвітня комп'ютерна мережа Інтернет стала невід'ємною частиною твого життя. У цьому віртуальному інформаційному середовищі відбувається обмін інформацією та спілкування онлайн. Інтернет також дає змогу сплачувати за послуги, поширювати рекламу, робити покупки. Це економить багато часу, який можна використати для саморозвитку чи своїх потреб. Проте необережне поводження в інтернеті може завдати шкоди.

Думай

1. Як корисно використовує інтернет твоя родина?
2. Чи отримував/отримувала ти шкоду від інтернету? Як?

Цікаві факти про інтернет можеш дізнатися, зайшовши за QR-кодом.

Пригадай поняття «ідентичність». Як ти вважаєш, чи може людина створювати ідентичність у мережі Інтернет?

У реальному житті ми впізнаєм людей за виглядом або документами. У віртуальному світі за цифровою ідентичністю. **Цифрова ідентичність** — сукупність інформації, яка відображає унікальність особи чи групи людей в інтернеті. Цифрова ідентичність містить у собі особисті дані, за допомогою яких відбувається цифрова ідентифікація — підтвердження особи користувача. Така інформація містить ім'я користувача та пароль, дату народження, медичні дані, банківські перекази, відомості про професійний досвід, покупки тощо.

Групуйся

1. Розглянь зображення. Обговори в парі з однокласником/однокласницею: які дані вказуються в твоєму обліковому записі (акаунті) у соцмережі?
2. Які особисті дані ти вказуєш у своєму профілі?
3. Чи ти впевнений/впевнена, що твої дані є захищеними?

Цифрова ідентичність часто простежується із цифрового сліду, який людина залишає в інтернеті. Це дані про відвідування сторінок, сайтів, електронні листи, записи, фотографії, відео. Навіть якщо ти видалиш свій профіль із соцмереж або електронну скриньку, все, що колись розміщувалося в інтернеті, продовжить там своє існування. Тому перш ніж публікувати щось в інтернеті, варто подумати про наслідки.

ІМ'Я

ВІК

ОСВІТА

СТАТЬ

РОБОТА

АДРЕСА

РОДИНА

КОНТАКТИ

ХОБІ

Думай

1. Роздивися зображення. Яку інформацію про себе ти вказуєш в інтернеті?
2. Поміркуй, розміщення якої інформації в інтернеті може нашкодити людині. Як саме?

Люди часто хочуть приховати свою справжню ідентичність за маскою «віртуальної особистості». Це ідентичність, яку створює людина в інтернеті. Для формування віртуальної особи змінюють ім'я, вигляд, вік, стать, адресу тощо. Така особа може мати іншу поведінку, ніж у реальному житті. Через створення віртуального образу людина може виражати або приховувати себе справжню.

Думай

1. Чому люди в інтернеті часто хочуть приховати свою справжню ідентичність?
2. Яку користь і небезпеку несе приховування справжньої особи за цифровою?

2. ЯК БЕЗПЕЧНО СПІЛКУВАТИСЯ ОНЛАЙН І ЗБЕРЕГТИ ПРИВАТНІСТЬ У ВІРТУАЛЬНОМУ СВІТІ?

Сучасне спілкування часто відбувається за допомогою соціальних мереж. **Соціальна мережа** — віртуальна спільнота користувачів, що об'єднані за спільними інтересами на базі одного сайту. Соціальні мережі спеціалізуються на різних потребах й інтересах людей. У більшості користувачів є реєстрації у двох-трьох соціальних мережах. Найпопулярніші у світі соціальні мережі: Фейсбук, Інстаграм, Твіттер, Лінкдін. Також неймовірно активно розвивається соціальна відеомережа Тік Ток.

Думай

1. Чи є в тебе акаунт у соцмережах? Якщо так, то в яких?
2. Чому ти перебуваєш у цій мережі, що тебе в ній цікавить? Яку діяльність ти ведеш у мережі?

3. Яка соціальна мережа найпопулярніша серед твоїх ровесників? Чому?

У світі інтернету існує проблема, як забезпечити приватність — захист особистої інформації. Приватність є правом людини й охороняється законом. Це право передбачає, що ніхто не може збирати та поширювати інформацію про наше приватне життя. Особиста інформація, якою ми не хочемо ділитися, не має розголошуватися. Проте, якщо ваш профіль та інформація на ньому недостатньо захищені, то виникає ризик доступу до неї інших людей, які можуть використати її без дозволу.

Особистий профіль

Марк Цукерберг — американський програміст, розробник і засновник соціальної мережі «Фейсбук», наймолодший у світі мільярдер.

У лютому 2004 року він створив соціальну мережу «Фейсбук», у якій користувачам пропонувалося розміщувати фотографії та будь-яку інформацію про себе. Цей ресурс був задуманий як сайт для спілкування студентів Гарварда, але він перетворився на першу у світі соціальну мережу. Портал став дуже популярним, і вже через чотири роки на сайті було зареєстровано понад 80 мільйонів активних учасників, за рік їх вже було 350 мільйонів, і кількість користувачів постійно зростає. У більшості англomовних країн це найпопулярніша соціальна мережа.

Думай

Прочитай повідомлення. Уяви, що таке повідомлення надіслали тобі. Якими будуть твої дії?

Чи стикався/стикалася ти або твої рідні коли-небудь з такими повідомленнями? Як ви чинили із цією інформацією?

Вітаємо! Ти виграв подарунок!
 iPhone 13 чекає на тебе. Для отримання подарунку потрібно
 сплатити податок у розмірі 1 % на рахунок 123456787654321
 Перерахуй та отримай свій приз вже сьогодні!

Друже, привіт! Дуже треба твоя до-
 помога! Я потрапив у халепу, терміново
 надішли 500 грн. При зустрічі віддам і все
 розкажу! Надіюся на тебе!!!

Пройди опитування та отримай
 500 гривень! Всі деталі за посиланням **тут**

Користувачі інтернету несуть відповідальність за захист особистої інформації. Інтернет використовується шахраями, які обманом чи погрозами хочуть виманити гроші. Агресивні особи можуть займатися кібербулінгом, тобто цькуванням, залякуванням людей в інтернеті. Кіберзалякування є формою насильства й характеризується образливими діями, знущаннями, що повторюються впродовж певного відрізка часу.

Думай

Чи стикався/стикалася ти з проблемою кіберзалякування? Чи існує ця проблема у твоєму шкільному середовищі? Чи знаєш ти, як діяти в такій ситуації?

[https:// cutt.ly/ aK50cXF](https://cutt.ly/aK50cXF)

Щоб вберегтися від небезпек в інтернеті, треба дотримуватися таких правил безпечної поведінки в мережі.

Потрапив у руки шахрая?

0 800 505 170

телефонуй на гарячу лінію Кіберполіції

Маєш сумніви щодо ситуації?

0 800 505 240

телефонуй на гарячу лінію Національного банку

Думай

1. Прокоментуй ці правила. Обговори їх з однокласниками й одно-класницями.
2. Доповни список правил своїми пропозиціями.
3. Що таке «кібербулінг»?

3. ЯК ПЕРЕВІРИТИ ДОСТОВІРНІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ В ІНТЕРНЕТІ?

Інтернет дає доступ до знань. Проте не вся інформація є правдивою та корисною. У світовій мережі поряд зі звичайними користувачами є ті, хто заради своєї користі намагається поширювати неправду. Саме тому інформацію варто перевіряти.

Думай

1. Яку користь можуть мати поширювачі неправди?
2. Як відповіді на запитання для перевірки інформації допоможуть визначити її правдивість?

<https://cutt.ly/mK50E7W>

Щодо перевірки текстів, то можна використовувати прості способи перевірки інформації, такі як офіційні сайти, словники, Вікіпедію, авторитетні джерела тощо. Зображення також варто перевіряти. Адже часто, коли подають інформацію, то для її ілюстрування використовують зображення з інших подій, країн або вирізають частину зображення.

Щоб перевірити зображення в пошуковику Гугл, натисни у верхньому правому куті на «Зображення». Так відкривається можливість завантажити зображення для перевірки з комп'ютера або через посилання зображення. Далі пошуковик видасть усі варіанти зображення, якщо такі були. Так можна простежити, де й коли це зображення використовувалося і чи воно відповідає тій події, яку ним проілюстрували.

Аналізуючи зображення, треба бути уважними до деталей, звертати увагу на: час, місце, пору року, навколишні споруди та знаки, одяг, людей тощо. Ця інформація може стати в пригоді для перевірки правдивості й відповідності зображення.

Думай

1. Чи доводилося тобі перевіряти правдивість інформації? Якщо так, то як це відбувалося?
2. Які деталі допомагають визначити достовірність інформації?
3. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/AOKDiqw>

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Які є переваги й недоліки інтернету?
2. Які загрози може нести віртуальне спілкування в соцмережах?
3. Чому потрібно перевіряти інформацію?

II. Дію

1. Перевір твердження:
 - Одна з найвідоміших у світі різдвяних пісень — це «Щедрик», народна пісня, записана українським композитором.
 - Найглибша у світі станція метро розташована в Києві.
 - Більшість українських слів починається з літери А.

2. Зайди за QR-кодом. Прочитай інформацію та перевір її. Перевір зображення: чи воно правдиве для описаної події?

<https://cutt.ly/oNHPvZ5>

Групуйся

Створіть пам'ятку «Як безпечно користуватися соцмережами».

12. ЧИ МОЖНА ДОВІРЯТИ ДЖЕРЕЛАМ ІНФОРМАЦІЇ І ЯК ЇХ АНАЛІЗУВАТИ?

Ключові поняття:

факт, судження, пропаганда, фейк, термін, поняття.

Поміркуй і дай відповідь на запитання: «*Ти більше віриш інформації, яка отримана: з телевізора; із журналу; з інтернету; із соціальної мережі; від друзів, рідних, знайомих?*»

1. ЯК ЗАЛУЧЕННЯ РІЗНИХ ДЖЕРЕЛ ДОПОМАГАЄ ДОСТОВІРНО ВІДОБРАЖАТИ ПОДІЇ?

Існує багато джерел, звідки можна отримати інформацію. Однак не всі джерела є надійними й об'єктивними. Тому інформацію, особливо важливу, завжди треба брати під сумнів, перевіряти, аналізувати, порівнювати з іншими джерелами.

Думай

1. Чому ти довіряєш цьому джерелу інформації?
2. Поміркуй, яку саме інформацію треба перевіряти. Обговори із сусідом чи сусідкою по партії й поділися з класом.
3. Прочитай інформацію, подану нижче. Яка, на твою думку, потребує перевірки, а яка — ні й чому? Аргументуй.

Масове отруєння в місті. Будьте обережні, купуючи молочні продукти, у магазини завезли партію заражених молочних продуктів. Уже 15 осіб госпіталізовано.

Увага! Завтра всі школи міста зачиняються на карантин!

У центрі міста з каналізаційного люку пожежники врятували кішку.

Місцевий хор їде на фольклорний фестиваль до Польщі.

Мобільні телефони спричиняють смертельні захворювання.

За нашим населеним пунктом планується зрубити сміттєзвалище.

Завтра буде чудова сонячна погода.

«Новини твоєї громади» — найкраща газета нашої громади!

Очевидно, що не всю інформацію можна перевірити. Це б займало весь наш час. Потрібно перевіряти ту інформацію, яка важлива для тебе, твоїх рідних, яка впливає на життя, здоров'я й особисту безпеку. Найбільшу довіру викликають джерела, які подають інформацію згідно з правилами журналістської етики.

Будь-яку інформацію можна висвітлити під певним кутом зору, з різними акцентами. Будь-яка інформація може бути викривлена навмисно й використана з метою впливу на людину. Так, зокрема, може бути:

- надання неповної інформації;
- навмисне приховування певної частини інформації;
- зміщення акцентів у повідомленні;
- маніпуляція символами, використання лозунгів;
- висмикування з контексту;
- маніпулювання емоціями, цінностями;
- маніпуляція із цифрами.

Думай

1. Пригадай правила журналістської етики.
2. До яких наслідків призведе викривлення інформації?

Цікавинка

Індійська притча «Сліпці і слон» розповідає, що в одному місті жили сліпці, які хотіли дізнатися, що таке «слон». Вони знайшли його, і кожен доторкнувся до якоїсь частинки. Кожен із сліпців зробив висновок, що таке «слон». Той, хто торкався ноги, вважав, що слон — це дерево. Хто торкався тулуба, думав, що слон — це стіна. Хто тримав хобот, вважав, що слон — це змія, хто торкався хвоста, визначив, що слон — це мотузка. Жоден з них не був правий, адже він мав лише частину інформації і робив висновки відповідно до неї.

Думай

1. На які висновки тебе наштовхує притча про слона?
2. Яке основне послання притчі? Як потрібно враховувати цей меседж, аналізуючи джерела інформації?

Щоб отримувати якісну достовірну інформацію, потрібно навчитися її аналізувати, зокрема відрізняти факти від суджень, оціночних думок.

2. ЩО ТАКЕ ФАКТ, СУДЖЕННЯ І ФЕЙК?

Щоб перевірити достовірність інформації, по-перше, потрібно визначити факти. **Факт** — подія, достовірність якої доведена. Наприклад, факт із твого життя: ти вчора отримав чи отримала 12 балів за підсумкову роботу з математики. Історичний факт: 28 червня 1996 р. прийнято Конституцію України.

Фактами можуть бути цифри, дати, імена, події — все, що можна виміряти, перерахувати, підтвердити. Завдання масмедіа та науковців — спираючись на факти, подавати правду. Факти потрібно повідомляти незалежно від того, чи вони комусь вигідні або ні. Приховувати факти чи перекручувати їх — неприпустимо.

Цікавинка

2 квітня відзначається **Міжнародний день перевірки фактів**. Це свято започаткувала Міжнародна мережа фактчекерів, аби популяризувати ідею критичного мислення та свідомого споживання інформації.

- На твою думку, чому потрібно відзначати такий день?

Думай

1. Перейди за QR-кодом і дізнайся 5 правил перевірки фактів.
2. Наведи ще три факти з твого життя або історичні. cutt.ly/oOhpfq6

Часто факти подають разом з оціночними судженнями. **Судження** — думка про що-небудь, погляд на щось. Судження є особистим ставленням людини й містить оцінки та висновки. Воно може бути правдивим або помилковим. У судженні можуть використовуватись гіперболи, алегорії, епітети. Розпізнати судження допомагають оціночні вислови: *найкращий, скандальний, сенсація, дружній, гострий, гучний тощо.*

Першоджерело

Відома письменниця **Оля Русіна** є авторкою книжки «Мія і місячне затемнення». Це найкраща дитяча книжка у світі. Вона написана про підлітків. Текст книжки нікого не залишить байдужим. Вона неймовірно цікава й весела. Вона містить 240 сторінок і видана у Видавництві Старого Лева. На думку експертів-літературознавців, ця книжка дарує хороший настрій.

Думай

1. Прочитайте матеріал у парі з однокласником чи однокласницею. Позначте факти позначкою +, а судження — позначкою -. Поділіть інформацією з класом.
2. Для того щоб підтвердити факти, ознайомся з книжкою і прочитай її, аби висловити власні судження.

Також важливо розрізняти правдиву інформацію і неправдиву — фейкову. **Фейк** — **недостовірна, неправдива інформація для обману**. Метою фейка є маніпуляція, підштовхування інших до думок і вчинків, які вигідні його автору. Фейки можуть створювати паніку, розпалювати ворожнечу, відволікати від правди й важливих речей, рекламувати, покращувати чи погіршувати репутацію, мати розважальний характер. Ознаки фейка: неавторитетні джерела й експерти, сильна емоційність, спотворене подання фактів.

Думай

1. Пригадай способи перевірки інформації на достовірність.
2. Роздивися фотографію, яку використали в повідомленні про те, що 16 квітня Україною пронісся потужний торнадо. Перевір її, чи відповідає вона дійсності.

Часто фейки створюються неправильним вживанням термінів і понять. **Термін** — слово або словосполучення, яке має певне значення. Значення терміна називають визначенням. Разом вони становлять поняття. **Поняття** — розкриття значення предмета через сукупність його важливих ознак.

- Поміркуй, як і чому фейк створює термін чи поняття.

3. ЧОМУ ДО ДЖЕРЕЛЬНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПОТРІБНО СТАВИТИСЯ КРИТИЧНО?

Маніпуляції інформацією поєднують у собі не лише фейки й односторонні судження, а й пропаганду. **Пропаганда** — нав'язування певної точки зору. Пропаганда впливає на ставлення до явищ або людей. Вона впливає на емоційний стан, пропонує прості відповіді на складні запитання. Пропаганда спирається на авторитет. Він може бути вигаданим або реальним науковцем, релігійним чи політичним діячем. Як розрізнити інформацію і пропаганду, вам допоможе таблиця.

Інструкція

Перелік питань	Інформація	Пропаганда
На кого направлено? (Об'єкт)	Аудиторія, жителі одного міста, села, країни. Певна група: пенсіонери, виборці, студенти	
Для чого? Мета?	Збільшує обізнаність людини	Маніпулює емоціями/ почуттями
До чого мотивує?	Поінформованість, інтерес, вивчення	Гордість, радість, почуття приналежності, бажання діяти, ненависть, страх, жак

продовження

Які методи комунікації?	Опис, передача, відображення, порівняння	Перебільшення, перемикання уваги, образа, маніпулювання авторитетом, символами, повторення
Яке ставлення до предмета, про який говорить/пише?	Нейтральне	Позитивне/ негативне
Який тип інформації?	Точна, повна, відкрита	Неточна, часткова, прихована
Результат для аудиторії?	Обізнаність	Залучення до дії, зміна поглядів

1. На основі таблиці спробуй перетворити абзац підручника про пропаганду на пропагандистський текст.
2. Чи можна виправдати пропаганду корисних звичок і позитивної активності?

Аналізуючи будь-який текст, потрібно враховувати його авторство. Подання матеріалу залежить від цінностей, переконань, упереджень, стереотипів автора/авторки. Не слід забуватися про його чи її мотиви. Поміркуй:

«ЯКИЙ МОЖЛИВИЙ МОТИВ АВТОРА?»

«ЩО МІСТИТЬ ТЕКСТ?»

«З ЯКОЮ МЕТОЮ ВІН СТВОРЕНИЙ?»

«ЯКІ ВИГОДИ ОТРИМАЄ АВТОР/АВТОРКА ВІД ПОШИРЕННЯ ТЕКСТУ?»

«ЯКІ МОЖЛИВІ НАСЛІДКИ?»

Якщо в матеріалах не вказано автора/авторки, то варто подумати, чому автор/авторка виявив бажання залишитися невідомим.

Розуміння авторства забезпечить споживачів інформації від маніпулятивного впливу інформації. Коли знаєш, хто створив/створила інформацію, то це є першим кроком до розуміння мети та визначення ступеня довіри до неї.

Думай

1. Чи є в тебе знайомі, інформації від яких ти не віриш? Чому?
2. Які риси має мати автор, якому можна довіряти?
3. Навіщо встановлювати авторство публікації?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Як відрізнити факт від судження?
2. Якою є мета фейку?
3. Навіщо встановлювати авторство публікації.

II. Дію

1. Створи інформаційне повідомлення (3–4 речення) про подію з твого класу без оціночних суджень.
2. Розкажи своїм друзям і рідним, який вплив може мати інформація і як її перевіряти.

Групуйся

Об'єднайтеся в малі групи, відкрийте сайт своєї школи чи сторінку школи в соцмережі. Проаналізуйте, яка інформація там міститься, чи містить вона факти, судження, пропаганду. Перевірте її авторство.

Фото з головної сторінки сайту київської гімназії

13. ЯК ПРАЦЮВАТИ З УСНИМИ, ПИСЬМОВИМИ Й АУДІОВІЗУАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ІНФОРМАЦІЇ?

Ключові поняття:

усне джерело, писемне джерело, явище, процес, аудіовізуальне джерело.

Які органи чуття має людина? Яку інформацію можна дізнатися за їхньою допомогою?

То ти, бабусю, говориш, що не застала динозаврів, скіфів, хрещення Русі і Хмельницького?

1. ЩО ТАКЕ УСНІ ДЖЕРЕЛА?

Як дізнатися про події, свідком яких ти не був/не була? Найкраще розпитати очевидців і очевидиць. У давні часи на основі свідчень очевидців історики/історикині уклали повідомлення про зустрічі, битви, інші країни. У наш час журналісти беруть інтерв'ю в очевидців і поширюють отримані дані для суспільства. До речі, під час розслідування злочинів також важливо опитати всіх свідків події, щоб її достовірно встановити.

Думай

1. Які з дев'яти дослідницьких запитань історії треба ставити свідку?
2. Що таке інтерв'ю?
3. Розглянь малюнок. Про що можна розпитати своїх рідних?

Переказана історична інформація називається усним джерелом. Усні джерела мають широке коло інформації. Під час бесіди оповідач або оповідачка може поділитись особистими переживаннями та ставленнями до подій, може розповісти про своє повсякдення і повсякдення своєї родини. До того ж потрібно пам'ятати, що різні люди можуть сприйма-

ти ту саму подію по-різному. Це залежить від віку, заняття, національності, релігії чи іншої ідентифікації людини. Тому опитування кількох свідків покаже різноманітні особливості й оцінки подій.

Думай

1. Наскільки можна довіряти свідку?
2. Чому очевидці й очевидиці можуть давати іншу оцінку подій, ніж про це написано в підручниках?
3. Розглянь малюнок. Чому розповідь очевидця видається неправдивою?

І тоді я вхопив на руки три чоловіки і п'ять жінок та виніс їх із палаючої будівлі!

У власних історичних і журналістських дослідженнях ти можеш використовувати метод інтерв'ю. Головне — визначитися з метою інтерв'ю та особою, яка його даватиме.

Інструкція

Дотримуйся таких правил підготовки та проведення інтерв'ю

1. Вибери співрозмовника чи співрозмовницю. Запитай чи вона погоджується дати інтерв'ю.
2. Якщо особа зацікавлена, визначте час і місце для співбесіди. Надай їй перелік тем, які тебе цікавлять, попроси взяти на зустріч додаткові джерела (фото, нагороди, вирізки газет, листи тощо).
3. Знайди якомога більше інформації про свого співрозмовника чи співрозмовницю.
4. Створи перелік запитань.
5. Підготуй обладнання для фотографування, відеозапису чи звукозапису.
6. Після проведення інтерв'ю отримай дозвіл на його оприлюднення.

1. Чому найкраще тренуватися проводити інтерв'ю з друзями та членами сім'ї?
2. Запропонуй перелік запитань для анкети про особу, що дає інтерв'ю.
3. Чому після інтерв'ю потрібно показувати його текст співрозмовнику чи співрозмовниці?

4. Як найкраще зберігати результати інтерв'ю?
5. Переглянь запис усної історії за QR-кодом. Які факти ти дізнався/дізналася?

cutt.ly/EWS7TG

2. ЯКА ОСОБЛИВІСТЬ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ?

Якщо вчасно не записати свідчення, то вони зникнуть разом з їхнім носієм/носійкою. Тому для істориків/історикинь важливо записати й зберегти повідомлення очевидців. Найдавнішим способом запису були знаки (піктограми), які мали певний натяк на зміст інформації. Згодом знаки були систематизовані у знакову передачу мови — письмо. Так стало можливим накопичувати інформацію в письмових джерелах.

Письмне джерело — матеріальний об'єкт, на якому здійснено запис інформації. Такі джерела могли мати вигляд знаків на дереві, камені, глині, папірусі, пергаменті, папері тощо.

Думай

1. Роздивись малюнок. Чи легко відрізнити піктограму від літери?
2. Чим піктограми відрізняються від літер за значенням?
3. Чому піктограми виникли раніше, ніж літери?

На відміну від усної історії, яка дає змогу скласти уявлення про історичну подію, письмові джерела допомагають з'ясувати історичні явища та процеси. **Явище** — події, що мають спільні ознаки. Прикладом явища є шкільне самоврядування, де кожне засідання шкільного парламенту є подією. Коли ми говоримо про явище, то повинні зазначити його час і місце. Якщо ж події постають як ланцюг причинно-наслідкових зв'язків, то ми спостерігаємо історичний процес. **Процес** — послідовна закономірна зміна подій і станів. Прикладом процесу є вибори шкільного парламенту, які складаються з послідовного ряду подій: оголошення виборів, висунення кандидатів, агітація, вибори, підрахунок голосів, оголошення переможців і переможниць.

Думай

1. Назви власні приклади явищ і процесів.
2. Чим відрізняється явище від процесу?

Існує кілька видів писемних джерел, які виділяють за змістом, матеріалом, на якому вони зроблені, мовою написання, способом відтворення (витесані, вишкрябані, рукописні, друківані) тощо.

Ти впевнений, що цей напис зробили давні люди?

Думай

1. Яка унікальна інформація може бути в різних видах писемних джерел?
2. Які з дев'яти дослідницьких питань історії треба ставити до історичних джерел?
3. Які питання потрібно поставити до джерела додатково?
4. Дай відповідь на запитання карикатури.
5. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/DOKLgHo>

3. ЩО ПЕРЕДАЮТЬ АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА?

З появою письма малюнки не зникли. Люди продовжували розміщувати малюнки на стінах печер, будівель, посуді й інших предметах. Ці малюнки відображали матеріальний і духовний світ людей. Тому їх називали візуальними джерелами. Винайдене у Європі в XV ст. книгодрукування сприяло копіюванню створених візуальних образів. Точно відтворювати образи дала змогу фотографія, яка поширилась у XIX ст.

Думай

1. Що особливе можуть передати візуальні джерела в порівнянні з усними й письмовими пам'ятками?
2. Яку інформацію можна отримати із зображення первісних людей на стіні печери Ласко.

3. Яку інформацію можна отримати з гравюри 1622 р., що зображує козака?

Інструкція

План дослідження фотографій:

1. Опиши, що ти бачиш на фотографії.
2. Які предмети, речі зображені на фото? Які з них автор, на твою думку, хотів показати найбільш виразно? Чому?
3. Що роблять зображені на фото люди?
4. Чи позували люди для цієї фотографії спеціально?
5. Чи є на фотографії якась текстова інформація? У якому зв'язку вона перебуває з рештою зображень?
6. Якщо тобі невідома дата фотографії, спробуй її визначити за всіма можливими ознаками.
7. Як співвідноситься інформація з фотографії з інформацією з інших джерел? Якщо джерела суперечать одне одному, то спробуйте з'ясувати — чому.
8. Яку максимальну інформацію можна отримати на основі фото? На які запитання фотодокумент не може дати відповіді? Якої інформації бракує?

- Досліди подану фотографію за планом.

У кінці XIX ст. винайшли звукозапис і відеозйомку, які було поєднано у XX ст. Так виникло поняття «аудіовізуальне джерело». **Аудіовізуальне джерело (фільм)** — джерело, що містить образну та звукову інформацію, яка відтворюється за допомогою спеціального обладнання. Фільми можуть бути кінохроніками, документальними та художніми. Кінохроніки є відеозйомками реальних подій. Документальні фільми є узагальненням та унаочненням історичних досліджень. До того ж вони можуть містити кінохроніку, зображення пам'яток, історичні реконструкції, озвучення історичних фактів і суджень про них істориків/історикинь. Художні фільми є показом акторами історичної чи вигаданої події. У них можуть бути зображені історичні пам'ятки, правдиві факти, але вони допускають вигадку й вільне пояснення подій. Тому художні фільми — не історичне джерело, а є лише авторським баченням подій.

Думай

1. Подивися кінохроніку «Київ у 1918 році». Які факти можна з'ясувати за допомогою неї?
2. Чи підійде план дослідження фотографій для аналізу кінохроніки?

cutt.ly/OIOYfRr

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Як усне джерело перетворити на писемне й аудіовізуальне?
2. Які види писемних джерел можуть розповісти про історію родини?
3. До якого виду фільмів належать мультфільми?

II. Дію

1. Візьми хвилинне інтерв'ю в однокласника чи однокласниці про враження від уроків історії та громадянської освіти.
2. Створи відео на своєму смартфоні, як ти робиш домашнє завдання.

Групуйся

Об'єднайтеся в групи. Роздивіться постери кінофільмів. Створіть перелік художніх фільмів з історії України, які б ви радили подивитися своїм одноліткам.

14. ЯК ПРАЦЮВАТИ З РЕЧОВИМИ, ЕТНОГРАФІЧНИМИ Й ЛІНГВІСТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ІНФОРМАЦІЇ?

Ключові поняття:

речове джерело, артефакт, археологія, лінгвістичне джерело, етнографічне джерело.

Чи можна на основі твоїх речей у портфелі дати тобі характеристику?

1. ЯКІ Є РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА?

За тисячі років свого існування люди виготовили незліченну кількість знарядь праці та виробів для задоволення своїх потреб. Ці речі є джерелом інформації про розвиток людського суспільства. Тому їх називають речовими. **Речове джерело** — річ, що зберігає інформацію про минуле й відображає діяльність людей.

Думай

1. Розглянь на фото пам'ятки трипільської культури. Як ти думаєш, з якого матеріалу вони виготовлені?
2. Які висновки про життя давніх людей можна зробити на їхній основі?

Дослідженням давніх речей займається **археологія** — наука, що вивчає історію людства за викопними матеріальними залишками діяльності людей минулих епох. Особливо цінні такі дослідження для вивчення праісторії.

Це найдавніший період історії людства, коли існували дописемні спільноти людей, тому писемних джерел про них нема.

Думай

1. Чому археологи радіють, коли знаходять смітники давніх людей?
2. Поясни зміст карикатури.

Речові джерела, з якими працюють археологи, поділяють на предмети (**артефакти**), залишки поселень та екофакти (кістки людей, кістки та шкури тварин, насіння рослин). Праця археологів вимагає терплячості та старанності.

Для виявлення точного місця знахідки використовують сітку, землю з місця розкопок просіюють для

Важливо знати взаємне розташування артефактів

Важливо описати кожну знахідку

виявлення дрібних предметів, ведуться ретельні записи та фотозйомка.

Думай

1. Які висновки можна зробити дослідникам/дослідницям на основі екофактів?
2. Схарактеризуй роботу археологів за малюнком.

Цікавинка

Вигляд реального археологічного розкопу.
 Фото з експедиції Комарів-2021, Чернівецька область

Ось так виглядає будівля з великою кількістю фрагментів скляного посуду і скляного лому (близько 2,5–3 кг) черняхівської культури. Унікальність пам'ятки полягає в тому, що це єдине відоме місце з виготовлення скла на території Східної Європи поза межами Римської імперії.

Інструкція

Знайдені речі історики/історикині досліджують.

Ось приблизний план дослідження артефакту:

1. Назва.	5. Матеріал/матеріали.
2. Знаряддя чи виріб.	6. Форма та зміст.
3. Час появи.	7. Призначення.
4. Місце походження.	8. Якість збереження.

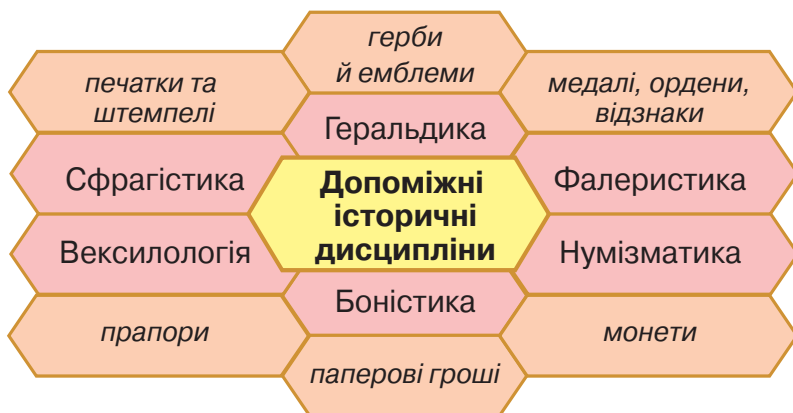
Для дослідження окремих видів речових пам'яток історики/історикині розробили допоміжні історичні дисципліни.

Думай

1. Знайди в класі речі, які досліджують допоміжні історичні дисципліни.
2. Опиши один із предметів за поданим планом дослідження артефакту.
3. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/tOKLSBR>

Для допитливих

Якщо тебе зацікавила археологія і ти хочеш дізнатися більше про цю науку, прочитай цікаву книжку «Відкривачі праісторії. Як працюють археологи» Володимира Тиліцака.

2. ЩО ДОПОМАГАЮТЬ ДОСЛІДЖУВАТИ ЛІНГВІСТИЧНІ ДЖЕРЕЛА?

Джерелом дослідження історії є навіть мова. Пам'ятки мови, що містять цінні відомості з історії її розвитку, називаються **лінгвістичним (мовознавчим) джерелом**. Лінгвістичні джерела виникли задовго до появи писемності й відображають формування народів, їхню діяльність, історію взаємодії та відносин народів у різні історичні епохи.

Усю мову досліджує наука мовознавство. Мовознавці досліджують походження слів, а взагалі походження слів вивчає етимологія.

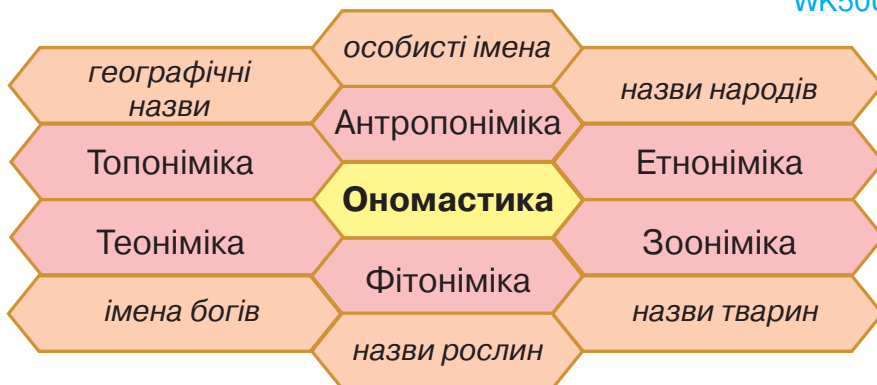

1. Які слова іноземного походження в українській мові ти знаєш?
2. Які висновки на основі цього можна зробити?

Власні назви вивчає допоміжна дисципліна — **ономастика**, яка має свої підвиди.

[https:// cutt.ly/WK50UzU](https://cutt.ly/WK50UzU)

Цікавинка

Цікава історична інформація міститься в назвах річок. Українські річки, що течуть на південь, часто мають ліві притоки, які названі правими: *Десна*, *Десенка* (деснь — правий), *Соб* (соб, цоб — праворуч). Це свідчить про те, що заселення цих територій відбувалося в напрямку від гирла річки до її верхів'я, тобто з півдня на північ. У назвах багатьох річок відчувається єдність походження: *Дніпро*, *Дністер*, *Дунай*, *Дон* мають схожий корінь. В основі назви «Дніпро» лежить скіфо-сарматське слово «дану», що означає «річка».

1. Спробуй перекласти з грецької назви підвидів ономастики.
2. До якого розділу ономастики належить цікавинка про річки України?
3. Чи знаєш ти походження свого імені?

3. ПРО ЩО РОЗПОВІДАЮТЬ ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА?

Особливості народів (етносів) досліджує етнографія. Усні, письмові, аудіовізуальні, речові й лінгвістичні джерела, які вона використовує, називають етнографічними. **Етнографічне джерело** — пам'ятка, яка містить інформацію про особливості побуту, культури, звичаїв того чи іншого наро-

ду. Оскільки етнографи заглиблюються в історію народів, то вони обмінюються інформацією з істориками.

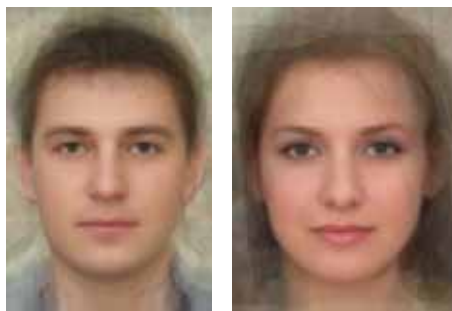

Думай

1. На основі визначення поняття «етнографічне джерело» запропонуй визначення поняття «етнографія».
2. Пригадай, які історичні народи жили в давнину в Україні.

Антропологам також важливо використовувати антропологічні дослідження. Антропология вивчає біологічні особливості людей, тому етнографи намагаються з'ясувати біологічні особливості різних етнічних спільнот і їхнє походження.

Антропологи з'ясували, що серед українців назагал переважають середній і високий зріст, округла форма голови, здебільшого доволі темний колір волосся і очей, відносно широке обличчя, переважання прямої спинки носа. На півночі, заході й півдні України спостерігаються відхилення від переважного комплексу ознак, що дає підстави для виділення в її межах чотирьох антропологічних зон, а саме: північної, центральної, західної та південної.

Узагальнений образ українців, зроблений на основі великої вибірки фотографій

Думай

1. Спільні біологічні ознаки є підставою для твердження про спільне походження. Чому ж в українців є багато відхилень від узагальненого образу?
2. Порівняй опис українців від антропологів й образи, змодельовані комп'ютерною програмою. Наскільки вони подібні?

Історичну інформацію етнографи досліджують у пам'ятках фольклору. **Фольклор — усна народна творчість: казки, легенди, байки, притчі, анекдоти, прислів'я і приказки, загадки, різні види пісень і вистав.** Фольклорні твори мають своїх авторів. Але оскільки їхнє ім'я не відоме, пам'ятки називають народними. Фольклор відображає світогляд лю-

дей, морально-етичні норми, звичаї і традиції, зберігає історичну пам'ять.

Фольклорні джерела можна аналізувати за взірцем усних і письмових. Фольклорні пам'ятки можуть мати уривки інформації про історичну подію, але завдяки їм можна дізнатися ставлення до цієї події свідків та їхніх нащадків.

Думай

1. За допомогою дев'яти дослідницьких запитань історії проаналізуй уривок з української народної пісні «Чи не той то хміль...».
2. Які факти дає джерело? Яких не вистачає?
3. Як перевірити достовірність отриманих у джерелі даних?
4. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/OOKZgZR>

<https://cutt.ly/kK50OHL>

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Який план дослідження речових пам'яток?
2. Яку інформацію можуть дати істориком лінгвістичні джерела?
3. Чому історики й історикині використовують етнографічні джерела?

II. Дію

1. Створи доповідь із презентацією на 5–7 слайдів про артефакт, що належить твоїй родині або тобі.
2. Досліди походження одного з топонімів твого населеного пункту.

Групуйся

Об'єднайтеся в групи. Створіть добірку шкільного фольклору «Шкільні анекдоти».

15. ЯК ЗБЕРІГАЄТЬСЯ ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ?

Ключові поняття: історична пам'ятка, архів, музей.

Музей повинен бути оселею муз, повинен одночасно бути і школою, і храмом, священним місцем, куди повинно стікатися все для вивчення прекрасного і для поклоніння красі, щоб потім і в житті розуміти і любити красу.

(Богдан Ханенко, колекціонер та меценат)

Поясни суть цього висловлювання.

1. ЯК ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ЗБЕРІГАЮТЬ ІНФОРМАЦІЮ ПРО МИНУЛЕ?

Ти вже знаєш, що історія є важливою для розвитку людства. Сукупність знань й уявлень суспільства про спільне минуле є історичною пам'яттю. Ця пам'ять формується через спілкування, освіту, масмедіа, культуру.

Думай

1. Як знання про історію можуть поширюватися через спілкування людей?
2. Які джерела формування історичної пам'яті, на твою думку, точніші?

Важливі для збереження історичної пам'яті джерела називають історичними пам'ятками. **Історична пам'ятка** — визначне місце або предмет, що пов'язаний з історичними подіями, із життям і діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів.

Пам'ятки поділяють на нерухомі та рухомі. До нерухомих належать будинки, комплекси споруд, місця поховань, місця бойових дій.

Державний реєстр нерухомих пам'яток України нараховує близько 56 тисяч об'єктів історичної спадщини, окремі з них одночасно є пам'ятками архітектури або пам'ятками

містобудування. До Світової культурної спадщини ЮНЕСКО належить сім об'єктів України. Це:

1. Собор Святої Софії та прилеглі чернечі будівлі, Києво-Печерська лавра

2. Ансамбль історичного центру Львова

3. Геодезична дуга Струве

4. Букові праліси Карпат

5. Резиденція митрополитів Буковини й Далмації

6. Дерев'яні церкви Карпатського регіону України й Польщі

7. Стародавнє місто Херсонес Таврійський

Думай

1. Від якого слова походить поняття «пам'ятка»?
2. Які із цих пам'яток є історичними об'єктами?
3. Опиши пам'ятки. З'ясуй, де вони розташовуються.
4. Які із цих пам'яток ти бачив/бачила? Які враження від їх відвідування залишилися?

Крім названих в Україні існує багато інших пам'яток. Їх можна вивчити, подорожуючи Україною. Споруди зберігаються просто неба. З плином часу під дією природи та людської діяльності споруди поступово руйнують-

ся, тому потрібно шанувати та зберігати те, що залишилось. Згідно із статтею 54 Конституції України культурна спадщина охороняється законом.

Думай

1. Чи бачив/бачила ти на деяких будівлях такі таблички? Про що вони свідчать?
2. Які пам'ятки історії є у твоєї місцевості?

2. НАВІЩО ВСТАНОВЛЮЮТЬ ПАМ'ЯТНИКИ?

Скіфська стела
(Тернівка,
V ст. до н. е.)

З метою збереження історичної пам'яті також встановлюють пам'ятники. **Пам'ятник** — архітектурна або скульптурна споруда в пам'ять чи на честь кого-, чого-небудь. Найпоширеніші види пам'ятників — статуя, бюст, меморіальна дошка, тріумфальна арка, колона, обеліск тощо. У давні часи кочові народи України будували пам'ятники на могилах своїх правителів у вигляді земляних насипів, верхівки яких прикрашали кам'яними фігурами.

Думай

1. Від якого слова походить поняття «пам'ятник»?
2. З якою метою люди ставлять пам'ятники на могилах?
3. Яку інформацію дає скіфська стела?

Пам'ятник Тарасові Шевченку
(Ромни, 1918)

Пам'ятник Арману де Рішельє
(Одеса, 1828)

Пам'ятник героям визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.
(Жовті Води, 2020)

Пам'ятник Героям Антитерористичної операції на сході України (Кривий Ріг, 2016)

Монумент Незалежності України (Київ, 2001)

Пам'ятник Петрові Сагайдачному (Севастополь, 2008–2014; Харків, 2015)

Пам'ятники та монументи — це не тільки засіб вшанування певних осіб чи подій, вони впливають на композицію простору навкруги, додають особливості містам, підкреслюючи унікальність їхньої історії.

Думай

1. Опиши пам'ятники, зображені на світлинах. Як ти думаєш, навіщо вони встановлені?
2. Які із цих пам'ятників ти бачив/бачила? Які враження від їхнього споглядання залишилися?
3. Які пам'ятники є у твоїй місцевості? Чому або кому вони присвячені?

Пам'ятник жертвам політичних репресій (Донецьк, 2005)

3. ДЕ ЗБЕРІГАЮТЬСЯ ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ?

Рухомі історичні пам'ятки важливо зберігати для подальших досліджень, реставрації (відновлення), показу відвідувачам. Місцями, де створені відповідні умови, є архіви, музеї, художні галереї.

Реставрація писемного джерела

Візуальне джерело до і після реставрації

Результат реставрації речового джерела

Думай

1. Чому важливо зберігати історичні джерела?
2. Що таке реставрація?

Перші писемні джерела зберігались у бібліотеках. Згодом документи відділили від книжок в окремі місця — архіви. **Архів** — установа, що приймає, описує і зберігає письмові документи для подальших досліджень. Існують відділи архівів або окремі архіви, де зберігаються звуко- та відеозаписи.

Першим відомим зібранням письмових джерел на українських землях була бібліотека Ярослава Мудрого при Софійському соборі, яка, на жаль, не збереглася.

У наш час усі архівні документи України об'єднані в Національний архівний фонд (НАФ). Станом на початок 2021 року у державних архівах України зберігалось понад 57 млн одиниць збірників документів з паперовим носієм інформації та 1,6 млн одиниць аудіовізуальних документів. Співробітники архівів (архіваріуси) систематизують джерела, допомагають історикам знаходити необхідні для їхніх досліджень документи.

Думай

1. Дай визначення поняття «бібліотека».
2. Чому документи архіву зберігаються в папках або коробках?
3. Чому приміщення для зберігання документів мають особливі температурний режим і режим вологості?
4. Чи є в тебе або у твоєї родини домашня бібліотека й родинний архів?

Речові пам'ятки зберігаються переважно в музеях. **Музей** — установа, що збирає, вивчає та показує пам'ятки природи, матеріальної і духовної культури. В Україні діє понад 380 приватних і державних музеїв. Найбільший музей України — Національний музей історії України в Києві, який має понад 600 тисяч експонатів. Нині збільшуються можливості віртуальних подорожей і екскурсій онлайн.

Національний музей «Київська картинна галерея» (Київ)

Національний музей народної архітектури та побуту України (Київ)

Музей Антитерористичної операції (Дніпро)

Музей звуку (Одеса)

Музей релігії (Львів)

Музей становлення української нації (Київ)

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Музеї потрібні обов'язково для молоді, для дітей — для того, щоб вони розуміли, у якій країні вони живуть, в якому місті, в якому селі, щоб знали свою історію, щоб знали традиції свого народу, щоб змалечку доходили до якихось духовних речей.

(Віктор Тригуб, музеєзнавець)

1. Роздивися світлини музеїв. Як ти думаєш, які основні експонати демонструють ці музеї? Які музеї ти відвідував/відвідувала? Що тобі сподобалось?
2. Як ти розумієш слова Віктора Тригуба? Чи погоджуєшся? Чому?
3. Які музеї є у твоїй місцевості?

Окремим видом музею є галереї. **Художня галерея** — приміщення, де зберігають і демонструють твори образотворчого мистецтва. Картинна галерея, як тип художнього музею, відома в Європі з XVII ст., з того моменту, як предмети мистецтва почали зберігати й експонувати. У центрі Києва розташований Національний художній музей України. Його збудовано на кошти уряду і родини Терещенків. Засновано у 1899 року, а відкрито 30 грудня 1904 року. Національний художній музей України — найбільше зібрання національного образотворчого мистецтва, що нараховує близько 40 тисяч експонатів. Серед них шедеври українського живопису, скульптури та графіки від часів України-Русі до сьогодення.

Думай

1. Чому для пам'яток образотворчого мистецтва створено окремі установи?
2. Які художні галереї ти відвідував/відвідувала?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Що об'єднує нерухомі історичні пам'ятки та пам'ятники?
2. Чим музей відрізняється від архіву?
3. Чому пам'ятки реставрують?

II. Дію

1. Відвідай онлайн-екскурсію по музею та поділись враженнями з однокласниками/однокласницями.
2. Уяви, що ти екскурсовод/екскурсоводка. Створи розповідь про один з об'єктів школи.

cutt.ly/oI0YDA9

Групуйся

Об'єднайтеся в групи. Створіть спільну презентацію «Пам'ятки та пам'ятники моєї громади». Для цього кожний/кожна досліджує пам'ятник або пам'ятку та робить відповідний слайд презентації. Презентація має містити: зображення об'єкта, назву, дату створення, мету створення, опис. Представте результат своєї роботи в класі.

16. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ СУСПІЛЬСТВА

1. Закріплюємо.

1. Пограй у гру «**ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ СУСПІЛЬСТВА**», що розміщена на с. 107–108, з друзями чи рідними.

<https://cutt.ly/KK50SZc>

Правила гри:

- Право першого ходу визначається кидком кубика.
- Гравці кидають кубик по черзі й просувають фішку, рухаючись уперед на ту кількість полів, яке число випало на кубіку.
- Потрапивши на поле, потрібно дати відповідь на запитання. За правильну відповідь — 1 бал.
- Якщо на запитання дали правильну відповідь — далі воно не розігрується.
- Перемагає гравець, що набирає найбільшу кількість балів.

2. Систематизуємо.

Складіть у парах таблицю «Чим корисною для мене була тема про джерела пізнання суспільства».

Номер та назва параграфа	Як мені стане в пригоді інформація параграфа
9. Як через комунікацію та медіа поширюється інформація?	
10. Як медіа захищають свободу слова?	
11. Чим корисний та небезпечний інтернет?	
12. Чи можна довіряти джерелам інформації і як їх аналізувати?	
13. Як працювати з усними, письмовими й аудіовізуальними джерелами інформації?	
14. Як працювати з речовими, етнографічними й лінгвістичними джерелами інформації?	
15. Як зберігається історична пам'ять?	

3. Пишемо історію.

Підготуй презентацію Power Point або фотоколаж на тему «Історія моєї школи». Знайди 4–5 світлин школи різних часів. Склади невелику розповідь про них за планом дослідження світлини (параграф 13).

4. Проектуємо.

Об'єднайтеся в групи й виконайте завдання на вибір.

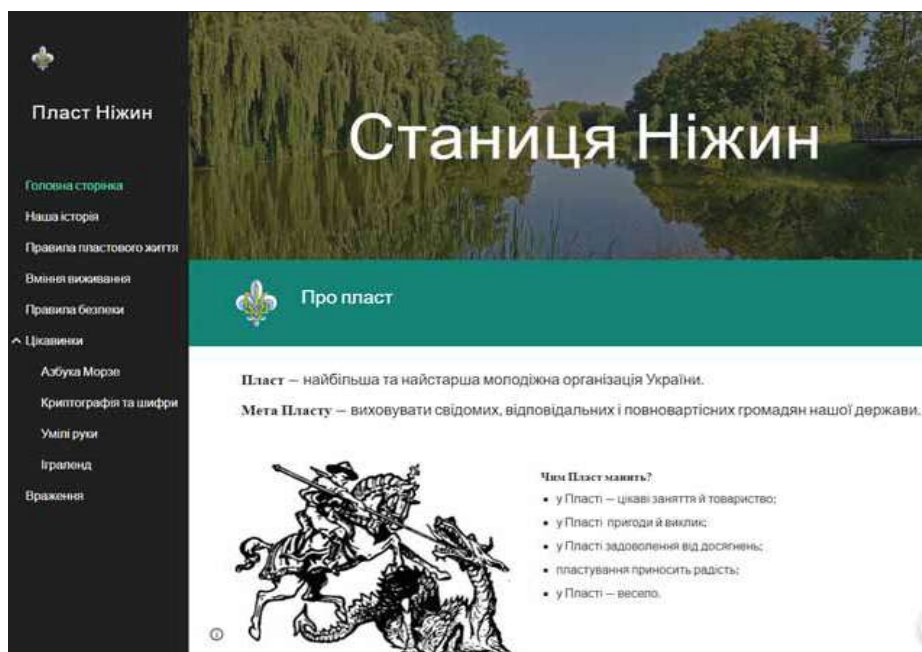
- Створіть сайт класу.
Алгоритм створення сайту на платформі «Гугл»:
 - На комп'ютері відкрийте сторінку Google сайтів.
 - У розділі «Створити новий сайт» виберіть шаблон.
 - Внесіть зміни до сайту
 - Натисніть **опублікувати**.
- Створіть відеоролики з новинами для шкільного медіа обсягом до 1 хв. Розмістіть їх на вебсайті класу.

cutt.ly/nOhpbzc

cutt.ly/SOhpSyg

Настільна гра «ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ СУСПІЛЬСТВА»

<p>1</p> <p>Дай визначення поняттю «інформація».</p> 	<p>2</p> <p>На які види ділиться інформація за призначенням?</p> 	<p>3</p> <p>Дай визначення поняттю «джерело інформації».</p> 	<p>4</p> <p>Які види джерел інформації?</p> 	<p>5</p> <p>Що таке масмедія?</p> 	<p>6</p> <p>Яка мета масмедія?</p> 	<p>7</p> <p>Назви журналістські стандарти.</p>
<p>8</p> <p>Що таке подія?</p> 	<p>9</p> <p>Що таке причина?</p> 	<p>10</p> <p>Що таке привід?</p> 	<p>11</p> <p>Що таке наслідок?</p> 	<p>12</p> <p>Що таке значення подій?</p> 	<p>13</p> <p>Що таке свобода слова?</p> 	<p>14</p> <p>Що таке цензура?</p>
<p>15</p> <p>Що таке цифрова ідентичність?</p> 	<p>16</p> <p>Що символізує дана піктограма?</p> 	<p>17</p> <p>Що таке цифровий слід?</p> 	<p>18</p> <p>Що таке віртуальна особистість?</p> 	<p>19</p> <p>Що таке приватність?</p> 	<p>20</p> <p>Що таке соціальна мережа?</p> 	<p>21</p> <p>Чому важливо перевіряти достовірність інформації?</p>
<p>22</p> <p>Що таке факт?</p> 	<p>23</p> <p>Що таке судження?</p> 	<p>24</p> <p>Що таке фейк?</p> 	<p>25</p> <p>Що таке термін?</p> 	<p>26</p> <p>Що таке поняття?</p> 	<p>27</p> <p>Що таке пропаганда?</p> 	<p>28</p> <p>Чому важливо знати автора повідомлення?</p>
<p>29</p> <p>Що таке усне джерело?</p> 	<p>30</p> <p>Який головний метод отримання усного джерела?</p> 	<p>31</p> <p>Що таке писемне джерело?</p> 	<p>32</p> <p>Що таке явище?</p> 	<p>33</p> <p>Що таке процес?</p> 	<p>34</p> <p>Що таке аудіовізуальне джерело?</p> 	<p>35</p> <p>Які бувають види фільмів?</p>
<p>36</p> <p>Що таке речове джерело?</p> 	<p>37</p> <p>Що таке археологія?</p> 	<p>38</p> <p>Що таке артефакт?</p> 	<p>39</p> <p>Що таке лінгвістичне джерело?</p> 	<p>40</p> <p>Яка допоміжна дисципліна вивчає власні назви?</p> 	<p>41</p> <p>Що таке етнографічне джерело?</p> 	<p>42</p> <p>Яка буває усна народна творчість? Що таке усна народна творчість?</p>
<p>43</p> <p>Що таке історична пам'ятка?</p> 	<p>44</p> <p>Скільки в Україні об'єктів Світової культурної спадщини?</p> 	<p>45</p> <p>Що таке пам'ятник?</p> 	<p>46</p> <p>Що таке реставрація?</p> 	<p>47</p> <p>Що таке архів?</p> 	<p>48</p> <p>Що таке музей?</p> 	<p>49</p> <p>Що таке художня галерея?</p>

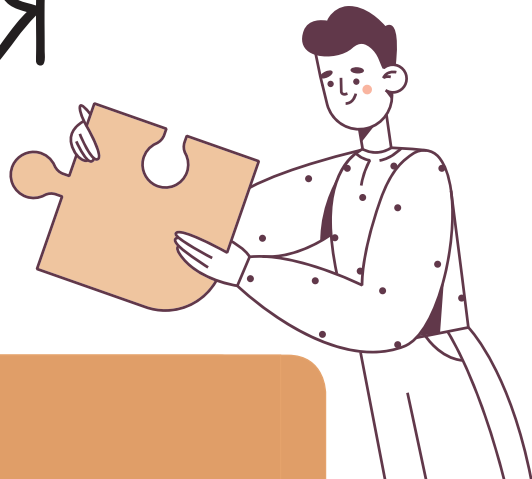
Тема 3

Держави стоять не на династії, а на внутрішній єдності і силі народу.

*Олена Теліга,
українська громадська діячка і поетка*

МОЯ ГРОМАДА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ

17. У ЧОМУ ЦІННІСТЬ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ БАГАТОМАНІТНОСТІ?

Ключові поняття: **спільнота, інтерес, різноманітність.**

Чому тобі цікаво відвідувати нові місця?

1. ЩО ТАКЕ СПІЛЬНОТА, СУСПІЛЬСТВО, СОЦІУМ?

Спільність потреб об'єднує людей у спільноту. **Спільнота** — об'єднання людей, згуртованих спільними умовами життя, метою й інтересами. **Інтерес** — прагнення задовольнити свої потреби й бажання. Спільнота зазвичай має високий ступінь єдності на основі спільних потреб. Прикладом спільноти

може бути група людей, які живуть в одному населеному пункті. Близькими до поняття «спільнота» є інші поняття — «*суспільство*» й «*соціум*». Суспільство складається з окремих людей, спільнот людей, об'єднаних потребами, інтересами, симпатіями, віком, статтю, національністю.

Думай

1. Чому суспільства, які мають більше спільних потреб, є міцнішими?
2. Роздивіться зображення. Спробуйте схарактеризувати запропоноване суспільство.

Для задоволення своїх потреб спільнота самоорганізовується. Вона визначає перелік потреб, знаходить ресурси та призначає відповідальних за вирішення поставлених

завдань. Якщо спільнота велика — дані рішення приймаються обраними представниками і представницями.

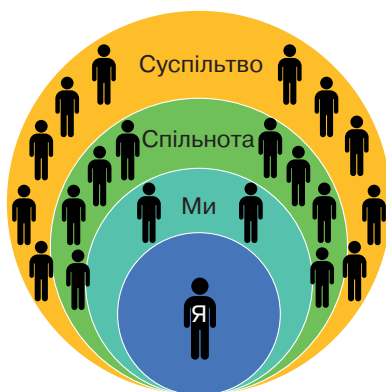

Думай

1. Які потреби у спільноті, що об'єднана територією?
2. Які потреби у спільноті, яку об'єднує любов до футболу?

2. З ЯКИХ СПІЛЬНОТ СКЛАДАЄТЬСЯ СУСПІЛЬСТВО?

Ти вже знаєш, що суспільство складається зі спільнот. Зв'язки спільнот у суспільстві називають **соціальною структурою**. Кожен з елементів соціальної структури пов'язаний з іншими, займає в ній притаманне лише йому місце та відіграє свою роль. Соціальна структура схожа на механізм машини, де кожна деталь виконує свою роль.

Думай

1. Спробуй виділити види спільнот у суспільстві.
2. Чому одна людина може одночасно входити до кількох спільнот?
3. Дай назву схемі.

Спільноті завжди притаманний розподіл обов'язків. Люди, які мають приблизно однакове соціальне становище, утворюють соціальні групи. Найавторитетнішими з них є ті, що пов'язані з організацією управління в групі.

Існує чотири основні критерії, за якими розподіляють людей у великі групи в суспільстві — *прибуток, освіта, влада, статус*. Соціальні групи наділені та користуються неоднаковими правами, мають різні обов'язки.

Думай

1. Чому людям з важливими обов'язками дають більше повноважень і вони мають більший вплив у спільноті?
2. Чому управлінці в групі мають найбільший авторитет?

- Розглянь поділ на соціальні групи за важливістю в Давньому Єгипті й Русі-Україні. Поясни, чим зумовлений такий поділ.

У сучасних суспільствах представники найпрестижніших професій належать до домінуючої соціальної групи. Зазвичай їхня праця високооплачувана й пов'язана, головним чином, з інтелектуальною діяльністю, виконанням управлінських функцій. Вожді, королі, царі, президенти, політичні лідери, успішні бізнесмени, видатні вчені й діячі мистецтв у всі часи утворюють еліту суспільства.

Надзвичайно важливим елементом структури суспільства сьогодні є середня соціальна група. Вважається, що до цієї соціальної групи належать дрібні й середні власники та підприємці, вчителі, лікарі, юристи, кваліфіковані робітники та службовці. Ця частина суспільства володіє певною власністю, економічною незалежністю, свободою вибору сфери діяльності.

До робочої соціальної групи належать некваліфіковані робітники. Оскільки часто вони не можуть самостійно задовольнити своїх потреб, суспільство їм допомагає.

- Намалюй схему поділу сучасного суспільства на соціальні групи, як ти її уявляєш.

3. ЧОМУ ВАЖЛИВА ҐЕНДЕРНА, ЕТНІЧНА Й КОНФЕСІЙНА РІЗНОМАНІТНІСТЬ?

Спільноти часто створюються на основі спільних ознак людей та їхньої ідентичності. Найбільш поширеними є *ґендерна*, *етнічна* й *конфесійна* ідентичність. Співіснування в межах однієї країни людей різних ідентичностей називають культурною різноманітністю. **Різнomanітність** — це несхожість. Шляхом запозичення, наслідування, культурного обміну відбувається взаємовплив різних культур, що зумовлює єдність суспільства.

Думай

1. Пригадай, що таке ідентичність.
2. Чим цікава несхожість людей?

Від народження всі люди належать до двох статей: жіночої і чоловічої. Уявлення суспільства про те, як повинні поводити себе жінки й чоловіки, називають ґендерним. У різні історичні періоди роль жінок і чоловіків у сім'ї та суспільстві була неоднаковою. Часто на них покладали зовсім інші обов'язки. У сучасному світі визнається рівність статей і їхнє право самостійно обирати свої обов'язки та стиль життя.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

«Чоловіки та жінки — це не тільки люди: це також місцевість, де вони народилися, міська квартира або ферма, де вони зробили свої перші кроки, ігри, у які вони бавились у дитинстві, казки, що розповідали їм батьки, їжа, яку вони їли, школи, у яких вони навчалися,

спорт, яким вони займалися, поети, твори яких вони читали, і Бог, у якого вони вірили».

(Вільям Сомерсет Моєм, англійський письменник)

1. Розглянь малюнок на попередній сторінці. Чому, на твою думку, він показує помилкові уявлення про хлопчиків і дівчаток?
2. Яке значення в розуміння чоловіка й жінки вкладає автор цитати?
3. Чи погоджуєшся ти з ним? Що ти вкладаєш у розуміння понять «дівчинка» й «хлопчик»?

Групуйся

Попрацюйте в групах. Напишіть у двох колонках п'ять якостей хлопчика й п'ять якостей дівчинки, які ви вважаєте важливими в сучасному суспільстві. Порівняйте ці колонки. Чи можна категорично стверджувати, що якості, котрі ви виділили, належать винятково або хлопчикам, або дівчаткам?

З давніх-давен на теренах України жили різні народи. Нині в Україні проживають представники/представниці понад 100 національностей. Сучасне багатокультурне суспільство вміщує численні культурні традиції та практики, які асоціюються з різними етнічними групами, що входять до його складу. Це наче повноводна ріка, що живиться зі струмків національних культур.

Думай

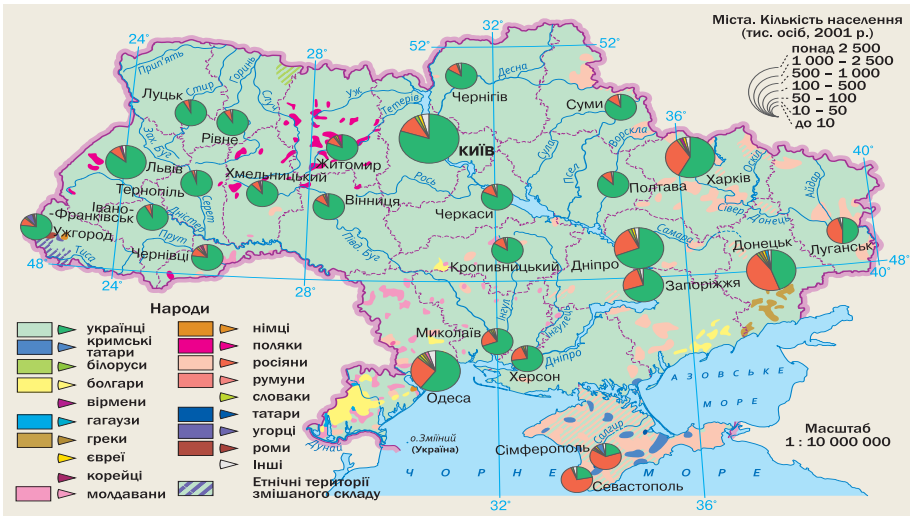
1. Яка наука вивчає особливості народів (етносів)?
2. Представники яких народів живуть у твоїй громаді? Які їхні особливості?
3. Про що свідчить відсутність у паспорті громадянина/громадянки України відмітки про національність?

У демократичному суспільстві кожна людина має право на свободу світогляду й віросповідання. Віросповідання, або релігія — віра в існування Бога чи богів, інших надприродних сил. Є люди, які не вірять в існування будь-яких богів. Їх називають *атеїстами*. Серед прав людини є право на свободу віросповідання, тобто можливість кожній людині самостійно обирати своє уявлення про світ.

Думай

1. Чому важливо зберігати право людей на свободу віросповідання?
2. Які релігійні спільноти є у твоїй громаді? Які їхні особливості?

- Роздивися карту. Зроби висновки про етнічний склад населення України

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Що таке соціум і суспільство?
2. Як рівень життя людини впливає на її соціальний статус?
3. Як різні люди співіснують у багатокультурному суспільстві?

II. Дію

Коли в 1873 р. з'явилась надійна друкарська машинка, першими її опанували чоловіки, і професія секретаря була надзвичайно престижною і високооплачуваною. Але коли цю роботу почали виконувати жінки, вона стала другорядною і менш оплачуваною.

1. Поміркуй, чому ця робота стала вважатися другорядною і, відповідно, стала менш оплачуваною. Тому що нею оволоділи жінки, чи, навпаки, бо робота стала менш привабливою, і чоловіки більше не хотіли її виконувати?
2. Подивись ролик про багатокультурність. Як у нашому суспільстві формується толерантне ставлення до іншого/іншої?

Групуйся

cutt.ly/IWDm6E

Створіть правила поведінки взаємодії людей з різними ідеями та цінностями.

18. ЯК БУТИ СУСПІЛЬСТВОМ?

Ключові поняття:

соціальна згуртованість, виклик, рівність, дискримінація, утиски, булінг (цькування).

Який вплив на мене має соціальне оточення?

1. ЧОМУ СУСПІЛЬСТВО ЗГУРТОВУЄТЬСЯ НАВКОЛО СПІЛЬНИХ ІДЕЙ?

В усі часи люди розуміли, що спільні дії дають змогу досягти найкращих результатів. Тому важливим елементом розвитку суспільства є **соціальна згуртованість** — здатність суспільства забезпечити благополуччя всіх своїх членів. Соціальна згуртованість базується на спільних цінностях, здатності взаємодіяти й виконувати свої обов'язки. Соціальна згуртованість проявляється, коли люди об'єднуються заради спільної справи. Це також взаємодопомога й підтримка одне одного. Соціальна згуртованість і спільні дії передбачають не лише участь, а й відповідальність за ці дії.

Думай

1. Пригадай, що означає бути відповідальним/відповідальною.
2. Чому важливо підтримувати одне одного?
3. Поясни на попередній сторінці схему.

Особливо важлива згуртованість перед викликами.

Виклик — вимога, спонукання до будь-яких дій, відносин. Сучасне суспільство змушене щодня стикатися у своїй діяльності з викликами:

- проблеми із задоволенням потреб;
- різні інтереси;
- нерозуміння інших.

Соціальну згуртованість визначають як зв'язок, що об'єднує суспільство. Це стосується відносин між людьми, спільнотами, владою. Слабка згуртованість суспільства часто призводить до конфліктів. Щоб конфліктів було менше, в центрі уваги суспільства мають бути права людини, свобода і рівність.

Думай

1. Чому відсутність згуртованості спричинює конфлікт?
2. Пригадай і поясни поняття «права людини».
3. Які спільні виклики об'єднують людей твоєї територіальної громади?

Інструкція

Гра для двох «Віддзеркалювання»

Крок 1. Станьте одне проти одного (одна особа виступає у ролі «дзеркала», інша — виконує завдання).

Крок 2. Виконуй (імітуй) нескладні завдання:

- вранішня гігієна;
- приготування їжі;
- збирання портфеля до школи;
- спортивні вправи.

Крок 3. «Дзеркало» копіює всі рухи свого партнера чи партнерки.

Крок 4. Поміняйтеся ролями.

1. Яке відчуття викликала вправа?
2. Чи відчули ви згуртованість під час виконання вправи?

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Згуртованість краще за все вимірювати через показник готовності до спільної дії, здатності суспільства чи спільноти до спільної дії в умовах нагальної потреби.

(Валерій Пекар, громадський діяч)

Місцеве самоврядування — це і є формування згуртованості громад. Але це тоді, коли кожна громада бачить відповідальність за свій регіон і вміє із цією відповідальністю впоратись. Реформа децентралізації — це не щастя для всіх, а можливість для кожного.

(Віталій Портников, політичний аналітик)

1. Проаналізуйте вислови сучасних аналітиків.
2. Визначте, яке значення аналітики приділяють соціальній згуртованості сучасного суспільства.

2. ЯКА РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА?

Соціальна згуртованість і відповідальність є соціальними цінностями — тими, що суспільство вважає добрим, правильним і порядним. Вони сприяють духовному розвитку суспільства, освоєнню ними моральних суспільних норм, способів поведінки та взаємодії. Соціальні цінності включають знання, навички, вміння, особистісні якості, форми виховання, добробут, справедливість, свободу тощо. Рисами соціальних цінностей є те, що вони підтримуються більшістю суспільства, сприяють збереженню гарних соціальних відносин.

Думай

Поясни поняття «*цінність*», «*моральні цінності*».

Оскільки цінності впливають на поведінку людей у всіх сферах життя, розрізняють цінності *соціальні, культурні, моральні, економічні, політичні*. Тобто, можна сказати, що видів цінностей стільки, скільки є сфер життєдіяльності. Спираючись на соціальні цінності, люди приймають кращі рішення.

Інструкція

Як використовувати соціальні цінності на практиці?

1. Залучай зацікавлені сторони — інформуй тих, чії інтереси зачіпаються.
2. Оцінюй зміни — прорахуй, які наслідки будуть від твоїх дій.
3. Будь прозорим/прозорою — демонструй готовність до співпраці.
4. Перевір результат — чи справді вчинок правильний.
5. Будь чуйним/чуйною — не шкодь іншим.

Думай

1. Поміркуй, що таке «*норми*».
2. Поясни, як застосовувати ці норми у твоїй громаді.
3. Розглянь фото. Чи відображено на ньому дотримання соціальних цінностей? Чому ти так вважаєш?

3. ЦО ТАКЕ РІВНІСТЬ?

Рівність є однією з основоположних цінностей концепції прав людини. **Рівність** у суспільстві — **рівність можливостей**. За неї кожна людина, незалежно від статі, кольору шкіри, заможності повинна мати рівні можливості. А як ними скористатися — кожен або кожна обирає самостійно. У сучасному демократичному світі рівність розглядається як рівність прав і рівність перед законом. Рівність перед законом закріплена в міжнародних і державних документах. У Конституції України рівність згадується сорок разів.

Рівність перед законом реалізується за допомогою чотирьох взаємопов'язаних принципів:

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ПЕРЕД ЗАКОНОМ

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ПЕРЕД СУДОМ

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ПРАВ
І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

ПРИНЦИП РІВНОСТІ ОBOB'ЯЗКІВ
ГРОМАДЯНИНА

Думай

1. Як ти розумієш рівність можливостей?
2. Як створюються умови для рівності можливостей у школі?
3. Як створюються умови для рівності у твоїй територіальній громаді?

Щоб відмічати наші успіхи, мати більше впевненості у собі та порадувати батьків ми зробили «Дошку пошани». На ній є кожен учень та учениця нашого класу. Хтось бігає швидше за всіх, хтось красиво читає вірші, хтось знає назви всіх дерев та пташок, але тут немає «кращих» та «гірших» учнів. Ми всі рівні, хоча й різні. **А як у вашому класі з успіхами?**

- Розглянь малюнок. Визнач основне правило рівності, на основі якого його створено.

Правила й закони суспільства повинні виконуватися усіма його членами. Більшість їх дотримуються, але є такі, що порушують правила. Не може бути рівності там, де є дискримінація, утиски, булінг (цькування).

Дискримінація — це навмисне обмеження або позбавлення прав певних людей за однією з їхніх ознак. Дискримінація може бути за расою, кольором шкіри, статтю, мовою, релігією, поглядами, майновим станом або місцем народження. Тотожними дискримінації є **утиски** — несправедливе обмеження чіїх-небудь прав або дій.

Систематичне насильство називають **цькуванням (булінгом)**. Якщо ти відчула чи відчув цькування, потрібно звернутися до тих, хто може допомогти — батьків, учителів, психологів, інших дорослих. Запам'ятай: якщо зло не зупинити, воно буде збільшуватись.

Думай

1. Чому дискримінація та утиски є несправедливими?
2. Чи доводилося тобі бути свідком булінгу? Якщо так, то якого?
3. Чому про цькування не можна мовчати?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Яке значення для суспільства відіграє соціальна згуртованість?
2. Як соціальні цінності впливають на стабільність у суспільстві?
3. Чому всі люди різні, але рівні?

II. Дію

1. Прочитай притчу «Чорношкірий цар». Визнач у ній ознаки дискримінації.

Три царі походили з різних частин світу. Два були білі, а третій — чорношкірий. Вони йшли за зіркою, що світила їм з неба. Та якоїсь ночі вони її загубили. Даремно царі дивилися на небо... Два білі царі з Месопотамії, відомі своїми знаннями з математики, одразу взялися креслити на піску лінії та кола, обчислювали та складали рівняння. Чорношкірого до своїх занять не допускали, бо вважали, що він не дуже знається на обрахунках. Він же скористався несподіваною зупинкою, щоб потурбуватися про тварин.

Коли чорношкірий цар напував верблюда, тримаючи перед ним відро з водою, то побачив зірку. Вона відбивалася у відрі. Так три царі знайшли дорогу.

- Чи можна стверджувати, що білі царі упереджено ставилися до чорношкірих? У чому це виявлялося?
 - Чому чорношкірому цареві вдалося побачити зірку?
 - Чи залежать моральні якості людини від кольору шкіри, очей, національності?
2. Створи плакат протидії булінгу.

Групуйся

Складіть правила толерантної поведінки в класі, пояснюючи вплив вчинків окремої людини на її друзів, клас, місцеву громаду.

19. ЯКІ ПРОФЕСІЇ НАВКОЛО ТЕБЕ?

Ключові поняття: господарство, сільське господарство, промисловість, заняття людей.

Пригадай, що таке потреби.

Що потрібно робити людині, щоб задовольнити свої потреби?

1. ЯКЕ ЗНАЧЕННЯ МАЛА ПРАЦЯ І ГОСПОДАРСТВО КОЛИСЬ І В СУЧАСНОСТІ?

Щоб задовольнити свої потреби, людині потрібно прикласти зусилля. Такі зусилля називають працею. Результатом праці є створення матеріальних і духовних благ. Праця є основою життєдіяльності як окремої людини, так і суспільства загалом. Вона є основною діяльністю будь-якої організації, підприємства або установи.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Життя нічого не дає без праці (*Горацій*).

Праця в наш час — це велике право й великий обов'язок.
(*Віктор Гюго, французький письменник*)

Тільки два стимули примушують працювати людей:
бажання заробітної плати і страх її втратити

(*Генрі Форд, американський конструктор автомобілів*).

Підганяй сам свою роботу; не чекай, щоб вона тебе підганяла

(*Бенджамін Франклін, один із засновників США*).

1. Як ти розумієш ці вислови? Як їхні автори говорять про працю?
2. Що ти розумієш під словом «праця»? Як ти до неї ставишся?
3. Що об'єднує ці вислови?

Для ефективної праці створюється господарство. **Господарство** — сукупність матеріальних ресурсів для задово-

лення потреб людини. Ведення господарства — діяльність із метою задоволення особистих чи суспільних потреб.

Цікавинка

У Середньовіччі та в Новий час назва «господарство» використовувалась також для позначення держави. Господар — слов'янський титул правителя, що використовувався у Україні-Русі, Литві, Московії, Волощині й Молдавії. У московських документах XVII ст. поступово витіснений титулом государ.

Думай

1. Як ти розумієш слово «господарювати»?
2. Поясни схему.
3. Чому, на твою думку, правителі використовували титул «господар»?

Найменшим господарством є домашнє. Воно може вестися однією чи кількома особами, які живуть в одному житлі та разом задовольняють свої потреби, і складатися з однієї сім'ї або іншої групи людей. У давні часи до домогосподарства заможних людей відносили слуг чи невольників.

Думай

1. Які потреби можна задовольнити за допомогою домашнього господарства?
2. Які види робіт мають виконуватися у твоєму домогосподарстві для задоволення твоїх потреб?

2. ЯКІ ТРАДИЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ УКРАЇНЦІВ У МИНУЛОМУ?

Історичний розвиток суспільства поступово відділяв одні види трудової діяльності від інших. Перші люди для задоволення своїх потреб *привласнювали* ресурси в природі. Вони збирали рослини, ягоди, коріння, полювали, рибалили. Тому таке господарювання називають *привласнювальним*.

Коли первісні люди навчилися самостійно вирощувати рослини та приручили тварин, виникло сільське господарство. Оскільки люди не відбирали в природі ресурси, а самостійно їх відтворювали, такий вид господарювання назвали *відтворювальним*. Через те, що воно відбувається в селі, ми традиційно називаємо його сільським господарством. Отже, **сільське господарство** — практика вирощування рослин і худоби.

Михайло Білас.
«Садок вишневий
коло хати...»

Першоджерело

Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть,
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають ідучи дівчата,
А матері вечерять ждуть.

Тарас Шевченко

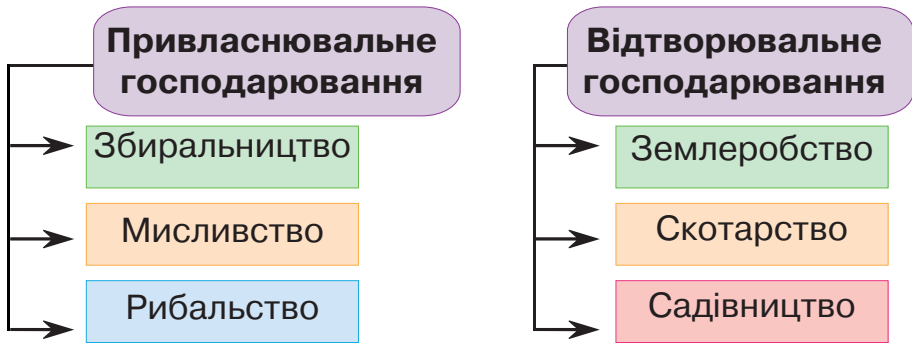
1. Про які заняття українського селянства можемо дізнатися з уривка твору Тараса Шевченка?
2. Як ти думаєш, чому в давні часи сільським господарством займалася більшість населення країн?
3. Які рослини вирощували та яких тварин розводили в Україні колись?
4. Які рослини вирощують і яких тварин розводять у твоїй місцевості нині?

Думай

1. Яке місце в сучасній Україні займає привласнювальне господарювання?
2. Яке місце в сучасній Україні займає відтворювальне господарювання?
3. Розглянь схему, подану на наступній сторінці. Придумай піктограми до кожного з її секторів.

Первісні люди практично всі потреби для своєї родини задовольняли самі. Таке ведення господарства називалось *натуральним*. Проте згодом у деяких людей певні види робіт виходили краще. Їм пропонували обмінювати свою продукцію на іншу. Так з'явилося ремесло й торгівля. Ремесло — дрібне ручне виробництво знарядь і виробів. Торгівля — обмін товарів або послуг, часто за гроші. Господарство ставало ринковим — за якого створювалася продукція, що призначалася для продажу.

Людський розум вдосконалював знаряддя праці й винайшов машини. Виробництво знарядь і виробів, видобуток ресурсів та енергії за допомогою машин називають **промисловістю**. Сьогодні більшість операцій на підприємствах виконують машини (роботи), що керуються комп'ютерними програмами.

Думай

1. Які види ремесел ти знаєш?
2. Поміркуй, чому виникли гроші.
3. Подивись відео. Яку роботу виконують на підприємствах роботи?
4. Які промислові підприємства розташовані у твоїй місцевості?

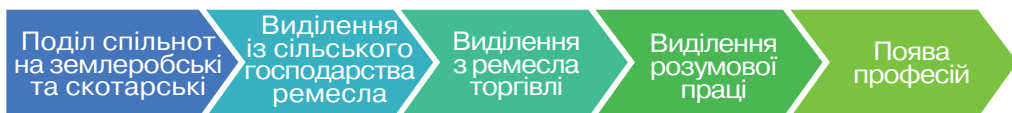

cutt.ly/yIWDGsT

3. ЩО ТАКЕ ПРОФЕСІЯ ТА ПРОФЕСІЙНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ?

Розвиток суспільства супроводжувався етапами поділу праці.

Заняття людей (професія) — отримана у процесі спеціальної підготовки здатність виконувати певний вид роботи.

Думай

1. Роздивися зображення на наступній сторінці. Людей яких професій на ній можна розпізнати? За якими ознаками?
2. Чому для професій потрібна спеціальна підготовка?
3. Визнач п'ять професій, які тобі подобаються. Обґрунтуй свій вибір.
4. Які професії найбільше поширені у твоїй територіальній громаді? Чому?

Завдяки розвитку технологій у наш час найбільш поширеними стають професії сфери послуг, пов'язані з комп'ютерною технікою, комунікаціями, засобами масмедіа.

Цікавинка

Футурист Томас Фрей прогнозує, що до 2030 року два мільярди робочих місць більше не існуватимуть. Це приблизно половина всіх робочих місць на планеті. Частково це пов'язано з автоматизацією, а також з іншими технологічними досягненнями. Зникне необхідність у телемаркетологах, страхових агентах, швачках, годинникарях, вантажниках, податкових консультантах, операторах обробки даних, бібліотекарях, брокерах і кредитних фахівцях. З 98 % імовірністю до 2033 року не буде спортивних суддів, касирів, пакувальників, фрезерувальників, екзаменаторів, слідчих, бухгалтерів й аудиторів. Чи можна замінити археолога, хірурга чи психолога комп'ютерним алгоритмом, — вирішить час.

1. Прокоментуйте наведені дані. Чи ти погоджуєшся з таким прогнозом?
2. До чого може призвести зникнення певних професій, і як людству слід виходити з такої ситуації?
3. Пофантазуй, які професії будуть розвиватися в майбутньому. Чому?

Вибір професії — одне з найважливіших рішень у житті кожної людини. Підготовка до свідомого вибору професії передбачає активне формування таких якостей як здібності, інтереси, ціннісні орієнтації, прагнення, професійні плани, ідеали, переконання.

Думай

1. Чому, на твою думку, вибір професії — відповідальна справа?
2. Як ти можеш готуватися до вибору своєї професії?
3. Що робити, якщо людина помилилася з вибором професії?
4. Роздивись інфографіку. Проаналізуй навички майбутнього. Які з них у тебе є, а чого ще треба навчатися.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Чому праця є основою життя людини?
2. Які ти знаєш традиційні заняття українців?
3. Чому одні професії зникають, а нові — з'являються?

II. Дію

1. Порівняй поняття: **1** — привласнювальне й відтворювальне господарство; **2** — натуральне й ринкове господарство. Що між ними спільного, а що — відмінного?
2. Разом з однокласниками й однокласницями розташуй слова в потрібні колонки. За потреби скористайся інтернетом. Свій вибір аргументуй.

Господарська діяльність		
Землеробство	Скотарство	Ремесло

Пшениця, корови, ткацтво, кам'яні сокири, свині, гончарство, жито, ячмінь, овес, рало, коні, просо, прикраси, зернотерки, плуг, серп, бондарство, виноградарство, вівці, яблука.

Групуйся

Роздівіться зображення. Складіть розповідь про те, як змінювалися зображені види діяльності. Які є основні відмінності між минулим і сьогоденням?

20. ЯК ЛЮДСЬКИЙ РОЗУМ ЗМІНЮЄ СВІТ?

Ключові поняття: **винахід.**

Чому людина прагне поліпшити свій побут і роботу?

1. ЯК ВИНАХОДИ ПЕРЕТВОРЮЮТЬ СВІТ?

Винахід — нова корисна ідея, яку можна втілити в життя. Будь-який винахід створюється людським мисленням. Людину, яка робить винаходи, називають винахідником.

Думай

1. Поясни схему.
2. Чи були в тебе власні винаходи? Якщо так, розкажи про них.

Люди завжди прагнули поліпшити своє життя. Для цього первісні люди винайшли спис із дерева, ніж із каменю, вогонь, сокиру, одяг з рослинних волокон і шкір тварин. Кількість предметів і способів їхнього використання поступово зростала. Було створено човен, лук і стріли, музичні інструменти, посуд, постійне житло, мотику. Були винайдені нові матеріали для виробів: кераміка й метал.

Винаходи сприяють збереженню та поширенню знань. Так, поява писемності в III тис. до н. е. дала змогу зберігати та передавати знання. Створення Йоганном Гутенбергом друкарського верстата сприяло швидкому відтворенню і поширенню друкованої інформації. Швидкому копіюванню та передачі інформації на будь-якій відстані сприяли нові винаходи: фотографія, телеграф, телефон, радіо, кіно, телебачення. Винайдення мережі Інтернет зробило інформацію супердоступною.

Винаходи полегшують працю людей. Завдяки залізним цвяхам будівлі стали міцнішими. Роботу землеробів і скотарів полегшило колесо. Воно також стало основою для винайдення та вдосконалення різноманітних механізмів. Годинник дав змогу ліпше планувати свій час, а компас — орієнтуватися в просторі. Використання окулярів дало змогу людям з вадами зору краще бачити. Винахід парового двигуна став основою для вдосконалення станків, появи корабельних двигунів, проєктування потягів. Виготовлення першої лампочки Томасом Едісоном дало змогу темній добі «принести світло» в помешкання і на вулицю. Виявлений у чашці Александром Флемінгом пеніцилін став основою антибіотиків. Цими препаратами лікують інфекційні захворювання в людей.

Українці зробили й роблять свій внесок у скарбницю винаходів людства. Так, 1853 року львівські аптекарі створили газову лампу. Її використовували для освітлення в темну пору доби аж до появи електричного освітлення. Перший проєкт електричного трамвая було створено Федором Піроцьким. Іван Пулюй сконструював вакуумну трубку, яка згодом стала прообразом сучасних рентгенівських апаратів. За допомогою рентгенівських знімків лікарі вивчають внутрішні органи людини і тварин. Ігор Сікорський став винахідником першого гелікоптера. Сергій Корольов сконструював ракети, що вивели в космос перший супутник Землі й першу людину. 1959 року в Києві створено популярні заспокійливі ліки — корвалол.

Думай

1. Поміркуй, як згадані винаходи поліпшили життя людини.
2. Які зі згаданих винаходів ти використовуєш і нині?

2. ЯК ОСВІТА СПРИЯЄ РОЗВИТКУ ЛЮДСТВА?

Освіта сягає найперших людей, які коли-небудь населяли Землю. Щоб вижити, кожне покоління мало передати свої накопичені знання, навички, цінності й традиції наступному поколінню. У давні часи не було окремих шкіл, навчання проходило вдома, за роботою. Хлопчики намагалися імітувати поведінку батька й дорослих чоловіків, а дівчатка — матері й дорослих жінок. У юнацькому віці відбувався обряд визнання юнаків і юначок дорослими. Для цього часто потрібно було продемонструвати, що вони здатні виконувати обов'язки дорослих.

Школа в Давній Греції
(сучасна реконструкція)

Мабуть, найперша справжня школа, де вчили читати й писати, була створена в Давньому Єгипті IV тис. років тому. Для вивчення знакового письма потрібно було багато років. Тому лише обмежена кількість людей була писемною. Це були діти правителів, сини

заможних людей і службовців, таких як книжники, лікарі й жерці храмів. У стародавні часи освіченими були лише кілька відсотків людей.

Думай

1. Як ти думаєш, як у дописемний період передавали знання?
2. Яких людей намагалися наслідувати діти?
3. Розглянь малюнок. Знайди спільні й відмінні риси школи Давньої Греції та сучасних шкіл.
4. Чому не всі діти отримували освіту в давніх державах?

У середні віки існували міські, церковні та монастирські школи. У них хлопчики від семи до чотирнадцяти років вивчали основи грамоти (алфавіт, склади, прості молитви та прислів'я). Іноді в цих школах також навчали елементарної арифметики чи письма й інших корисних навичок. Навчання різних за віком дітей часто відбувалося в одній шкільній кімнаті.

Цікавинка

У середні віки лорди й майстри не боялися фізично бити дітей для покори. Наприклад, в одному документі межі XIV–XV століть французький граф радив, що в учні мисливців потрібно «обирати хлопця-слугу у віці семи чи восьми років» і що «...цього хлопця слід бити, поки він відчує справжній страх перед невиконанням наказів свого господаря». Далі в документі перераховувалась величезна кількість справ, які хлопець виконував щодня, і зазначалося, що вночі він спатиме на горищі над мисливськими собаками, щоб він міг дбати про них.

1. Чому освіту давали переважно хлопчикам? Чому це несправедливо?
2. Які сучасні права дитини порушено в рекомендаціях графа?
3. Розглянь малюнок у рубриці «Цікавинка». Поміркуй, про що могли говорити люди в середньовічній школі.

Учениці Ялтинської жіночої гімназії, 1913 р.

Стародавні та середньовічні школи не були такими, як сучасні. Часто вони зосереджувалися на навчанні релігії, а не на викладанні конкретних навчальних предметів.

У XVIII столітті стали поширюватися ідеї, що люди мають мати певні знання. Подальшому поширенню освіти сприяв розвиток промисловості. Для роботи з машинами потрібно було бути освіченими. Наприкінці XIX століття більшість країн Європи надавала початкову освіту із читання, письма й арифметики. Політики вважали, що освіта потрібна для виховання відповідальних громадян. Боротьба за

права жінок спричинила поширення обов'язкової освіти й для дівчаток. Запровадивши обов'язкову початкову освіту, країни світу почали втілювати в життя ідеї обов'язкової середньої освіти.

Сьогодні в більшості країн існує обов'язкова освіта. За останні кілька десятиліть зменшилася кількість неписьменних людей.

Думай

1. Яка причина поширення загальної освіти?
2. Чому мешканці міст і сіл прагнули, щоб їхні діти здобували освіту?
3. Розглянь світліну. Поміркуй, чому на ній дівчата в однаковому одязі.
4. Досліди, коли з'явилася перша школа у твоєму населеному пункті. Які в ній були особливості навчання?

3. ЧОМУ ВАЖЛИВО РОЗВИВАТИ НАУКУ?

Середня освіта дає можливості для отримання простих професій. Для опанування багатьма іншими потрібно здобувати вищу освіту. Вищі навчальні заклади, так звані ВНЗ, є також центрами науки, наукових відкриттів і винаходів.

Перші середньовічні установи, які вважаються університетами, були засновані в Італії, Франції та Англії наприкінці XI–XII ст. для вивчення мистецтва, права, медицини та релігії. Ці університети виникли з давніх церковних і монастирських шкіл, і важко визначити дату, коли вони стали справжніми університетами. Студенти XII ст. дуже пишалися майстром, у якого навчалися. Вони не дуже дбали про те, щоб розповісти іншим про місце чи регіон, де вони здобули освіту. Громадяни у XII ст. дуже цікавилися вивченням рідкісних і складних навичок, які могли надати майстри.

Коран закликає мусульман бути освіченими. Можливо, саме ісламська цивілізація має один з перших університетів в історії. Ним є заклад Аль-Каравіїн у Марокко, заснований як вища релігійна школа у 859 році.

В Україні заклади вищої освіти — академії — з'являються у XVI–XVII ст. в Острозі, Києві, Львові. Назва «*університет*» закріпилася за львівським закладом 1784 року, а 1805 року відкрився другий в Україні університет у Харкові.

Думай

1. Які заклади вищої освіти розміщені найближче до тебе?
2. Чому наукові відкриття є основою винаходів?
3. Розглянь ювілейні монети. Яку інформацію можна з них отримати?

Із середини ХХ ст. економіка й технології змінюють світове суспільство. Вони впливають на вимоги до системи вищої освіти. Починаючи з 1980-х років, уряди, освітяни й великі роботодавці визначали нові важливі професійні навички, які краще відповідали вимогам мінливого й швидко змінюваного інформаційного суспільства: *критичне мислення, здатність самостійно вчитися, вирішувати складні проблеми, працювати в команді.*

Думай

1. Як освіта впливає на життя?
2. Поясни, чим важливі сучасні освітні навички.
3. Поміркуй і пофантазуй, які навички стануть важливими через 50 чи 100 років.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Як винаходи поліпшують життя людей?
2. Чому історія знає часи, коли не всіх дітей допускали до освіти?
3. Які професії потребують вищої освіти? Чому?

II. Дію

1. Які винаходи пов'язані з твоєю громадою, регіоном? Спробуй знайти про це факти.
2. За допомогою мережі Інтернет знайди перелік найдавніших закладів вищої освіти.

Групуйся

Складіть перелік десяти найбільш цікавих фактів про вашу школу. Складіть про неї десять суджень.

21. ЩО ТАКЕ МОЯ ГРОМАДА?

Ключові поняття: **грумада, громадський простір.**

Пригадай, що таке «лінгвістичне джерело».

Що можна дослідити у твоїй громаді за допомогою лінгвістичних джерел?

1. ЩО ТАКЕ ТОПОНІМІКА?

м. Івано-Франківськ

р. Жовта (Жовті Води)

- Як ти думаєш, чому ці об'єкти мають таку назву?
- Прочитай цитату з «Повісті минулих літ». Як пояснює походження назви міста літописець?

Першоджерело

...було [між них] три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив, і сестра їх — Либідь. І сидів Кий на горі, де нині узвіз Боричів, а Щек сидів на горі, яка нині зветься Щековицею, а Хорив — на третій горі, од чого й прозвалася вона Хоривицею. Зробили вони городок [і] на честь брата їх найстаршого назвали його Києвом.

Більшість географічних назв має своє значення і виникла не випадково, вони відображають особливості місцевості, історичні, культурні й побутові умови життя. Наука, що

вивчає походження географічних назв, називається топонімікою (від грецьк. слів «*topos*» — місце й «*онута*» — назва, найменування, ім'я). Тлумачення топонімів справа не проста й потребує особливої уваги, праці з різноманітними джерелами.

Часто топоніміку називають «*мовою землі*». Вона зберігає пам'ять про минулі епохи, зниклі народи й культури, які існували на теренах нашої держави.

Думай

1. Яке походження назви твого населеного пункту?
2. На якій вулиці ти живеш? Звідки в неї така назва?
3. Яка символіка твого населеного пункту? Що вона означає?

2. ЯК РОЗВИВАЛИСЯ СЕЛО Й МІСТО?

Первісні люди не мали постійних поселень і вели мандрівний спосіб життя. Вони вирушали в пошуках рослин і тварин для харчування.

Поява землеробства спричинила утворення постійних поселень. Такі поселення виникали в долинах річок, на пагорбах, там де була достатня кількість землі. Так з'явилося село — постійне поселення, жителі якого займалися переважно обробіткою землі. У селах розміщувалися двори селян з хатою, господарськими спорудами, поряд був сад і город.

Тарас Шевченко. Казахське кочовище, 1856 р.

Народи, які займалися переважно тваринництвом, зберегли мандрівний спосіб життя. Тимчасова стоянка кочовиків називалася кочовище (кош, кіш). У кочовищах розміщува-

лися розбірні житла та загорожі для худоби. Кочовиками в Україні були народи степу, зокрема частина кримських татар. Їхні останні кочовища зникли у ХІХ ст.

Тарас Шевченко. На Орелі (село). 1845 р.

Думай

1. З'ясуй, які рослини традиційно садили в українських селах.
2. Яку худобу традиційно вирощували осілі народи України?
3. Яку худобу традиційно вирощували кочові народи України?
4. Розглянь малюнки. Чим кочовище відрізняється від села?
5. З яких матеріалів будували житла землероби й кочовики?

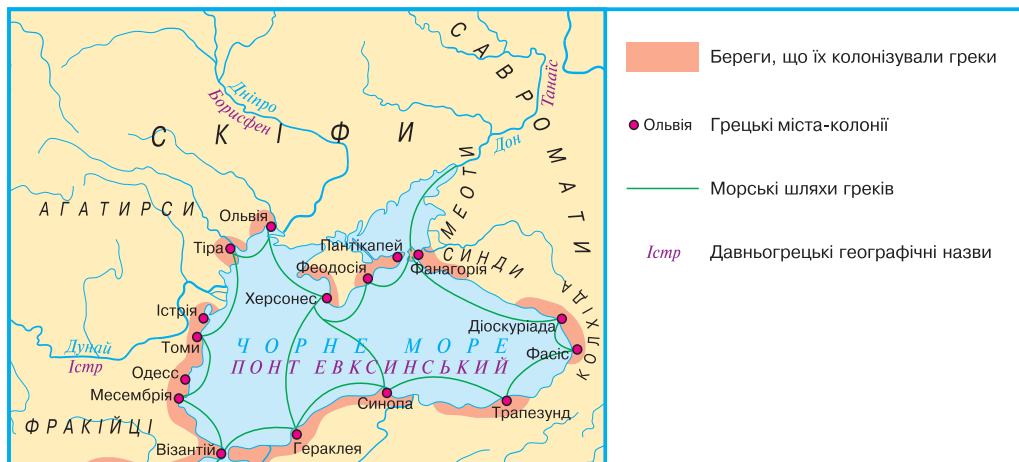
Частина сіл згодом перетворилась на міста. Цьому сприяв розвиток ремесел і торгівлі. **Місто** — поселення, мешканці і мешканки якого зазвичай зайняті поза сільським господарством. Від села місто, зазвичай, відрізняється більшою кількістю населення, значним національним, релігійним і культурним різноманіттям.

До перших міст на теренах України частина істориків відносить Майданецьке поселення трипільської культури ІІІ тис. до н. е.

Майданецьке поселення
(сучасна реконструкція)

Велика грецька колонізація

Поселення мало площу приблизно 200 га, де розташовувалося близько 3 тисяч будівель. Поява класичного міського життя на території України пов'язана з Великою грецькою колонізацією у VIII–VI ст. до н. е. На території Північного Причорномор'я виникли міста-держави.

Думай

1. Чому Майданецьке поселення деякі вчені вважають містом?
2. Де виникали грецькі колонії? Чому?

Наступний етап розвитку міст пов'язаний з розвитком України-Русі. Слов'яни мали укріплені городища, які були центрами племен і князівств.

Першоджерело

У цьому місті, як і у Венеції, на Ринку зустрінеш людей з усіх країн світу у своєму вбранні... Кожен, якою б мовою він не розмовляв, знайде тут і свою мову.

З опису Львова купцем Мартином Грюневегом (1606 р.)

- Про що свідчить цей опис?

Технічні винаходи вдосконалили виробництво. Так утворилися фабрики й заводи. Оскільки ручна праця в селі за-

мінювалася машинною, більшість населення переселилася в міста. У них зростає кількість багатоповерхових будинків. Міста починають змінюватися, розбудовувались порти, залізниці. **Першість серед українських міст здобула Одеса, через порт якої походила торгівля.** Центрами великої промисловості стали Запоріжжя, Донецьк, Миколаїв.

Думай

1. Чому в містах будують більше багатоповерхових будинків?
2. Чим сучасне місто відрізняється від сучасного села?

3. ЯКА РОЛЬ ГРОМАДИ В ЖИТТІ ЛЮДИНИ?

Так говорив/так говорила, а я думаю так

В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля.

(Тарас Шевченко)

Люблять Батьківщину не за те, що вона велика, а за те, що своя *(Сенека)*.

Забудеш рідний край — твоє всохне коріння.

(Павло Тичина)

- Як ти розумієш ці вислови?

Здавна мешканці і мешканки поселення мали спільні потреби: облаштування доріг, мостів, колодязів, взаємна допомога тощо. Ці проблеми вирішувалися громадою. **Громада** — люди, об'єднані задля спільного вирішення потреб. Люди об'єднуються в громади, пов'язуючи себе зі своєю «малою батьківщиною». Територіальна громада є добровільним об'єднанням, до якого належить усе населення, незалежно від віку чи інших ознак. Членом територіальної громади людина стає за народженням у відповідному населеному пункті або в разі прибуття до нього на проживання. До того ж, не може бути жодних обмежень за ознаками громадянства, національності, соціального стану тощо.

У сучасній Україні майже 1500 територіальних громад. Їхні органи місцевого самоврядування забезпечують спільні потреби громадян.

Думай

1. Розглянь схему. Які спільні інтереси мають громадяни?
2. Чи знаєш ти, як такі питання вирішуються у твоїй громаді?
3. Чи вважаєш ти себе членом громади? Аргументуй свою відповідь.

Завдання місцевої влади — дбати про комфорт жителів у громадському просторі. **Громадський простір** — територія, будівлі, споруди, що відкриті й доступні для відпочинку, задоволення потреб громадян.

Думай

1. Які об'єкти населеного пункту належать до громадянського простору?
2. Який громадянський простір є у твоєму населеному пункті, яким ти можеш користуватися?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Як топоніміка допомагає під час вивчення історії?
2. Як виникли місто й село?
3. Що таке громада?

II. Дію

1. Розроби проект удосконалення громадського простору твого населеного пункту.
2. Дізнайся, які відомі українці живуть за межами України й до того ж підтримують зв'язок з «малою батьківщиною».

Групуйся

Проведіть дослідження, які топоніми є у вашому регіоні й до якого історичного періоду вони належать.

Чи потрібно змінювати топоніми? Що б ви хотіли змінити у топоніміці свого рідного краю? Обговоріть.

22. ЯК Я МОЖУ БРАТИ УЧАСТЬ У ВРЯДУВАННІ?

Ключові поняття:

**вибір, влада, сфера послуг,
людина з інвалідністю.**

1. Розглянь зображення. Уяви, що на кожному із них відбувається процес прийняття рішення, що стосується багатьох людей. Опиши цей процес.
2. Як ти вважаєш, як краще приймати рішення, що стосується не лише тебе?

1. ЩО ТАКЕ ГРОМАДСЬКЕ ВРЯДУВАННЯ?

У будь-якій громаді приймаються рішення, що стосуються всіх її членів. Вони можуть прийматися керівниками громади або всіма її представниками. Процес прийняття та реалізації певних рішень називається врядуванням. Добре врядування означає прийняття рішень на користь усім.

Місцева громада самостійно вирішує питання організації свого життя.

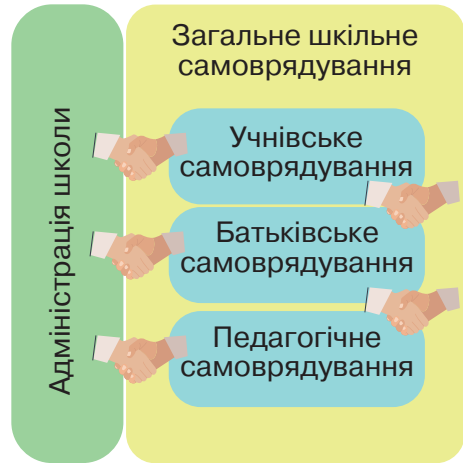

Думай

1. Розглянь зображення. Як саме ти особисто чи інші громадяни можуть впливати на покращення середовища, у якому вони живуть? Обговори із сусідом або сусідкою по парті.
2. Що потрібно зробити владі, щоб вислухати думку зацікавлених осіб?

Громадяни і громадянки можуть самостійно створювати будинкові, вуличні чи інші об'єднання. У них вони вирішують, як покращити побут, навколишнє середовище, облаштувати роботу шкіл, лікарень, зон відпочинку, закладів дозвілля тощо. Ці й інші питання розглядаються на загальних зборах, а виконавчі комітети на чолі з головою виконують прийняті рішення. Таке врядування можна розглядати як застосування влади для успішного ведення справ громади.

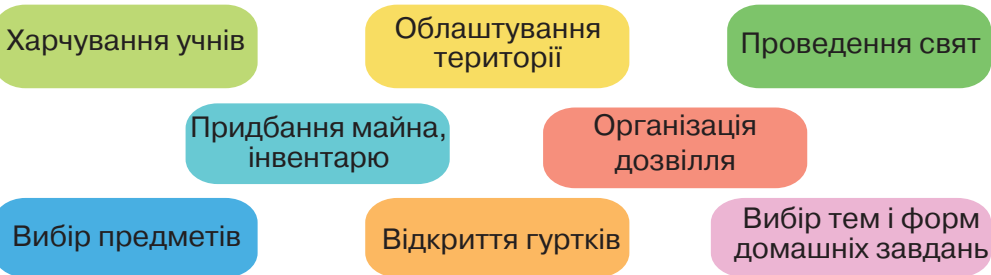
Влада — право та можливість керувати, розпоряджатися чимось. Влада включає можливість того, хто нею володіє, впливати на події, явища та дії людей.

Думай

1. Розглянь схему самоврядування у школі. Поясни, що ти бачиш на зображенні.
2. Що ти знаєш про самоврядування у твоєї школі?
3. Чи ти береш участь у шкільному самоврядуванні?

Які питання школи можна вирішувати разом?

Школа — це теж громада, й вона має своє врядування, яке ще називають самоврядуванням. Самоврядуванням можуть займатися вчителі, батьки, учні та учениці, представники громади, які вирішують разом важливі для школи питання.

У шкільній громаді ти можеш робити вибір. **Вибір** — це дія, можливість вибрати кого-, що-небудь. Важливо, щоб рішення приймалося з урахуванням думок усіх учасників та учасниць на принципах поваги й рівності.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Якщо хочеш іти швидко — іди один. Якщо хочеш іти далеко — ідіть разом. (*Африканське прислів'я*).

- Прочитай вислів. Як ти його розумієш щодо врядування?

Групуйся

Попрацюйте в групах. Обговоріть, які питання шкільного життя, визначені на схемі на попередній сторінці, учнівство, батьківство, вчительство можуть вирішувати спільно. Яким чином це може відбуватися?

2. ЯК ГРОМАДЯНИН МОЖЕ ВПЛИВАТИ НА ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ ГРОМАДИ?

Кожен окремий громадянин/кожна окрема громадянка може впливати на вирішення проблем у своїй громаді. Перший досвід участі у спільному житті людина отримує в сім'ї. Вона виконує елементарні доручення, здобуває навички співпраці та допомоги іншим. У школі особистість розвиває навички участі у шкільному самоврядуванні. Учень чи учениця виступає в ролі лідера або лідерки класу, бере участь в обговореннях, голосуванні, вносить пропозиції, відстоює інтереси класу та школи. Так особистість переймається колективними проблемами, спільними інтересами та впливає на вирішення колективних справ.

Завдання для груп пластунів і пластунок

Дитяча громадська скаутська організація «ПЛАСТ», окрім інших завдань, спрямована на розвиток активних і відповідальних громадян. Однією з акцій, які вона проводить, стало долучення до всесвітнього PandaChallenge. Ця акція спрямована на захист природи. Учасники щотижня отримували завдання і виконували їх.

Думай

1. Розглянь завдання для груп пластунів і пластунок. Подивися, які завдання виконували пластуни та пластунки різного віку.
2. Як виконання цих завдань може допомогти вирішити проблеми в громаді? Обговори в класі.

Участь у житті громади є різносторонньою. До традиційних форм громадської участі належать:

- участь у виборах;
- участь у діяльності громадських організацій, що займаються проблемами спільноти;
- співпраця з представниками місцевих органів влади щодо конкретної проблеми;
- участь в акціях протесту.

Важливим способом участі громадян/громадянок у суспільному житті є *волонтерство*. Волонтер або волонтерка — це той або та, хто бере участь у суспільних справах за власним бажанням, добровільно на безоплатній основі. Волонтери й волонтерки допомагають хворим, дітям, воїнам і воячкам, тваринам і всім, хто потребує їхньої допомоги.

Думай

1. Чому важливо брати участь у виборах голови громади та депутатів/депутаток?
2. Поміркуй, як ти можеш стати волонтером чи волонтеркою, кому можеш допомагати. Обговори в класі.

Ще одним з напрямів участі в житті суспільства є меценатство та грошова підтримка громадських і благодійних організацій. **Меценати** — це заможні покровителі науки й мистецтва та їхніх представників і представниць. Вони

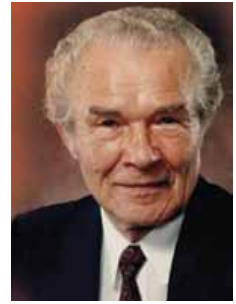

підтримують розвиток освіти, науки, культури, фінансують важливі наукові дослідження, освітні проекти, сприяють задоволенню потреб навчальних закладів тощо.

Особистий профіль

Петро Яцик (1921–2001) — канадський бізнесмен українського походження, меценат. Направляв кошти на наукові й культурні проекти, які мали на меті поширювати інформацію про Україну, українську історію серед української діаспори. На цю справу він пожертвував понад 16 мільйонів доларів. У 2000 р. він заснував Міжнародний конкурс з української мови знавців української мови імені Петра Яцика.

Мета конкурсу — піднесення престижу української мови серед молоді, виховання поваги до культури й традицій українського народу. За останні роки кількість учасників конкурсу сягала 5 млн людей з-понад 20 країн світу.

1. Пошукай у мережі «Інтернет», які ще є відомі меценати, що сприяли розвитку української освіти, науки, культури.
2. Чи є меценати у твоїй громаді? Чим вони опікуються?

3. ЯК У ГРОМАДІ ДБАТИ ПРО ЗДОРОВ'Я ТА БЕЗПЕКУ?

Для кожного громадянина/кожної громадянки важливо почуватися в безпеці й підтримувати належний стан здоров'я. Громада має звертати увагу на те, щоб сфера послуг, особливо медичних, для громадян була доступною та якісною.

Сфера послуг — обслуговування, робота, що виконана для задоволення чийхось потреб. До таких послуг належать комунальні, освітні, медичні, транспортні, банківські, юридичні тощо.

Думай

1. На твою думку, як і для чого можна популяризувати здоровий спосіб життя серед громадян? Що для цього треба зробити?
2. Як можна мотивувати й спонукати людей до заняття спортом?

Громада має створювати рівні можливості для людей з інвалідністю. **Людина з інвалідністю** — особа зі стійким розладом функцій організму, що зумовлений захворюванням, травмою, або з уродженими дефектами, які обмежують її життєдіяльність. Саме тому в громадському просторі будуються пандуси, з'їзди з тротуарів, звукові сигнали світлофорів, рельєфні тротуари.

Думай

1. Розглянь світлину. Опиши, як, на твою думку, почувається людина на візку й чому.
2. Як у твоєму населеному пункті створюють рівні можливості для людей з інвалідністю?

Ще одне завдання громади — опікуватися власною безпекою. Тому вона має спільно дбати про екологічну, пожежну, дорожню, фізичну безпеку тощо. Для цього потрібно підтримувати комунікацію з правоохоронними органами, різними службами.

- Розглянь світлини. До яких із зображених видів діяльності ти можеш залучитися, щоб допомогти громаді?

Першоджерело

Інститут миру й порозуміння розуміє безпеку в громаді широко. Вона поєднує в собі не лише наявні системи відеоспостереження, патрулювання вулиць, пожежну безпеку й безпеку дорожнього руху, доступ до закладів охорони здоров'я та інших безпечних механізмів, а й такі компоненти, як згуртованість громади, високий рівень довіри в ній.

Думай

Прочитай твердження. Чи погоджуєшся ти з ними? Аргументуй чому.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Що таке врядування?
2. Як можна впливати на вирішення проблем громади?
3. Як дбати про здоров'я в громаді?

II. Дію

1. Знайди приклади волонтерської діяльності в мережі «Інтернет».
2. Поміркуй і запропонуй, як можна взяти під опіку безпритульних тварин і як їм допомогти.

Групуйся

Запропонуйте ініціативи, які треба реалізувати у школі. Обговоріть їх у класі. Шляхом голосування виберіть одну з них й запропонуйте самоврядуванню реалізувати її спільно. Реалізуйте цю ініціативу.

23. ЯК МОЖНА ВІДПОЧИВАТИ В ГРОМАДІ?

Ключові поняття: **дозвілля.**

Розглянь зображення. Як ти думаєш, на якій світлині зображено дозвілля? Чому?

1. ЩО ТАКЕ ДОЗВІЛЛЯ?

Дозвілля — вільний час, проведений відповідно до своїх інтересів. Дозвілля має різне наповнення і займає різний час. Важливими функціями дозвілля є відпочинок, спілкування, розвиток творчості й пізнавальної діяльності. Буває, що після напруженого тижня у школі необхідний відпочинок. Він направлений на зняття перевтоми, відтворення фізичних, емоційних сил людини. Спілкування дає змогу розширити можливості для знаходження нових друзів, подолання самотності.

Всесвітня організація охорони здоров'я аналізує дозвілля, коли вимірює якість життя.

- Як ти думаєш, для чого дозвілля необхідне саме тобі?

Свій вільний час можна використовувати по-різному. Його можна присвятити інтелектуальним, рольовим чи рухливим іграм, господарюванню вдома, відпочинку на природі, саморозвитку, подорожам, розвагам у дворі, майструванню.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Хіба відпочинок може бути по-справжньому солодкий без втоми? Постійна нерухомість — це навіть не відпочинок. Це небуття, це смерть. *(Жорж Санд)*

Відпочинок — це не спокій, а враження.

(Олександр Мінченков)

З усіх ліків найкращі — відпочинок і стриманість.

(Бенджамін Франклін)

- Чи погоджуєшся ти із цими афоризмами? Прокоментуй чому.

Інфографіка Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ»

Виділяють різні рівні дозвілля:

- **пасивне** включає просто відпочинок як найпростіший рівень дозвілля, дає змогу звільнитися від перевтоми, побути у спокої; пасивне дозвілля є складовою життя більшості людей;
- **розважальне** дозвілля включає прогулянки, спортивні заходи, відвідування театрів, ігри; дозвілля вимагає від людини певної підготовки;
- **пізнавальне** дозвілля передбачає активну участь людини під час спілкування з однодумцями, формує світогляд людини, розвиває її духовний світ;
- **творче** дозвілля сприяє культурному збагаченню.

Думай

1. Які види дозвілля тобі подобаються?
2. З'ясуй, що таке дендропарк. Чи доводилося тобі в ньому бути?
3. До якого виду відпочинку належить відвідування пам'яток природи?
4. Які місця відпочинку на природі є найближчими до твого помешкання?

2. ЯК З'ЯВИЛОСЯ ДОЗВІЛЛЯ?

Дозвілля сягає ще найдавніших часів. У давнину життя людей і їхній світогляд були тісно пов'язані з працею і природним середовищем. У ті часи дозвілля, як таке, не виокремлювалося. Більшість календарних свят, звичаїв, традицій та обрядів виникла під час господарської діяльності. Так громада спільно закликала весну, відзначала першу борозну, зажинки, жнива, обжинки тощо. Святкували також релігійні й сімейні свята, проводили ярмарки, народні гуляння, ці спільні дії гуртували людей.

Думай

1. Які розваги зображено на репродукціях картин?
2. Чи змінилися ці розваги у сучасному світі? Як саме?
3. Поміркуй, чому у українців багато свят припадало на зиму.

Наприклад, у середні віки можливостей для дозвілля було більше в заможних людей. Промислова революція і швидке зростання міського населення спричинили появу нової соціальної групи — робітників. Робочий час робітників був стабільний, він підпорядковувався потребам підприємств. Запровадження 8-годинного робочого дня і двох вихідних на тиждень звільнило час для дозвілля. Міські жителі шукали розваг у спеціальних закладах: театрах, ресторанах, кіно-театрах. У другій половині ХХ століття дозвілля стає тим продуктом, який продається.

Цікаво, які види дозвілля будуть через 100 років?

А чи будуть багато читати й мандрувати?

А фотографії теж будуть робити? Чи їх замінить кіно?

Думай

1. Розглянь фото дозвілля заможних жінок початку ХХ ст. Опиши його.
2. Чи змінилося дозвілля за 100 років?
3. Дай відповіді на запитання, поставлені жінками.
4. Чому дозвілля стало продаватися?

3. ЯКІ СВЯТКОВІ ТРАДИЦІЇ Є У ГРОМАДАХ?

Однією з форм дозвілля є святкування. Свято — день або кілька днів, коли урочисто відзначають видатні події чи знаменні дати. Існують сімейні, народні, релігійні, державні, професійні свята. Вони зазвичай супроводжуються активностями, такими як танці, співи, змагання тощо.

Кожна спільнота має свої свята. Для територіальної громади — це день міста/села, що супроводжується ярмарками, виставками, парадами, концертами, змаганнями й іншими цікавинками.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Без традиції немає культури, а без культури — нації.
(В'ячеслав Липинський)

1. Наведи приклади різних видів свят.
2. опиши святкування Дня свого міста/села.
3. Як ти розумієш вислів українського історика і філософа В. Липинського?

В Україні існує багато територіальних громад. У них є різні святкові традиції. Наприклад, старовинне козацьке містечко Опішня Полтавської області славиться гончарними виробами. Його інколи називають «гончарною столицею України». У 1999 р. посол Польщі в Україні Єжи Бар, відвідавши Опішню, сказав *«Я думаю, що побачу глину, а побачив народ»*. Тому опішнянці організовують Етнофестиваль «Борщик у глиняному горщику».

Думай

1. Які особливості кераміки ти побачив/побачила?
2. Порівняй опішнянську кераміку з керамікою трипільської культури.
3. Чому опішнянці обрали саме таку назву своєму фестивалю?

Свої свята мають етнічні й релігійні спільноти. Так, щорічно першої п'ятниці травня кримські татари відзначають головне весняне свято — Хидирлез. Святкування супроводжується національними співами, танцями, змаганнями, частуванням стравами, ворожбою.

Думай

1. Розглянь світліну. Який елемент свята Хедирлез вона відображає?
2. Які національні спільноти живуть у твоїй місцевості? З'ясуй особливості їхніх національних свят.
3. Поясни цінність культурного розмаїття для суспільства.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Що таке дозвілля і які його види?
2. Яке дозвілля було в наших предків?
3. Навіщо громада дотримується традицій?

II. Дію

1. У багатьох громадах відзначають свято Івана Купала. Дізнайся в мережі «Інтернет», що це за свято. Чому його відзначають? Чи відзначають його у твоїй громаді? Який зв'язок воно має з дозвіллям?
2. Попрацюйте в групах. Запропонуйте, які види дозвілля ви б хотіли запровадити у вашій громаді. Складіть спільний список. Передайте голові громади та зверніться, щоб це питання розглянули на раді територіальної громади (ТГ) і, за можливості, громада посприяла організації такого дозвілля.

Групуйся

Створіть карту подорожей своїм населеним пунктом. Для цього відмітьте на карті положення культурно-історичних пам'яток, місця історичних подій. Позначте на карті розміщення цікавих для огляду об'єктів, прокладіть кілька тематичних маршрутів, визначте їхню довжину.

24. ЯК Я МОЖУ ВПЛИВАТИ НА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОВКІЛЛЯ?

Ключові поняття:

сталий розвиток, енергозбереження, ресурсозбереження, охорона довкілля.

1. Розглянь колаж. Як на ньому зображено довкілля? Які думки виникають під час розгляду цього зображення?
2. Як людина впливає на природу?

1. ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ ВПЛИВАЄ НА ДОВКІЛЛЯ?

З давніх часів людина впливала на природу. Вона шукала засоби задоволення потреб у природі, освоювала нові території. Коли вона навчилась обробляти землю та вирощувати худобу, то почала активніше відбирати в природі територію. Розвиток промисловості збільшив шкоду навколишньому середовищу. **Навколишнє середовище (довкілля)** — усі живі й неживі об'єкти, що природно існують на Землі або в деякій її частині.

Думай

1. Пригадай, що таке привласнювальне господарювання. Як воно змінювало природу?
2. Чому привласнювальне господарство посилило вплив людини на природу?
3. Поміркуй. Чи завжди промисловість згубно впливає на природу?

Нині на стан довкілля впливають такі проблеми:

Перенаселення. Людям потрібно дедалі більше простору для проживання та господарювання. Це спричинює зменшення території дикої природи. Зменшується різноманіття видів живої природи.

Забруднення атмосфери, води та ґрунтів викидами сміття і відходами відбувається внаслідок зростання людської життєдіяльності, збільшення використання викопного палива, такого як нафта, вугілля.

Глобальне потепління. Через забруднення повітря підвищується рівень температури, що спричиняє танення льодовиків, а водночас і підвищення рівня океану.

Зміна клімату тісно пов'язана з розвитком промисловості та технологій. Зі зміною температури різко змінюються кліматичні умови Землі. Так, певні території стануть пустелями, зросте кількість ураганів, посиляться посухи та спека.

Генетична модифікація продуктів харчування, що змінені на генному рівні, може впливати на здоров'я людей. Загрозою є також обробка ґрунтів добривами, що висушують ґрунт, вбивають корисні бактерії.

Вирубка лісів призводить до зменшення кисню та забруднення повітря. Зменшується територія поширення рослин і тварин.

Групуйся

1. Об'єднайтеся в групи. Обговоріть, що ви знаєте про проблеми, які впливають на стан довкілля. Чому вони небезпечні?
2. Чи відчутні ці проблеми на рівні вашої громади?
3. Складіть коротеньке звернення до людей, які живуть поряд з вами, щоб вони не були байдужими до цих проблем.

Проте людина може не лише шкодити природі, а й рятувати її. Піклування про природу починається із себе, родини, свого будинку, вулиці, парку тощо. Можна прибирати від сміття територію, водойми, озеленювати пустирі, піклуватися про збережені куточки дикої природи.

Найкращий час, щоб діяти, був учора. Найкраще, що ми можемо зробити, це сьогодні. Але якщо ми чекатимемо на завтра, то може бути надто пізно.

- Як ти розумієш ці слова? Прокоментуй їх.

2. ЯК ЗАБЕЗПЕЧИТИ СТАЛИЙ РОЗВИТОК?

Для того щоб зберегти довкілля, розроблено концепцію сталого розвитку. **Сталий розвиток** — задоволення потреб суспільства без шкоди для майбутніх поколінь. Основою сталого розвитку є економічні й екологічні інтереси суспільства. Порушення рівноваги між ними впливає на погіршення якості життя.

Думай

Розглянь схему на попередній сторінці. Поясни, як ти її розумієш.

Сталий розвиток базується на таких принципах:

Принцип 1: Турбота про людей займає центральне місце в зусиллях із забезпечення стійкого розвитку. Люди мають право на здорове та плідне життя в гармонії з природою.

Принцип 2: ...держави мають суверенне право розробляти свої власні ресурси відповідно до політики в галузі довкілля і розвитку та несуть відповідальність за забезпечення того, щоб діяльність у рамках їх контролю не шкодила довкіллю інших держав...

Принцип 3: Право на розвиток має бути реалізовано, щоб забезпечити справедливе задоволення потреб нинішнього й майбутніх поколінь у галузях розвитку та довкілля.

Принцип 4: Для досягнення стійкого розвитку захист довкілля повинен становити невід’ємну частину процесу розвитку і не може розглядатися окремо від нього.

(З Декларації розвитку, Ріо-де-Жанейро, 1992 року)

Думай

1. Що ти зрозумів/зрозуміла із цих принципів?
2. Обговори, яка основна ідея документа. З якою метою він був ухвалений?

25 вересня 2015 року Генеральна Асамблея ООН ухвалила документ, у якому визначила 17 цілей сталого розвитку. Україна, як й інші країни — члени ООН, приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку.

Глобальні цілі сталого розвитку ООН 2015–2030 роки

Думай

1. Розглянь глобальні цілі сталого розвитку, визначені ООН. Знайди, скільки з них спрямовано на екологію.
2. Як ти вважаєш, чому екології приділено так багато уваги?

Сталий розвиток дає змогу привести життєдіяльність людства у відповідність до природних процесів і таким чином зберегти баланс у природі. Сталий розвиток містить у собі енерго- та ресурсозбереження. **Енергозбереження** — зменшення споживання енергії. **Ресурсозбереження** — виробництво продуктів з мінімальною витратою речовин та енергії, мінімальним впливом на людину й природу. Ресурсозбереження передбачає повторне використання ресурсів, де головною сировиною стають відходи.

Думай

1. Як ти долучаєшся до енерго- та ресурсозбереження?
2. Як переробляються різні види відходів?

3. ЯК ДІЯТИ, ЩОБ ОХОРОНЯТИ ДОВКІЛЛЯ?

Задля збереження довкілля людство розробило систему його охорони. **Охорона довкілля** — система заходів щодо збереження природи й раціонального використання природних ресурсів. Збереження довкілля потрібно починати зі свого місця перебування, своєї громади.

Думай

1. Розглянь діаграму (с. 162). Обговори у класі її зміст.
2. Які наслідки можуть бути, якщо не дбати про утилізацію відходів?

Збереженню довкілля сприятимуть навіть прості дії, які може робити будь-хто.

Паперовий рушник	0,06
Шкурка апельсина або банана	0,07
Газета	0,12
Шкурка яблука	0,17
Фанера	1,5
Вовняний носок	3
Недокурок	3
Поліетиленовий пакет	15
Нейлонова тканина	35
Шкіра	50
Консервна банка	50
Гумова підшва	65
Банки зі спіненого пластику	50
Буй зі спіненого пластику	80
Алюмінієва банка	100
Одноразові підгузники	450
Пластиковая пляшка	450

Термін розкладання в природі
відходів (роки)

на придбати пляшку багаторазового використання. Замість одноразового посуду можна використовувати звичайний.

3. Дотримуйся енергоефективності в побуті. Бережи енергію в побуті за допомогою простих методів. Наприклад, удень намагайся використовувати ресурси природного освітлення. Увечері вмикай світло тільки там, де це необхідно. Використовуй енергозберігаючі лампи. У чайнику грій лише ту кількість води, яка тобі потрібна. Одягайся тепліше, щоб не посилювати опалення. Завжди вимикай побутову техніку, якщо ти нею не користуєшся.

4. Обирай екологічний транспорт. Замість використання автівки, можна їздити в громадському транспорті, на велосипеді чи ходити пішки.

5. Економ воду. Замість ванни, можна прийняти душ, поки чистиш зуби, закривай воду. Ремонтуй крани, що течуть, та використовуй уже використану воду в туалеті. Збирай дощову воду, яку можна використати для прибирання або поливу рослин.

6. Купуй менше. Купуй лише необхідні речі, а непотрібні віддавай іншим людям.

1. Відмовся від поліетиленових пакетів. У світі щороку споживається приблизно п'ять трильйонів поліетиленових пакетів, або близько десяти мільйонів — щохвилини. У багатьох країнах не дозволяється їх використовувати, а замість них можна використовувати багаторазові торбинки.

2. Відмовся від одноразових пляшок і посуду. Замість того, щоб купувати воду у пластикових пляшках, мож-

7. Бережи дерева. Використовуй вироби з переробленого паперу, економ папір. Сади дерева, бережи їх.

8. Сортуєй сміття і віддавай на перероблення. Скло, пластик і папір можуть бути перероблені. Для цього потрібно сортувати відходи й викидати їх у спеціальні смітники.

Думай

1. Що ти особисто робиш для охорони довкілля?
2. Чи сортуєш ти сміття так, як вказано на зображенні? Поясни, чому так або ні.
3. Розкажи про важливість сортування своїм рідним і друзям.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Які проблеми впливають на стан довкілля?
2. Що таке сталий розвиток?
3. Чому потрібно охороняти довкілля?

II. Дію

В Україні є така ініціатива, як «Батарейки, здавайтеся». Одна батарейка здатна забруднити 16 м землі. Але лише 1 % усіх батарейок в Україні потрапляє на перероблення. Мета цієї ініціативи — збір і перероблення батарейок.

1. Запропонуй план, що треба зробити, щоб у школі організувати збір батарейок.
2. Втілюй свою ідею в життя.

Групуйся

Організуйте класом акцію «Допоможи громаді — прибери свою вулицю». Створіть інформаційну листівку, розмістіть її в соціальних мережах і згуртуйте громаду на суботник.

25. МОЯ ГРОМАДА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ

1. Закріплюємо.

1. Пограй у гру «**МОЯ ГРОМАДА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ**», розміщену на с. 166–167, з друзями чи рідними.

[https:// cutt.ly/mK50GVz](https://cutt.ly/mK50GVz)

Правила гри:

- Право першого ходу визначається кидком кубика.
- Гравці кидають кубик по черзі й просувають фішку, рухаючись вперед на ту кількість полів, яке число випало на кубіку.
- Потрапивши на поле, потрібно дати відповідь на запитання. За правильну відповідь — 1 бал.
- Якщо на запитання вже правильно відповіли — воно далі не розігрується.
- Перемагає гравець, що набирає найбільшу кількість балів.

2. Систематизуємо.

Складіть у парах таблицю «Чим корисним для мене був розділ про громаду та її історію».

Номер та назва параграфа	Як мені стане в пригоді інформація параграфа
17. У чому цінність соціокультурної багатоманітності?	
18. Як бути суспільством?	
19. Які професії навколо тебе?	
20. Як людський розум змінює світ?	
21. Що таке моя громада?	
22. Як я можу брати участь у врядуванні?	
23. Як можна відпочивати в громаді?	
24. Як я можу впливати на збереження довкілля?	

3. Пишемо історію.

Підготуйте презентацію про історію винаходу, що поліпшив життя людей.

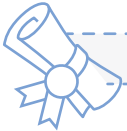
Орієнтований план презентації

1. Що винайдено?
2. Хто був винахідником?
3. Як винахід вплинув на життя людей?
4. Як люди використовують винахід у наш час?

4. Проектуємо.

Об'єднайтеся в групи та створіть інфографіку про свою територіальну громаду та її історію.

Що таке «інфографіка»? **Інфографіка** — це добірка зображень і мінімального обсягу тексту, що роблять сприйняття теми легким. Інфографіку можна створити вручну, за допомогою комп'ютерного проектування, аплікацією (поєднанням роздруківок, вирізок із журналів і ручної роботи).

Інструкція

Етапи створення інфографіки:

1. Створення плану дослідження.
2. Розподіл обов'язків.
3. Пошук і накопичення інформації.
4. Проектування макета інфографіки.
5. Створення інфографіки.

- Зробіть презентацію власної інфографіки в класі.

Приклад інфографіки

Настільна гра «МОЯ ГРОМАДА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ»

<p>1</p> <p>Дай визначення поняттю «спільнота»</p> 	<p>2</p> <p>Що таке інтерес?</p> 	<p>3</p> <p>Що таке «соціальна структура»?</p> 	<p>4</p> <p>Назви критерії, за якими у суспільстві розподіляють людей у великі групи.</p>	<p>5</p> <p>Що таке різноманітність?</p> 	<p>6</p> <p>Що таке «гендер»?</p> 	<p>7</p> <p>Що таке «виклик»?</p>
<p>8</p> <p>Що таке «соціальна згуртованість»?</p> 	<p>9</p> <p>Що означає рівність можливостей?</p> 	<p>10</p> <p>Що таке «дискримінація»?</p> 	<p>11</p> <p>Що таке «утиски»?</p> 	<p>12</p> <p>Що таке «цькування»?</p> 	<p>13</p> <p>Що таке «господарство»?</p> 	<p>14</p> <p>Яке господарство найменше?</p>
<p>15</p> <p>Що таке «сільське господарство»?</p> 	<p>16</p> <p>Що таке «промисловість»?</p> 	<p>17</p> <p>Який був перший великий поділ праці?</p> 	<p>18</p> <p>Що таке «заняття людей»?</p> 	<p>19</p> <p>Що таке «винахід»?</p> 	<p>20</p> <p>Який винахід зробив Ігор Сікорський?</p> 	<p>21</p> <p>Скільки років школам?</p>
<p>22</p> <p>У якому столітті у більшості країн світу освіта стала обов'язковою?</p> 	<p>23</p> <p>Які головні завдання університетів?</p> 	<p>24</p> <p>У яких містах України з'явилися перші заклади вищої освіти?</p> 	<p>25</p> <p>Що вивчає топоніміка?</p> 	<p>26</p> <p>Яке походження назви твого населеного пункту?</p> 	<p>27</p> <p>Що таке «село»?</p> 	<p>28</p> <p>Що таке «місто»?</p>
<p>29</p> <p>Що таке «громада»?</p> 	<p>30</p> <p>Що таке «громадянський простір»?</p> 	<p>31</p> <p>Що таке «врядування»?</p> 	<p>32</p> <p>Що таке «влада»?</p> 	<p>33</p> <p>Що таке «вибір»?</p> 	<p>34</p> <p>Як називається допущення людей до прийняття рішень?</p> 	<p>35</p> <p>Що таке «сфера послуг»?</p>
<p>36</p> <p>Хто такі люди з інвалідністю?</p> 	<p>37</p> <p>Що таке «дозвілля»?</p> 	<p>38</p> <p>Чи може дозвілля бути шкідливим?</p> 	<p>39</p> <p>Що було основою давніх свят?</p> 	<p>40</p> <p>Які історичні явища звільнили час для дозвілля людей?</p> 	<p>41</p> <p>Що таке «свято»?</p> 	<p>42</p> <p>Які види свят ти знаєш?</p>
<p>43</p> <p>Що таке «довкілля»?</p> 	<p>44</p> <p>Що таке «сталі розвиток»?</p> 	<p>45</p> <p>Що таке енергозбереження?</p> 	<p>46</p> <p>Що таке «ресурсозбереження»?</p> 	<p>47</p> <p>Що таке охорона довкілля?</p> 	<p>48</p> <p>Як можна берегти дерева?</p> 	<p>49</p> <p>Що тобі найбільше сподобалося під час вивчення даної теми?</p>

Тема 4

Можна все на світі вибирати, сину,
вибрати не можна тільки Батьківщину
Василь Симоненко, український поет

МОЯ КРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ

26. ЯК ПІЗНАЄТЬСЯ МИНУЛЕ?

Ключові поняття:

вплив, припущення, аргумент, висновок, історик/історикиня.

Народ, що не знає своєї історії, є народ сліпців.
(Олександр Довженко, український письменник, кінорежисер)

Поясни суть даного висловлювання. Чи актуальний цей вислів зараз? Чому?

1. ЯКА ГОЛОВНА МЕТА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО?

Вивчення історії відіграє важливу роль у житті людей. Ми використовуємо винаходи минулого, говоримо на мовах, створених у минулому, ми розвиваємося далі завдяки знанням минулого. Вивчення різниці між минулим і сьогоденням допомагає нам правильно розуміти сучасний світ і вдосконалювати його далі. Спробуймо!

Історія потрібна для:

Ціль	Зміст
Використання досвіду предків	Досвід минулого значний і різноманітний. Тому історію пізнають, щоб проаналізувати давні події та скласти найкращий план на майбутнє.
Навчання на помилках предків	Люди намагаються не допустити помилок минулого, хочуть змінити нинішнє життя на краще. Історію вивчають, щоб зрозуміти помилки з минулого й не допустити їх у подальшому.
Розуміння причинно-наслідкових зв'язків	Історія аналізує минуле, оцінює складне поєднання причин, які допомагають зрозуміти, чому відбуваються події та явища. Людина повинна робити вчинки свідомо, розуміючи їхні можливі наслідки.
Розвиток потрібних навичок	Історія навчає дослідницьких навичок, критичного мислення, вміння працювати із джерелами, розвиває пам'ять, здатність працювати з інформацією, висловлювати власну думку. Погодься, такі навички знадобляться у твоєму житті.

<p>Усвідомлення, звідки взялися цінності</p>	<p>Вивчення різноманітності людських спільнот допомагає цінувати культури, ідеї та традиції, які не є нашими власними. Історія допомагає нам усвідомити, звідки беруться духовні й матеріальні цінності. Вона показує наслідки їхньої втрати.</p>
---	---

Думай

1. Пригадай поняття: «причини», «наслідки», «цінності».
2. Поміркуй, які навички розвиває історія, що не названі в таблиці.

Історія має потужний вплив на сьогоднішній день. **Вплив** — дія, яку хтось чи щось виявляє щодо когось або чогось. Можна стверджувати, що історичні події створили сучасне та впливають на майбутнє.

Запам'ятайте! Ви маєте старанно працювати. Ваші нащадки будуть досліджувати кожен ваш крок!

Зверніть увагу на ЦЕ, і вами буде не так легко маніпулювати, як вашими батьками.

Думай

1. Поясни суть карикатур.
2. Чому важливо знати, як минуле впливає на сьогоднішній день?

2. ЯК ІСТОРИКИ/ІСТОРИКИНИ ПІЗНАЮТЬ МИНУЛЕ?

Робота історика/історикини цікава. Вона ґрунтується на всебічному дослідженні історичних джерел. Установлення фактів істориком/історикинею має свої *етапи*: *припущення, аргументи, висновок*.

Припущення — думка про можливість, імовірність чого-небудь. Істинність припущення потрібно довести.

Аргументи — підстави, докази, які наводяться для обґрунтування, підтвердження чого-небудь.

Висновки — остаточна думка про що-небудь, логічний підсумок, зроблений на основі розгляду аргументів.

Прикладом роботи історика/історикині є дослідження поняття «історикиня». Коли воно вперше трапилось, читач або читачка може висунути гіпотезу, що це поняття означає «жіночий рід», поняття «історик» — учений, що вивчає історію. Щоб дібрати аргументи, слушно використати інтернет. Пошук покаже, що поняття використовується саме в такому значенні, як ми припустили. Так робиться висновок, що *історикиня* — це жіночий рід поняття «історик».

Думай

1. Які види джерел ти знаєш?
2. Які з них можуть використовувати історики/історикині?
3. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/gOBuebw>

Наступним кроком дослідження історії є систематизація отриманих фактів й опис на їхній основі історичних подій, явищ, процесів. Завдяки отриманій інформації історики/історикині відтворюють картину життя окремих людей, спільнот, держав.

Думай

1. Які факти про одяг ХІХ — початку ХХ ст. ти можеш установити роздивляючись світлини на с. 171?
2. Зроби припущення за світлинами, вміщеними на попередній сторінці, знайди аргументи та зроби висновки.
3. Порівняй одяг предків із сучасним.

3. ЩО ТАКЕ МИСТЕЦЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ МИНУЛОГО?

Минуле надихає митців і мисткинь на творчість. Художники й художниці, письменники й письменниці й інші майстри й майстрині часто кладуть в основу багатьох своїх творів реальні історичні події. До того ж митці можуть відходити від історичних фактів: щось упускати, щось змінювати, щось додавати з власної фантазії. Оскільки мистецькі твори про минуле містять поєднання фактів й авторських вигадок, вони не можуть бути правдивим джерелом для вивчення минулого людства. До того ж твори мистецтва є гарною рекламою історії. Після ознайомлення з ними, багато людей починають цікавитися минулим і шукають про це інформацію.

Думай

1. Хто такі митці й мисткині?
2. Які галузі мистецтва ти знаєш?

Мистецтво минулого містить факти про тогочасне життя і побут. Дослідити це допомагають символи, кольори й матеріали твору мистецтва. Наприклад, портрет Беати Острозької (1515–1576) показує вигляд позашлюбної доньки польського короля, що вийшла заміж за князя Острозького. У руках вона тримає сувій, що є символом освіченості.

Учені порівнюють твори мистецтва, які дають різні точки зору, а також всебічний погляд на події, ситуації та людей. Погляд на мистецтво з минулого дає змогу отримати знання та натхнення сучасним митцям.

Думай

1. Розглянь портрет Беати Острозької. Які висновки на основі нього можна зробити?
2. У чому полягає особливість відображення минулого у творах мистецтва?

Більшість картин, які відображають історичні події, створені авторами, котрі не були сучасниками подій. Вони вивчали історичні джерела, праці з історії, консультувалися зі знавцями історії.

Цікавинка

Картина художника Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану» створена на основі факту листування запорожців з турецьким володарем. На картині зображено створення легендарного листа в 1676 р. як відповідь на вимогу султана Османської імперії здатися. Під час написання картини Ілля Рєпін намагався з'ясувати якомога більше фактів про одяг і зброю козаків. Він консультувався з видатними українськими істориками — Миколою Костомаровим і Дмитром Яворницьким. Художник ретельно вивчав колекцію козацьких речових пам'яток. У пошуках потрібних для роботи образів художник подорожував Півднем України.

Вивчення пам'яток мистецтва не означає запам'ятовування дат, імен художників. Для історика — це аналіз картин, фотографій, скульптур тощо.

Думай

1. Хто зображений на картині Іллі Рєпіна? Що тобі відомо про цих осіб?
2. Де на картині може бути вигадка?
3. Пригадай, які мультфільми або кінофільми, де є історична тематика, ти дивився/дивилася. Про що в них ішлося?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Які основні цілі пізнання історії?
2. Поясни поняття: «вплив», «історик/історикиня», «припущення», «аргумент», «висновок».
3. У яких творах мистецтва відображена історія?

II. Дію

1. Досліди дані історичні джерела за послідовністю:

2. Дізнайся, які мистецькі витвори описують історію твого регіону.

Групуйся

Об'єднайтесь у групи, виберіть один твір мистецтва, що відображає історію, і створіть про нього презентацію.

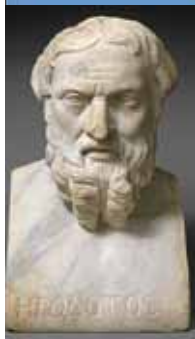

27. ЯКІ ПРАЦІ ПРОСЛАВИЛИ ВИДАТНИХ ІСТОРИКІВ?

- Як люди стають відомими?
- Яких відомих людей можна назвати видатними?

1. ЯКІ ВИДАТНІ ІСТОРИКИ/ІСТОРИКИНИ ПИСАЛИ ПРО УКРАЇНУ В МИНУЛОМУ?

Бюст Геродота (II ст. н. е., Єгипет)

Мапа світу за Геродотом

«Батьком історії» вважають грека Геродота, який жив у V ст. до н. е.

Геродот багато подорожував, коли створював свою «Історію» в дев'яти книгах. Як історик, він намагався відокремлювати факти від вигадок. Його дослідження підтверджується даними археології.

Думай

1. Поміркуй, чому історики/історикині вважають, що знайдений на розкопках бюст зображує Геродота.
2. Подивись на карту світу, як його уявляв Геродот. Що в його уявленнях помилкове? Чому Геродот помилявся?

Першим істориком нашої землі можна назвати Нестора Літописця. У 1073 р. він став монахом Києво-Печерського монастиря, де почав писати літературні й історичні твори. Саме він вважається упорядником історичного дослідження про історію Русі «Повість минулих літ».

Думай

1. Як зображено Нестора Літописця на книжковій ілюстрації XV ст.?
2. Спробуй прочитати фрагмент тексту літопису на ілюстрації. Яка його особливість?

Особистий профіль

Видатним дослідником запорозького козацтва був **Дмитро Яворницький (1855–1940)**. Він збирав і досліджував різноманітні джерела з історії Запорозької Січі. Результатом роботи стало написання понад 200 праць з історії, зокрема таких: «Історія запорозьких козаків», «Вольності запорозьких козаків». У попередньому параграфі було подано картину Іллі Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану». Дмитро Яворницький допомагав художнику порадами. Саме тому Ілля Рєпін на картині зобразив Дмитра Яворницького в образі писаря.

Д. Яворницький в одязі запорожця

1. Як ти думаєш, чому Дмитро Яворницький вирішив фотографувати-ся в давньому одязі?
2. Чому Ілля Репін звернувся за консультацією про запорожців саме до Дмитра Яворницького?

Особистий профіль

Найвидатнішим українським істориком початку ХХ ст. — «батьком історії України» — вважають **Михайла Грушевського (1866—1934)**. Вчений ґрунтовно досліджував історію українського народу, українську літературу, етнографію. У своїх працях Михайло Грушевський спирався на дослідження попередніх дослідників історії, а також самостійно збирав матеріал, використав численні документи з архівів України та зарубіжних країн. Він написав близько двох тисяч праць, де довів давність українців. Найважливішими з них є «Історія України-Руси» в десяти томах, «Нарис історії українського народу», «Ілюстрована історія України».

1. Чому, на твою думку, Михайла Грушевського зображено на грошовій купюрі? Чому грошовий знак оформлено саме так?

Цікавинка

Видатних істориків ушановують по-різному. Їм ставлять пам'ятники, їхніми іменами називають вулиці, музеї, інші установи. Михайла Грушевського пам'ятають не лише як історика, а й як історичного діяча. Йому присвячено мурал у Києві.

Мурал — найчастіше картина або величезне «графіті», що нанесене на поверхню стіни.

- Які мурали тобі доводилося бачити? Чи стосувалися вони історичних діячів?

Особистий профіль

У давні часи жінки не мали рівних прав із чоловіками в багатьох галузях діяльності, зокрема науці. Проте їхня боротьба за рівноправ'я мала успіх. Першою жінкою в Російській імперії, що здобула ступінь доктора історії, стала **Олександра Єфименко (1848–1918)**. Відбулося це 1910 року. Особливе місце в її науковому доробку посідає «Історія українського народу», в якій описано історію України з найдавніших часів до XIX ст.

- Чому, незважаючи на значні історичні дослідження, Олександра Єфименко стала докторкою історії тільки в шістдесят два роки?

2. ЯК ДОСЛІДЖУЄТЬСЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ СЬОГОДНІ?

Дослідження історії України не обмежується XIX або XX століттям. Воно продовжується і сьогодні.

Особистий профіль

Віктор Даниленко (нар. 1949 р.) спеціалізується переважно на вивченні історії українського суспільства, держави та культури XX століття. Він автор понад 200 наукових праць, брав участь у написанні багатомних видань: «Історія Української РСР», «Історія Києва», «Нариси історії української інтелігенції», «Все про Україну», «Історія української культури» й інші. Працює в Інституті історії України Національної академії наук України та викладає в Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова.

Інститут історії України Національної академії наук України — науково-дослідний центр, співробітники якого досліджують історію України. Інститут був створений у 1936 р. Науковці інституту досліджують усі періоди історії України. Найбільша увага приділяється періоду Національно-визвольної війни українського народу 1648–1676 рр., епосі українського Відродження XIX ст., трагедій XX століття.

Особистий профіль

Ярослав Грицак (нар. 1960 р.)

очолює Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, засновник і головний редактор щорічного наукового видання «Україна модерна». Він відомий фахівець із новітньої історії Центральної і Східної Європи, зокрема України, підготував понад 500 наукових публікацій. Серед них книжки «Нарис історії України. Формування модерної нації XIX–XX століття», «Життя, смерть та інші неприємності» та інші. За свої досягнення відзначений численними нагородами.

- Чому Ярослав Грицак досліджує не лише історію України, а й сусідніх країн? Поміркуй, чому Ярослава Грицака запрошують виступати в різних країнах?

Особистий профіль

Наталія Старченко (нар. 1961 р.)

є дослідницею історії України середніх віків. Вона акцентує увагу на історії еліти Речі Посполитої, розкриває історії заможних чоловіків і жінок. Остання праця науковиці — «Українські світи Речі Посполитої» — містить 105 історій про наше минуле, що побудовані на основі судових справ.

Думай

1. Як ти розумієш слово «еліта»?
2. Які джерела використала науковиця для книжки «Українські світи Речі Посполитої»?
3. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/PONTm3e>

3. ХТО ДОСЛІДЖУЄ ІСТОРІЮ МОГО КРАЮ?

Історію окремих поселень і громад часто досліджують професійні та непрофесійні історики/історикині. Їх називають краєзнавцями. Краєзнавці вивчають історію, географію, економіку, етнографію, культуру, мистецтво, пам'ятки певного краю. Дослідників і дослідниць з різних регіонів України об'єднує Національна спілка краєзнавців України.

Думай

1. Роздивись емблему Національної спілки краєзнавців України. Спробуй пояснити її зміст.
2. Разом з учителем або вчителькою з'ясуй імена дослідників/дослідниць твого краю та назви їхніх праць.

Дослідити історію рідного краю можна самому/самій. Невелике дослідження допоможе зрозуміти особливості місцевих подій і явищ, діяльність історичних осіб. Нижче подано план дослідження, за яким ти можеш працювати.

Інструкція

План дослідження історико-архітектурних об'єктів:

- 1) нанесення об'єкта на карту;
- 2) створення фотографій, плану об'єкта;
- 3) визначення часу створення, автора/авторки, замовника/замовниці, призначення об'єкта;
- 4) опис об'єкта, визначення його архітектурної та історичної цінності;
- 5) дослідження етапів історії об'єкта;
- 6) з'ясування...підтвердження...уточнення визначних діячів, що пов'язані з об'єктом.

Думай

На основі поданого плану спробуй скласти подібний план для дослідження історії вулиці або пам'ятника.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Який зміст фрази «*батько історії*»?
2. Які є відомі праці українських істориків й історикинь?
3. З якою метою досліджують історію рідного краю?

II. Дію

1. За допомогою мережі «Інтернет» знайди інформацію про дослідників/дослідниць історії України, яких не згадано в параграфі. Які події вони досліджували?
2. Уяви себе професійним істориком/історикинею. Що ти б досліджував/досліджувала й чому?

Групуйся

- За допомогою плану, поданого в параграфі, дослідіть історичну пам'ятку, що її можна побачити у вашому населеному пункті.
- Дізнайтеся більше про найбільший фотоконкурс у світі «Вікі любить пам'ятки». За бажанням візьміть у ньому участь.

28. ЩО ВІДБУВАЛОСЬ У ДАВНІЙ ІСТОРІЇ?

Ключові поняття: держава.

Поміркуй, за якими джерелами можна дізнатися про минуле, якщо відсутні письмові пам'ятки.

1. ЯК ВІДБУВАЛОСЯ ЗАЛЮДНЕННЯ УКРАЇНИ?

Історія України починається з появи перших людей на її території. Це відбулося один мільйон років тому, коли північ України покривав льодовик. Про життя перших людей дізнаємося за допомогою археологічних пам'яток. Завдяки таким дослідженням було виявлено, що перші люди на теренах України займалися збиральництвом, мисливством і рибальством. Вони були кочовиками, які змінювали місце проживання в пошуках їжі. Саме тому їхні житла були розбірними, мов сучасні намети. Важливим винаходом людей був вогонь. Він давав змогу приготувати їжу, зігрітися, захиститися від тварин.

Стоянка первісних людей (сучасна реконструкція)

Думай

1. Опиши табір первісних людей. Чому табір учені називають *стоянкою*?
2. Поясни, що таке збиральництво. Знайди його на малюнку.
3. Опиши, як давні люди полювали та рибалили.

Давні люди навчилися виготовляти різноманітні знаряддя праці. Робили їх переважно з дерева, використовували також камінь і кістку. Оскільки в землі камінь зберігається, а дерево та кістки дуже рідко, вчені назвали період давніх людей кам'яним. Тривала кам'яна доба від появи першої людини до часу винайдення оброблення металів. Знаряддя праці згодом вдосконалювалися. Коли льодовик відійшов, з'явилися дрібні тварини, люди винаходять лук і стріли, човни та сітки. Саме в цей період було приручено першу тварину — собаку.

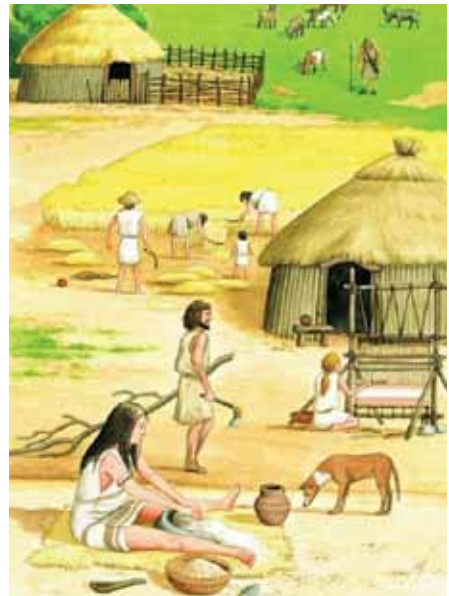

Думай

1. Які знаряддя праці та зброю тобі вдалося знайти на малюнку? Як їх використано?
2. Як ти думаєш, чому саме собака став першою прирученою твариною?

2. ХТО БУЛИ ПЕРШИМИ ЗЕМЛЕРОБАМИ ТА СКОТАРЯМИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ?

Поступово первісні люди приручили тварин і почали самостійно вирощувати рослини, стали менш залежними від природи, а більше — від власних зусиль. У цей час люди навчилися виготовляти тканини та глиняний посуд.

Думай

1. Розглянь малюнок. Знайди на ньому винаходи часів появи землеробства.
2. Чому землероби мали постійні поселення?

Відомими землеробами на території України були трипільці. Назва «трипільці» походить від назви селища Трипільля Київської області, поблизу якого відомий археолог Вікентій Хвойка розкопав перше поселення. Племена трипільської культури заселяли значну територію — від Дністра до Дніпра й Чорного моря. Трипільці відомі своїми глиняними виробами, двоповерховими будинками та великими поселеннями.

Поряд із трипільцями проживали племена середньостогівців, для яких основним заняттям було скотарство, а землеробство — допоміжним. Назва племен походить від назви селища Середній Стіг, що було розміщене на острові біля сучасного міста Запоріжжя.

Думай

1. Ознайомся з легендою карти, що подано на початку сторінки, й визнач, де проживали скотарі та землероби.
2. Визнач особливості трипільських глиняних виробів.

Трипільці дали початок землеробським племенам, які проживали переважно в лісовій і лісостеповій зонах, а середньостогівці — кочовим скотарям. Кочові народи України першими приручили коней, створили колісниці, виготовили довгі металеві мечі й поширили свою культуру в різні регіони Європи й Азії. Кочовики залишили по собі чимало курганів, там були поховані їхні правителі. Курган — земляний насип над похованням. Писемні згадки народів залишили імена таких кочових племен, як кіммерійці, скіфи, сармати. Скіфи створили першу державу на території України. **Держава** — сукупність людей, що проживають на певній території, створюють і визнають спільні органи влади.

Думай

1. Ознайомся з картою і опиши територію України у скіфські часи.
2. Яку інформацію можна отримати, вивчаючи скіфський гребінь?
3. Перейди за QR-кодом і виконай звання.

<https://cutt.ly/TONowsa>

Тісні відносини місцевих народів склалися з греками, які заснували свої міста на узбережжі Чорного й Азовського морів. Вони займалися землеробством, ремеслами, торгівлею. Деякі із заснованих греками міст існують і донині: Феодосія, Херсонес (сучасне м. Севастополь), Пантікапей (сучасне м. Керч). Греки, як й інші народи України, зробили вагомий внесок в її історію та культуру.

Думай

1. Чим могли обмінюватися землеробські та скотарські племена під час торгівлі?
2. Чому, на твою думку, деякі засновані греками міста існують і нині?

3. ЯКІ НАЗВИ МАЛА УКРАЇНА В ДАВНІ ЧАСИ?

Думай

Пригадай, що означає поняття «*топоніміка*».

Топоніміка також вивчає назви країн і народів. Під якими назвами відома територія нашої країни в давні часи?

Назва країни	Назва народу	Що означає назва
Кімерія	Народ кіммерійців	Невідомо. Це немісцева назва
Скіфія	Народ скіфів	Можливо, від скіфського слова « <i>стрілок</i> », « <i>лучник</i> »
Таврика	Народ таврів	Можливо, від грецького слова « <i>бик</i> »
Сарматія	Народ сарматів	Можливо, від сарматського словосполучення « <i>опоясаний мечем</i> »
Роксоланія	Плем'я сарматів	Можливо, від сарматського словосполучення « <i>світлі алани</i> »
Куманія	Плем'я куманів-половців	Можливо, від половецького слова « <i>світловолосий</i> »

У XVI–XIX століттях шляхтичі України та Польщі проголошували себе нащадками народу сарматів. Гетьман Юрій Хмельницький у 1678–1681 рр. називав себе «князем сарматів».

Думай

1. Які зі згаданих назв ти чув/чула? У зв'язку із чим?
2. Чому за тисячі років територія України мала різні назви?

У добу Середньовіччя та Новий час українці звалися русинами, а наша земля — Руссю. Походження самої назви «Русь» дуже дискусійне. Одна з версій виводить назву від сарматського племені «роксолани», які частково змішалися з місцевими землеробами й стали єдиним народом.

Думай

1. Поміркуй, чому вчені не можуть однозначно пояснити походження слова «Русь».
2. За допомогою інтернету знайди інші версії походження назви «Русь».

Назва «Україна» вперше згадується у XII–XIII ст. Так, Київський літопис від 1187 р., оповідаючи про смерть переяславського князя, повідомляє, що «І плакали по ньому всі переяславці... За ним же Україна багато потужила». Слово місцевою мовою означало «територія», «країна», «батьківщина». Назва «Україна» тривалий час була синонімом давньої назви «Русь». Повна заміна назв відбулася протягом XIX — середини XX століття.

Сторінка Київського літопису

- Поміркуй, чому назва «Україна» замінила давню назву «Русь».

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Коли та як почалося заселення території України?
2. Чим відрізняються племена скотарів і землеробів?
3. Які назви мала Україна в давні часи?

II. Дію

1. За допомогою мережі «Інтернет» знайди відомі археологічні пам'ятки скіфів і сарматів.
2. Досліди, чому Україну інколи називали «*країною козаків*» або «*Малою Тартарією*».

Групуйся

У групах створіть ілюстровані мапи думок на теми:

- «Первісні мисливці на території України»;
- «Перші землероби та скотарі на території України»;
- «Скіфські пам'ятки»;
- «Історичні назви України».
- Подивіться художній фільм «Сторожова застава». Чи можна його назвати історичним? Про які часи існування нашої держави в ньому йдеться?

29. ЯКА ІСТОРІЯ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ УКРАЇНИ?

Ключові поняття:

**князівство, королівство,
соціальний стан.**

Пригадай, на які століття припало середньовіччя.
Які асоціації в тебе викликає це поняття?

1. ЗА ЯКИХ КНЯЗІВ ДОСЯГЛА РОЗКВІТУ УКРАЇНА-РУСЬ?

Унаслідок союзу сарматів півдня і землеробів півночі сучасної України в середині I тисячоліття нашої ери постав новий народ, який називався «руси».

Першоджерело

«Було три брати: одному ім'я Кий, а другому — Щек, а третьому — Хорив і сестра їхня — Либідь. Зробили вони городок і на честь брата їхнього найстаршого назвали його Києвом. І був довкола города ліс і бір великий, і ловили вони тут звірину».

Як ви вже знаєте, саме таку легенду про заснування столиці України-Русі Києва повідомляє Нестор Літописець. Правителів країни називали князями, а державу — князівством. Перші князі свою владу передавали у спадок. **Князівство** — держава, очолювана князем. Перші князі в IX–X столітті об'єднали племена Русі й сусідніх народів у могутню державу, побудували багато міст. У Русі правили не лише чоловіки. У середині X століття державу очолила княгиня Ольга. Оскільки її правління було мудрим, то її нащадки часто називають Мудрою.

Орден княгині
Ольги

Першоджерело

Коли краде в хліві чи в домі, то якщо буде один — платити йому 3 гривні і 30 кун, а буде злодіїв багато, то всім платити по 3 гривні й 30 кун.

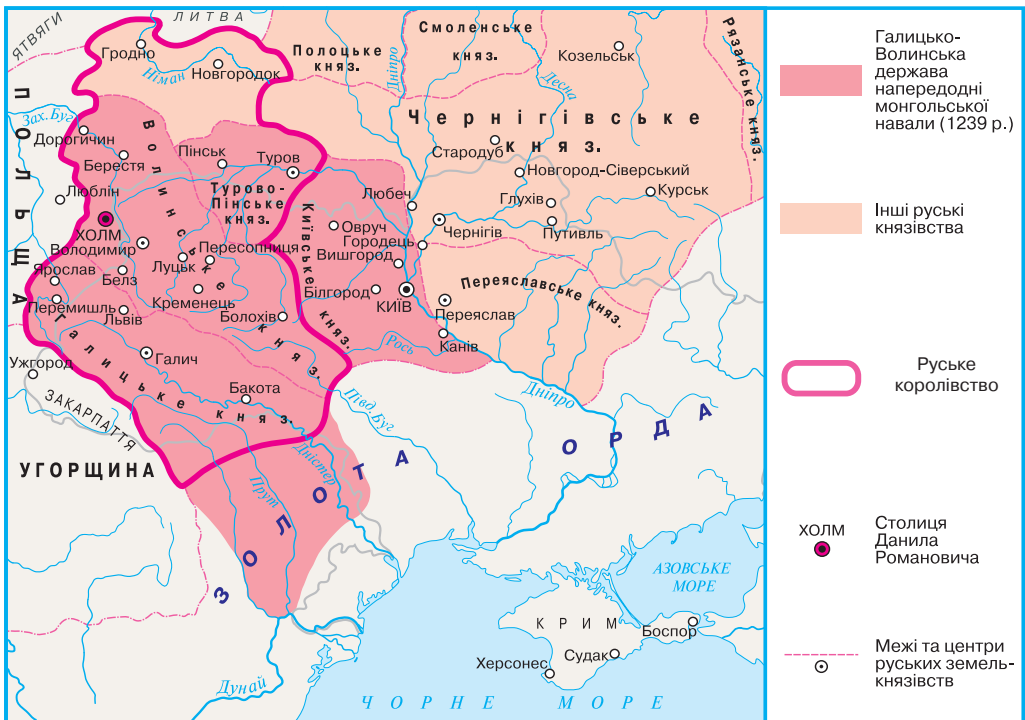
Якщо буде на кого наклеп на звинувачення в убивстві, то треба мати 7 свідків, які і встановлять вірну провину.

З «Руської правди»

Монети часів України-Русі

У країні були утворені соціальні стани. **Соціальний стан** — спільнота людей, які мають однакове майнове і правове становище. У часи Русі існували стани: селян, міщан, духовенства, бояр і князів.

Думай

1. Роздивися карту України-Русі в період розквіту (на с. 190). Порівняй із сучасною картою України.
2. Прочитай витяг з «Руської правди». Як ти розумієш ці статті закону? Чи актуальні вони сьогодні?
3. Опиши монети Володимира Великого та Ярослава Мудрого (див. с. 191).
4. Поміркуй, які особливості може мати кожний соціальний стан України-Русі.
5. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/2ONFWQ4>

2. ЯК РУСЬ СТАЛА КОРОЛІВСТВОМ?

Кожний князь наділяв своїх синів частиною території держави. Так країна стала поділена на великі й малі князівства, яких об'єднувало походження від князя Ярослава Мудрого.

Думай

1. Роздивися карту, подану на попередній сторінці. Які князівства виникли на території сучасної України?
2. Поміркуй, які були наслідки поділу Русі на дрібні держави.

Роздроблена Русь не витримала нападу кочовиків-монголів, які у XIII столітті з'явилися на її кордонах. Князі мусили визнати залежність від монголів.

Проте частині Русі вдалося відновити єдність. Ще до нападу монголів волинський князь Роман 1199 року взяв під контроль Галичину, а згодом і Київщину. Розквіт об'єднаних князівств відбувався за правління Данила Романовича. Князь заснував ряд нових міст, зокрема і Львів, названий на честь його сина. Данило мав тісні стосунки з європейськими володарями, одружував з ними своїх дітей. Аби залучити сусідні країни до спільних дій проти монголів, 1253 р. він став королем, а країна — королівством. **Королівство** — держава, яку очолює король. Воно вважається більш впливовим, ніж князівство. Незважаючи на посилення Руського Королівства, воно залишилося залежним від монголів.

Реконструкція корони Данила Романовича

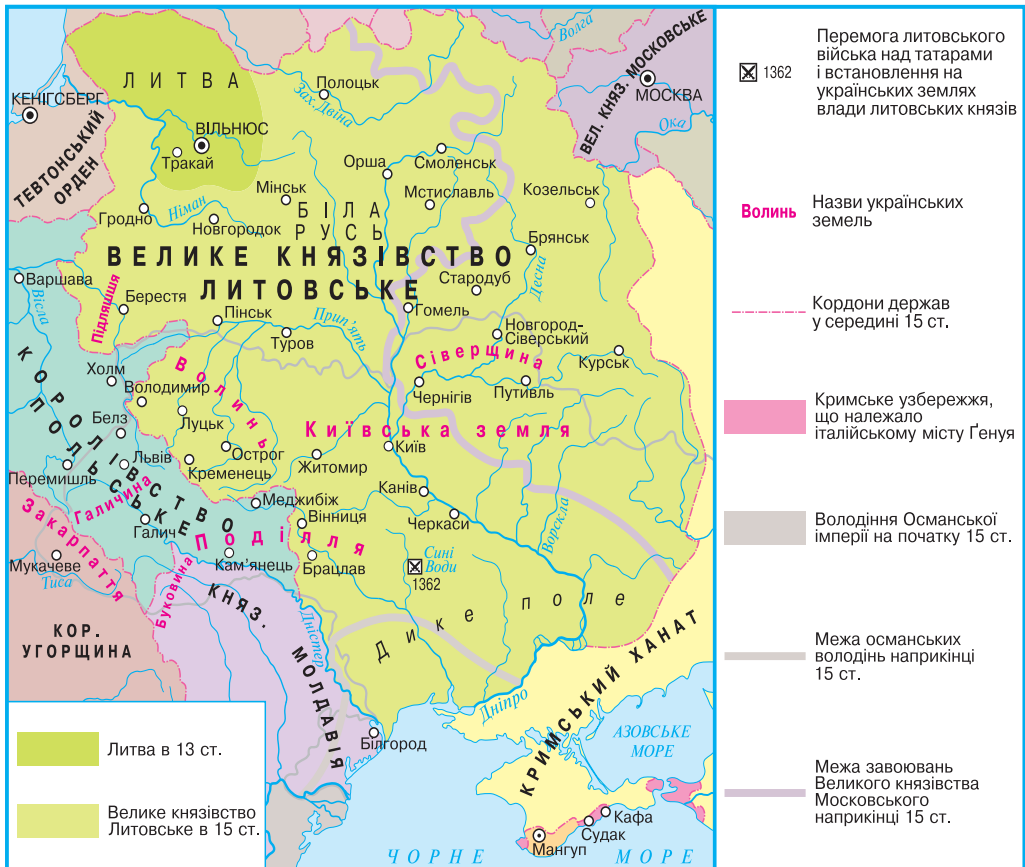

Думай

1. Опиши корону, що на світлині (с. 192). Як ти думаєш, у яких випадках її надягав король?
2. Чому розбудова міст посилювала державу Данила Романовича?

3. У СОЮЗИ З ЯКИМИ НАРОДАМИ ВСТУПАЛИ УКРАЇНЦІ-РУСИ?

Нашадки Данила правили країною до середини XIV століття. У ті часи держава вважалася власністю не народу, а володарів і передавалася у спадок. Після смерті в 1340 р. короля Юрія II почалися війни за землі королівства між його родичами, які були правителями сусідніх держав. Місцеві жителі підтримували в цих війнах тих правителів, які їм подобалися.

Думай

1. Чому князівства та королівства не можна назвати демократичними державами?
2. Роздивись карту (с. 193). У складі яких держав були українські землі?

У XIII ст. на півночі від руських князівств утворилася нова держава — Велике князівство Литовське. Воно було союзом литовських і слов'янських племен. Литовські князі діяли за правилом «нового не вводимо, старого не змінюємо», зберігаючи місцеву мову, закони, традиції, релігію. Частина руських князівств визнала владу литовських князів і звільнилася від влади монголів. Після перемоги над кочовиками в битві під Синіми Водами 1362 р. влада Литви поширилася на Поділля, а згодом — на степи до Чорного моря.

Думай

1. Чим союз із Литвою був привабливим для русів?
2. Чому після приєднання руських князівств Литва почала називатися Великим князівством Литовським і Руським?

Польський король теж обіцяв русинам широкі права, якщо вони визнають його своїм королем. Тому галичани вирішили, що їм вигідніший союз із Польщею. 1385 року внаслідок шлюбу королеви Польщі й князя Литви постав союз двох держав. На частині галицьких земель, де серед русинів проживали волохи (румуні), постало Молдавське князівство. Закарпатські русини в ці часи перебували під владою Угорського королівства.

Свято-Покровська церква в Сутківцях на Поділлі (1476 р.)

У 1449 р. на півдні України й у Криму з'являється нова держава — Кримське ханство. Її утворили кримські татари, що за допомогою Литви відділилися від Золотої Орди. Засновником Кримського ханства був правитель Хаджі I Гірей. Згодом Кримське ханство стає залежним від Османської імперії і перетворюється із союзника Литви на її ворога.

Думай

1. Поміркуй, що могло привабити галичан у союзі з Польщею.
2. Чому польські королі поступово обмежували права земель України-Русі під своєю владою?
3. Розглянь світлину на попередній сторінці. Чому церква мала такий вигляд?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Що таке «князівство» і «королівство»?
2. За правління яких князів відбулося піднесення Русі як князівства і як королівства?
3. У складі яких держав перебували українські землі в XIV–XV ст.?

II. Дію

1. Опиши одну з пам'яток архітектури часів середньовіччя.
2. Досліди, які населені пункти, крім Львова, виникли в X–XIV ст.
3. Дізнайся більше про проєкт «7 чудес України». Організуй опитування серед друзів і родичів. Визначте свій рейтинг пам'яток історії.

Поштова марка «7 чудес України»

Групуйся

Об'єднайтеся в групи та складіть мапу думок про українського історичного діяча часів доби середньовіччя.

30. ЯКІ ЗМІНИ ВІДБУЛИСЯ В УКРАЇНІ В НОВИЙ ЧАС?

Ключові поняття: **республіка, імперія.**

З якою метою держави можуть створювати об'єднання?

1. ЯК УКРАЇНА УВІЙШЛА ДО РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ?

1569 року Польське королівство та Велике князівство Литовське утворили спільну державу — Річ Посполиту. В перекладі ця назва означає «республіка». **Республіка** — форма державного правління, коли є виборність влади та поділ влади. Найвищим законодавчим органом держави був з'їзд представників шляхти, духовенства й великих міст — сейм. З'їзд обирав короля, який керував державою в період між сеймами.

	Велике князівство Литовське в середині 16 ст.		Українські землі, що за умовами Люблінської унії ввійшли до складу Королівства Польського
	Королівство Польське в середині 16 ст.		Землі, приєднані до Речі Посполитої до початку 17 ст.
Волинь	Українські землі		

Думай

1. Опиши за картою на с. 196 Річ Посполиту й українські землі в її складі.
2. Поміркуй, які народи проживали в Речі Посполитій.
3. Які українські землі залишилися поза Річчю Посполитою? До складу яких держав вони входили?

Мешканці Речі Посполитої належали до кількох соціальних станів:

Духовенство	Справляли релігійні обряди. Церква володіла землею, на якій працювали селяни. Верховна духовенства засідала в Сеймі.
Шляхта	Несли військову службу, приймали закони, володіли землею. Заможна шляхта мала власне військо.
Міщани	Жили в містах, займалися ремеслом і торгівлею, платили податки. У ряді міст домоглися права на самоуправління та незалежність від шляхти.
Селяни	За право проживання на землі шляхти чи церкви платили гроші, давали продукти або відпрацьовували. Деякі не мали права вільного пересування.

У Речі Посполитій були не лише різні стани, а й релігії. У країні проживали католики, православні, протестанти, юдеї та мусульмани. 1596 року частина православних визнала зверхність Папи Римського й утворила греко-католицьку церкву.

Думай

1. Які соціальні стани, на твою думку, є привілейованими? Чому?
2. Кому із соціальних станів жилося найважче? Чому?
3. Поміркуй, чому шляхта підтримувала свободу віросповідання.
4. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/5ONNa9F>

2. ЧОМУ НАШУ ДЕРЖАВУ НАЗИВАЛИ ГЕТЬМАНЩИНОЮ?

Ще в кінці XV століття в прикордонних із кримськими татарами степах України-Русі вихідці зі шляхти, міщан і селян утворюють новий стан — *козацтво*. Козак — вільна людина, член військової спільноти. Козаки займалися полюванням,

рибальством, наймалися до війська як вояки. Інколи вони самі робили набіги на сусідів. Своїх ватажків — старшину — козаки обирали демократично.

Із середини XVI століття в козаків з'явилася своя столиця — Запорозька Січ. Січ, бо будувалася зі зрубаних (посічених) дерев. Запорозька, бо була за порогами Дніпра.

Макет Запорозької Січі (сучасна реконструкція)

Думай

1. Опиши Запорозьку Січ за поданим макетом.
2. Які історичні факти про козаків ти знаєш?

Козаки конфліктували зі шляхтою за право володіти землею та мати самоврядування. Конфлікти переростали в повстання проти уряду. Одне з них очолив Богдан Хмельницький 1648 року. Козацький виступ завершився утворенням у складі Речі Посполитої окремої козацької держави. Державу часто називали Гетьманщиною, оскільки

її очолював козацький ватажок — гетьман. У новій державі можна було вільно змінювати свій соціальний стан, селянам — вільно пересуватися.

Думай

1. Опиши за картою (с. 198) Українську козацьку державу.
2. Чому українці зберігають пам'ять про Богдана Хмельницького?

Складно будувати державу, коли немає згоди між громадянами та в її справі втручаються сусіди. Через суперечки серед козаків Гетьманщина розкололася. Правобережжя Дніпра визнавало владу Речі Посполитої, а Лівобережжя із Запоріжжям визнали своїм правителем московського царя. Обидві країни прагнули зменшити самоуправління козаків і поступово обмежували їхні права. 1713 р. було ліквідовано козацький устрій на Правобережжі, 1775 р. — російські війська зруйнували Січ, 1783 р. — поширення кріпацтва в Гетьманщині й Слобожанщині та окуповано Кримське ханство. Проте майже 150-річне існування Гетьманщини дало змогу українцям набути досвіду створення власної держави, розвинути свої традиції і культуру.

Герб Війська Запорозького з літопису Григорія Граб'янки

Думай

1. Поміркуй, які могли бути причини конфліктів між козаками Гетьманщини.
2. Чому, на твою думку, герб Війська Запорозького мав такий вигляд?

3. ДО СКЛАДУ ЯКИХ ІМПЕРІЙ ВХОДИЛА УКРАЇНА?

Понад сто років від початку ХІХ століття до початку ХХ століття українські землі перебували у складі двох імперій: Австрійської (Австро-Угорської) і Російської. **Імперія** — велика держава, у складі якої перебувають народи з різною залежністю, що вважаються напіввільними або підлеглими.

Українські землі в Російській імперії були джерелом людських ресурсів і матеріальних багатств. Українське зерно, худоба, згодом цукор, вугілля та метал збагачували російських володарів. Козацька старшина отримала рівні права з російськими панами, проте інші стани погіршили своє становище: духовенство, міщани й козаки втратили самоврядування, селяни — особисту свободу. Держава робила пропаганду, що малороси, так називали українців, є частиною російського народу. Українська мова заборонялася для вживання в публічному просторі.

Іван Айвазовський. Чумаки

Цікавинка

До появи залізниць вантажі в Україні перевозилися возами. Людей, що перевозили вантажі називали чумаками. Чумаки торгували сіллю, ремісничими виробами, деревом, дьогтем, тютюном тощо. Кілька століть вони були українською елітою.

Думай

1. Пригадай поняття «пропаганда» та «публічний простір».
2. Як ти думаєш, чому Російській імперії вдавалося панувати над українцями?
3. Поясни, чому сузір'я носить назву Чумацький Шлях.
4. За картиною опиши особливості чумакування.

Українці в Австрійській імперії жили бідніше, але вільніше. У країні визнавалася рівність релігій, селяни мали певні права, запроваджувалася початкова освіта рідною мовою. В середині XIX століття масові виступи народів імперії примусили імператора скасувати залежність селян, надати країні Конституцію, скликати законодавчий орган влади, запровадити місцеве самоврядування.

Українці обох імперій розуміли, що потрібно боротися за свої права, і найбільш активні з них об'єднувалися в громадські організації. Активісти поширювали серед народу освіту рідною мовою, вчили селян ефективно господарювати на землі. Щоб популяризувати українську мову, писалися літературні й наукові твори рідною мовою, ставилися вистави. Серед активних українців були Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка й інші. У кінці XIX — на початку XX століття українці створюють політичні партії. Партії розробили програму реформування імперій: демократизація, соціальний захист, самоврядування українських територій, допущення української мови до публічної сфери.

Думай

1. Опиши за картою (с.201) українські землі у складі імперій.
2. Кого зі згаданих діячів і діячок ти знаєш?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Чи можна Річ Посполиту назвати демократичною державою?
2. Чому в Гетьманщині влада була лише в руках козаків?
3. Чому Російська імперія не визнавала українців окремим народом?

II. Дію

1. З'ясуй, як змінювалися соціальні стани з розвитком промисловості.
2. За матеріалами параграфа склади перелік прав громадян, які порушувалися на українських землях у складі імперій.
3. Роздивись репродукцію картини Миколи Івасюка «Вїзд Богдана Хмельницького до Києва». Чи можна її використати, як історичне джерело інформації?

Микола Івасюк. Вїзд Богдана Хмельницького до Києва, 1912р.

Групуйся

Об'єднайтеся в групи. Знайдіть інформацію про одного з правителів Гетьманщини. Створіть історичний портрет і **зобразіть** його на плакаті. Свої роботи представте в класі.

31. ЯК ВІДБУВАЛАСЯ БОРОТЬБА ЗА УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВУ У ХХ столітті?

Ключові поняття: революція, громадянин/громадянка.

Для чого існує держава? Як визначити, чи правильні заходи проводяться органами влади?

1. ЯК БУЛА СТВОРЕНА УКРАЇНСЬКА НАРОДНА РЕСПУБЛІКА?

Перша світова війна, що тривала в 1914–1818 рр., була страшним лихом для народів світу. Війна спричинила смерті, каліцтва, руйнації, падіння рівня життя. Особливо важкою вона була для українців. У складі ворожих імперських армій українці змушені були воювати один проти одного. По українських землях пройшла лінія фронту. Все більше українців розуміли, що імперії їх використовують, що лише власна держава дасть змогу задовольнити їхні інтереси.

Думай

1. Чому будь-яка війна — це лихо?
2. Чому участь у Першій світовій війні для українців не приносила користі?

Невдоволення народу вилилося в революції. **Революція** — швидка зміна встановленого порядку. У березні 1917 року усунуто від влади імператора Росії, у жовтні 1918 року — імператора Австро-Угорщини. Було утворено дві Українські держави: Українську Народну Республіку зі столицею в Києві та Західноукраїнську Республіку зі столицею у Львові. 22 січня 1919 року обидві держави об'єдналися. У Криму кримські татари створили дружню Україні Кримську Народну Республіку.

Українці усвідомили себе громадянами своєї країни. **Громадянин/громадянка** — член громади, що має вплив на її рішення. Усі громадяни країни мають права й обов'язки, підпорядковуються її законам. У країні почали створюватися органи влади, військо, закони.

Думай

1. Пригадай, що таке «держава». Що потрібно було зробити українцям для створення держави?
2. Розглянь карту. Опиши територію УНР і ЗУНР.

В Українській Народній Республіці було безліч ворогів, які претендували на її землі. Польща вимагала територій, що у XVIII столітті входили до Речі Посполитої, Румунія — Буковину та Бессарабію, Угорщина й Чехословаччина — Закарпаття. Найбільшу небезпеку становила Росія, яка мала значні людські та матеріальні ресурси. При владі в Росії були більшовики, які обіцяли поліпшення життя народу, якщо відібрати власність у заможних людей. Багато бідняків

повірили цим гаслам і не підтримували боротьбу Української Народної Республіки проти загарбників. Наприкінці 1920 року країну було поділено між сусідами. Уряд УНР у вигнанні продовжував боротися за незалежність країни.

Павло
Скоропадський

<https://cutt.ly/6K50XIP>

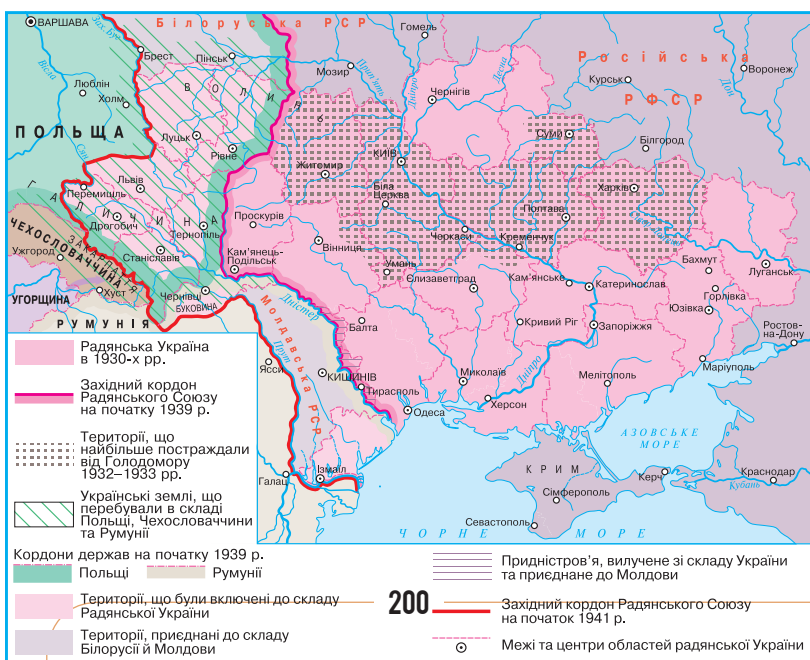

Думай

1. Чому Українська Народна Республіка була поділена між сусідами?
2. опиши поділ українських земель між сусідніми країнами.

2. ЧОМУ РАДЯНСЬКА ВЛАДА В УКРАЇНІ БУЛА ОКУПАЦІЙНОЮ?

В Україні було встановлено окупаційну владу — нав'язану збройними силами іншої держави. Більшовики поширювали пропаганду, що українці мають власну державу. Для цього вони створили Українську Радянську Соціалістичну Республіку, у якій були власні органи влади — ради. Проте вибори до них не були демократичними, в країні панувала влада однієї партії, не діяла свобода слова, зібрань. На території країни стояла багатомільйонна російська армія. Усе керівництво України призначалося з Москви. 1922 року Україну без волі народу приєднали до Радянського Союзу.

Думай

1. Доведи, що більшовицький режим в Україні був несправедливим.
2. Поміркуй, для чого більшовики створювали видимість існування української держави.

Підприємства й земля в країні більшовиків були відібрані у власників, церкви закривалися. Головною метою окупантів було зробити подібні заходи в інших країнах, установити свою владу в усьому світі. Тому більшовики готувалися до війни.

Унаслідок підготовки до війни рівень життя почав стрімко падати. Людей, які чинили опір нововведенням, вивозили з батьківщини до спеціальних таборів або розстрілювали. Мільйони з них опинилися в ув'язненні. Щоб змусити українських селян працювати задарма, у 1932–1933 рр. більшовики відбирали в них їжу та організували штучний голод — Голодомор. Внаслідок трагедії загинуло понад чотири з половиною мільйони українців.

Меморіал пам'яті жертв Голодомору (Київ)

Думай

1. Чому попри обіцянку більшовиків покращити рівень життя людей цього не сталося?
2. Як ти думаєш, чому більшовики хотіли встановити свою владу в усьому світі?
3. Чому по всій Україні багато пам'ятників пам'яті жертвам Голодомору?
4. Розглянь пам'ятник, що на світлині. Які символи в ньому закладено?

Друга світова війна 1939–1945 рр. була новою трагедією для народів світу. Боротьбу за світове панування вели нацистська Німеччина та більшовицький СРСР. Під час цієї війни нацисти цілеспрямовано винищували євреїв і ромів, а більшовики виселяли з Криму кримських татар. Німеччи-

на зазнала поразки, але й СРСР не захопив світ.

У 1950–1980 роки, щоб довести, що в СРСР люди живуть добре, комуністи (так тепер називалися більшовики) намагалися поліпшити рівень життя населення. Він справді став кращим ніж раніше, але лишався гіршим, ніж у демократичних країнах. У радянських магазинах товар був непривабливий і неякісний. Коли з'являлося щось потрібне, утворювались довжелезні черги людей, які хотіли це придбати. Але всім товарів не вистачало. Така нестача називалася дефіцитом.

Думай

1. Як Друга світова війна вплинула на людей?
2. Чому, на твою думку, в СРСР був низький рівень життя?

3. ЯК УКРАЇНЦІ БОРОЛИСЯ ПРОТИ РАДЯНСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ?

Активні українці боролися проти нелюдської більшовицької влади. У 1920–1930 рр. вони час від часу повставали, знищували представників влади, псували державне майно, втікали від виконання повинностей. Будь-які прояви непослуху, навіть підозра на непослух, жорстоко каралися.

Під час Другої світової війни в 1942 р. патріоти створили Українську повстанську армію, яка боролася проти нацистів і більшовиків за незалежну Україну. Через УПА пройшло близько 100 тисяч осіб. Більшовики намагалися придушити опір повстанців: направляли проти них війська та спецслужби, переслідували людей за підтримку УПА, поширювали про повстанців неправдиві дані. На жаль, сили були нерівними. Останній бій повстанці дали 1960 р. Десятки тисяч вояків опинилися в полоні й були засуджені на 10–25 років ув'язнення.

Думай

1. Чому попри невдоволення народу більшовикам вдалося утриматися при владі?
2. Поміркуй, яке значення діяльності УПА.
3. Роздивися плакат (с. 208) й поясни, як ти розумієш його зміст.

У 1960-ті роки влада в СРСР почала проводити менш жорстку політику. В Україні з'явилися люди, які намагалися боротися за права людини, спираючись на радянські закони. Вони зокрема вимагали свободи слова, релігії, прав на розвиток рідної мови й повернення кримських татар до Криму. Таких людей називали дисидентами, що з латинської мови означає «незгодні». Дисиденти поширювали правдиву інформацію в самостійно (підпільно) виданих книжках, організували мирні демонстрації та мітинги, писали листи-протести на адресу влади й у міжнародні організації.

Особистий профіль

Алла Горська (1929—1970) — активістка дисидентського руху, видатна українська художниця. Їй неодноразово погрожували представники влади, яка організувала її вбивство.

Роботи Алли Горської зберігаються у Національному художньому музеї та музеї шістдесятництва (Київ), галереях Європи.

Алла Горська. Ескіз вітража «Шевченко. Мати» для Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 1964 р.

Комуністична влада боролася проти дисидентів. Про них поширювали спотворені факти, їх позбавляли роботи, били, ув'язнювали в психічних лікарнях або тюрмах. Проте ідеї дисидентів знаходили підтримку в народі. Авторитет влади падав.

Думай

1. Чому дисидентів було небагато?
2. Знайди інформацію про одного з українських дисидентів/дисиденток. Поміркуй, які соціальні групи не могли існувати в СРСР.
3. Розглянь зображення «Шевченко. Мати» на попередній сторінці. Поміркуй, чому комуністична влада зруйнувала цей витвір мистецтва.

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Які причини створення Української Народної Республіки?
2. Чи можна радянську Україну назвати демократичною державою?
3. Якими методами українці боролися проти радянської окупації?

II. Дію

1. Знайди в мережі «Інтернет» інформацію про діяча/діячку УНР. Підготуй матеріали про нього чи неї до рубрики «Особистий профіль».
2. Поміркуй, які соціальні групи не могли існувати в СРСР.
3. Роздивись обкладинку і сторінки коміксу «Воля». Дізнайся, який період нашої історії використаний його авторами для побудови сюжету.

Групуйся

Візьми інтерв'ю у своїх рідних, які жили в радянській Україні. З'ясуй, чи була тоді свобода слова, виборів, релігії, чому в магазинах були черги та що таке «дефіцит».

32. ЯК УКРАЇНА ВІДНОВИЛА СВОЮ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ?

Ключові поняття: **розвиток, суверенітет, патріотизм.**

Чому людині, спільноті, країні потрібна свобода?

1. ЩО СПРИЯЛО ПРОГОЛОШЕННЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ?

На середину 1980-х рр. влада СРСР зрозуміла, що країна у глибокій кризі. Технології, економіка й рівень життя людей СРСР відставали від демократичних країн. Придушення приватної ініціативи спричинювало пасивність у роботі. Як наслідок, товари й послуги були низької якості, багато з них були дефіцитними. Країна почала накопичувати борги.

Не кращою була ситуація у громадсько-політичному житті. Обмеження прав людини, зокрема свободи слова, зібрань, виборів, робили людей боязкими. Вони не проявляли ініціативи, а очікували від комуністичної партії та держави забезпечення своїх потреб. Через обмеженість ресурсів процвітала корупція. Доступ партійного керівництва до дефіцитних товарів і послуг спричинював мовчазне обурення громадян. Країна потребувала **розвитку** — покращення, вдосконалення, підняття на вищий рівень.

Цікавинка

Вибух на Чорнобильській атомній електростанції 1986 року спричинив забруднення великих територій шкідливими радіоактивними речовинами. Здоров'я людей погіршувалося. Авторитет влади, яка намагалася приховати трагедію, був підірваний.

Думай

1. Чому обмеження свобод людини спричинює падіння активності громадян?
2. Чому обурення громадян зловживаннями владою було мовчазним?

Щоб поліпшити ситуацію в країні, влада СРСР почала реформи, тобто вдосконалення життя в країні. Людей закликали бути активними. Було дозволено висловлювати свої думки з метою поліпшення роботи держави й підприємств. Було надано дозвіл створювати невеликі приватні підприємства. Державним підприємствам надано самостійність у плануванні. До того ж, планувалося зберегти контроль комуністів над владою.

Наслідки реформ були неоднозначними. Свобода слова дала змогу критикувати владу та вперше обрати до місцевих рад і Верховної Ради УРСР незалежних депутатів. Люди почали збиратися у вільні громадські організації, проводити мітинги, демонстрації, страйки. Приватні підприємства показали свою ефективність. Державні підприємства погіршили роботу. Вони зменшили випуск товарів, на які держава встановила не вигідні ціни, їхні керівники часто неправомірно наживалися під час операцій купівлі-продажу.

Думай

1. Чому комуністи планували обмежені реформи?
2. Що могло стати наслідком погіршення роботи державних підприємств?

Цікавинка

Революція на грані — заходи ненасильницької громадянської непокори української молоді, переважно студентів, з вимогами розширення самостійності України. Головним методом протестних подій було студентське голодування в Києві. Протести завершилися підписанням постанови Верховної Ради УРСР, яка гарантувала виконання вимог учасників протесту.

Думай

1. Поміркуй, чому студенти вийшли на акції непокори.
2. Чому їх не переслідували, як дисидентів?

Зниження рівня життя людей унаслідок реформ призвело до падіння авторитету комуністичної партії. Республіки СРСР збільшили свій суверенітет. **Державний суверенітет** — верховенство державної влади на своїй території і незалежність у міжнародних відносинах. Щоб зупинити кризу, частина радянського керівництва вирішила зробити державний переворот. Вони вважали, що потрібно зупинити реформи й повернути політику недемократичного правління комуністів.

На щастя, переворот зазнав поразки. Прихильники демократії в республіках СРСР перемогли. Розуміючи, що перебування в складі СРСР несе загрозу правам українців, Верховна Рада УРСР 24 серпня 1991 року проголосила незалежність. 1 грудня цього року Акт проголошення незалежності підтримали громадяни на всенародному голосуванні. Тоді ж вони обрали першого Президента України — Леоніда Кравчука.

Думай

1. Яка причина спроби державного перевороту в СРСР?
2. Поміркуй, чому переворот міг зазнати поразки.
3. Опиши першу сторінку газети. На чому хотіли акцентувати увагу її автори?
4. Чому проголошення незалежності було вирішено підтвердити всенародним голосуванням?

2. ЯК ФОРМУВАЛАСЯ СУЧАСНА УКРАЇНА?

4 вересня 1991 року над Верховною Радою України було піднято синьо-жовтий прапор

Проголошення незалежності мало наповнитися формуванням усіх ознак самостійної держави. Як наступниця УРСР, Україна отримала від неї у спадок населення, кордони, законодавство, парламент, уряд, суди. Розпочалася робота з обладнання кордонів з колишніми республіками СРСР: Росією, Білоруссю, Молдовою. Оскільки законодавство УРСР було недемократичним, потрібно було вносити до нього зміни. Особливо важливим фактом стало створення власної Конституції 28 червня 1996 року. Незалежна країна потребувала армії, тому війська СРСР на території України почали перетворювати у власні війська.

Цікавинка

У серпні 1992 р. останній президент Української Народної Республіки у вигнанні Микола Плав'юк урочисто передав свої повноваження Президенту України Леоніду Кравчуку. Незалежна Україна стала спадкоємицею УНР.

Думай

1. Поясни важливість кожного заходу державотворення.
2. Чому в УРСР було заборонено використання синьо-жовтого прапора?
3. Що означало підняття над Верховною Радою синьо-жовтого прапора?
4. Поясни значення зв'язків сучасної України й УНР.

Важким випробуванням для України було створення вільного виробництва товарів і послуг. За роки комуністичного панування люди втратили підприємницькі навички. Потрібно було вчитися господарювати самостійно, передавати державні підприємства в приватні руки. Оскільки урядовці звикли, що держава контролює ціни, вони весь час втручалися в економіку. Економічні зміни затягувалися, рівень життя

погіршувався. Проте поступово країні вдалося створити демократичні відносини в економіці, запровадити національну грошову одиницю, наситити країну товарами й послугами.

Думай

1. Чому життєві негаразди спонукають деяких людей сумувати за СРСР?
2. Як називається українська грошова одиниця?

У міждержавних стосунках держава вважається незалежною, коли це визнають інші незалежні країни. Першими 2 грудня 1991 року нашу незалежність визнали Польща й Канада, наступного дня — Угорщина, потім Литва й Латвія, згодом — інші країни. Особливо важливо було отримати визнання Росії, яка була центром СРСР. У грудні 1991 р. Росія визнала Україну як незалежну державу, а 1997 року підписала Договір про дружбу, співробітництво й партнерство.

На жаль, Росія не дотрималася міжнародних угод і 2014 року шляхом військової агресії захопила територію Криму та розпочала війну на Донбасі. Від повного захоплення країни українців врятувала активність, єдність і патріотизм. **Патріотизм** — любов до Батьківщини та народу, готовність відстоювати їхні інтереси.

24 лютого 2022 року розпочався новий період Російсько-української війни. Російська федерація почала нові вторгнення з півдня, сходу та півночі, українські міста та села потрапили під обстріли та бомбардування. Мільйони людей опинилися під контролем ворога, мільйони змушені були покинути свої домівки і тікати на безпечні території України чи інших країн. Збройні сили України, український народ чинить опір ворогам. Демократичні країни світу засуджують Росію та надають нам допомогу.

Думай

1. Чому для повного визнання незалежності країни потрібне визнання інших країн?
2. Чому російська агресія спричинила прояв масового патріотизму українців?

3. ЯК ДЕРЖАВНІ СВЯТА ОБ'ЄДНУЮТЬ ГРОМАДЯН?

Як символ об'єднання громадян держава запроваджує державні свята. Найбільш видатним святом більшості держав є річниця народження держави — День Незалежності. В Україні встановлено одинадцять святкових і неробочих днів.

Свято — день або дні, коли урочисто відзначають видатні події, важливі дати. Залежно від походження свята бувають кількох видів: *астрономічні* (прив'язані до обертання Землі та зміни пір року); *релігійні* (приурочені до важливих дат певної релігії); *національні* (важливі для певного народу, такі свята можуть бути подібними); *державні* (символ єднання громадян); *професійні* (важливі для відчуття єдності й важливості своєї роботи); *родинні* (важлива подія в житті рідних людей).

Дума́й

1. Чому люди відзначають видатні події, важливі дати?
2. Назви приклади різних видів свят.

Цікавинка

Українська традиційна страва Різдвяних свят — кутя. Це відварені у воді зерна пшениці або ячменю з медом, маком і сухофруктами.

Великодні яйця в Україні бувають кількох видів. Найпоширеніші — крашанки — (пофарбовані в один колір) і писанки (розмальовані кількома кольорами). Єврейська Пасха (Песах) святкується на честь виходу євреїв з єгипетської неволі, перехід від рабства до свободи. Важливим для всієї країни є День кримськотатарського прапора.

1. Чому в Різдва дві дати?
2. Чому Різдво та Новий рік поєднуються в цикл зимових свят? Які народні свята ще входять до даного циклу?
3. Які твої улюблені державні свята? Чому?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Що сприяло проголошенню незалежності України?
2. Які ознаки держави Україна мала, а які їй потрібно було набути?
3. Яка мета відзначення державних свят?

II. Дію

1. Створи стрічку часу з історії України, вибравши 1–2 події з параграфів 28–32.
2. Створи мапу думок «Мої улюблені свята».

Групуйся

Запропонуйте власну класифікацію державних свят України. Які б свята, пов'язані з російсько-українською війною, ви б хотіли святкувати?

33. ЯКА ДЕРЖАВА ПОТРІБНА УКРАЇНЦЯМ І УКРАЇНКАМ?

Ключові поняття: демократія, свобода, права, право/закон.

Опиши ідеальну, на твою думку, державу.

1. ЯКУ КРАЇНУ НАЗИВАЮТЬ ДЕМОКРАТИЧНОЮ? ЦЬО ТАКЕ СУВЕРЕНІТЕТ НАРОДУ?

Україна — демократична держава. **Демократія** — (від грецького слова *demokratia*: *demos* — народ, *kratos* — влада, правління) — **народовладдя або правління народу**. Як тобі відомо, демократія заснована на рівноправній участі спільноти в управлінні та прийнятті в ній рішень за більшістю. Важливо розуміти, що демократія є цінністю та ідеалом устрою суспільства. Водночас вона спирається на інші цінності людини, такі як свобода, гідність, відповідальність, співпраця.

Так говорив/так говорила, а я думаю так

Демократія — правління народу, вибраного народом і для народу.

(Авраам Лінкольн,
американський президент)

Думай

1. Назви приклади демократичних спільнот.
2. Пригадай, що таке «цінність».
3. Поясни визначення А. Лінкольна.

Як визначити, чи є країна демократичною? Для цього потрібно визначити риси демократії. Ключовим серед них є суверенітет народу — правило, за яким уся повнота влади на території країни належить народу.

Першоджерело

Стаття 5. Носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ. Народ здійснює владу безпосередньо та й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Право визначити й змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові й не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами.

З Конституції України

У демократичній країні громадяни можуть брати участь у прийнятті рішень прямо або опосередковано. Пряма демократія — безпосередня участь громадян у вирішенні справ: участь в обговоренні питань, ухвалення рішення голосуванням. Представницька демократія — народовладдя, за якої громадяни доручають приймати рішення своїм представникам. Таких представників називають депутатами. Їх обирають на виборах та уповноважують представляти інтереси громадян.

Думай

1. Поясни схему «Риси демократичної країни». Поміркуй, чи можна її доповнити.
2. Які переваги й недоліки прямої та представницької демократії?
3. Чому під час виборів депутатів громадянам не можна розкривати таємницю — кого вони підтримали?
4. Як ти розумієш статтю 5 Конституції України?

Держава — це система організації управління суспільством. Сучасна держава відповідає за добробут, розвиток і безпеку своїх громадян.

Таку державу характеризують:

- достатньо високий рівень економічного розвитку;
- забезпечення населення роботою або іншими джерелами існування;
- зменшення майнової нерівності;
- наявність правових гарантій на достойний рівень життя.

Як бачиш, сучасне розуміння поняття держави ґрунтується на загальнолюдських ідеалах справедливої держави для всіх. Саме такою є демократична, соціальна, правова держава.

Думай

1. Де держава бере ресурси для своєї діяльності?
2. З якою метою громадяни платять податки?

2. ЧОМУ КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ БАЗУЄТЬСЯ НА ПРАВАХ ЛЮДИНИ?

Сучасна держава повинна мати Конституцію та закони. Демократичну державу, де гарантуються права людини, забезпечується дотримання законів, рівність усіх перед законом і незалежність судів, називають правовою. **Право** — система правил, створених і запроваджених через органи влади для регулювання поведінки людей у державі.

У правовій державі державні службовці повинні діяти в чітких межах. Такі межі встановлює конституція — основний закон. Головне призначення конституції — гарантування прав і свобод людини, обмеження державної влади. Конституція має найвищу силу в державі. Якщо будь-який закон чи рішення державних службовців суперечить їй, його слід визнати недійсним і скасувати.

Думай

1. Яку державу називають правовою?
2. Чому державні службовці повинні діяти в межах законів?

Наступну сходинку після конституції країни за своєю силою займає закон. **Закон** — загальнообов'язкове правило в державі, яке має найвищу силу. Нижче розташовані інші

акти Верховної Ради, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів, інших органів центральної та місцевої влади. Конституція, закони та рішення інших органів влади не повинні порушувати прав людини.

Думай

1. Пригадай поняття «права людини».
2. Чому права людини мають вищу силу, ніж закони?

Права — офіційно визнані можливості, якими володіє особа. Крім прав людини, у конституції та законах можуть міститись інші права, що діють у державі.

[https:// cutt.ly/ aK50BQC](https://cutt.ly/aK50BQC)

Думай

1. Чому громадяни можуть мати більше прав, ніж у переліку прав людини?
2. Чому людина має право вимоги?

3. ЧОМУ УКРАЇНА ПРАГНЕ ПРИЄДНАТИСЯ ДО ЄС ТА НАТО?

На планеті Земля існує близько 200 країн. Чому немає точної цифри? Бо кілька з них частково визнані іншими як незалежні. У Європі розташовано 50 країн. Україна є другою за величиною європейською країною.

Думай

1. Поміркуй, чим відрізняються між собою країни.
2. Які країни межують з Україною?
3. Установи співвідношення площ України з Польщею, Великою Британією, Білоруссю (далі подивися в інтернеті).

Пригадаємо: 27 країн Європи об'єдналися в Європейський Союз. Європейська спільнота країн спільно приймає рішення про торгівлю, охорону навколишнього середовища, освіту, охорону здоров'я, мобільний зв'язок і багато інших питань. Громадяни цих країн можуть вільно пересуватися в кордонах Союзу. Зручності додає спільна грошова одиниця — *євро*.

Прапор Євросоюзу

Країни Європи дбають про спільні цінності, що важливі для всіх людей: мир, повага до людини, можливість робити вільний вибір, рівні умови та закони для всіх. Україна прагне дотримуватися європейських цінностей.

Думай

1. Поміркуй, що символізує прапор Європейського Союзу.
2. Чому грошова одиниця ЄС має таку назву?
3. Чи розділяєш ти цінності Європейського Союзу?

Прапор НАТО

20 країн Європи, США та Канада входять до Організації Північноатлантичного договору (НАТО). Головна роль НАТО полягає в забезпеченні свободи й безпеки країн-членів з використанням політичних і військових засобів. До того ж, НАТО дотримується цінностей демократії, індивідуальної свободи, верховенства права й мирного розв'язання суперечок. Організація стоїть на захисті своїх країн-членів від загрози агресії: головним військово-політичним принципом організації є система колективної безпеки, тобто спільних організованих дій всіх її членів у відповідь на напад ззовні.

Думай

1. Поміркуй, що символізує прапор НАТО.
2. Чим корисна, на твою думку, діяльність НАТО?
3. Перейди за QR-кодом і виконай завдання.

<https://cutt.ly/zOMxbzb>

Першоджерело

...підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України та підтверджуючи європейську ідентичність Українського народу і незворотність європейського та євроатлантичного курсу України...

Преамбула Конституції України

1. Чому в Конституції України є наведені рядки?
2. Чим вигідне, на твою думку, приєднання України до Європейського Союзу та НАТО?

Перед сучасною Україною, як незалежною державою, стоїть кілька викликів:

- збереження незалежності й територіальної цілісності;
- дотримання прав людини;
- утвердження верховенства права;
- подолання корупції (зловживання посадових осіб);
- розвиток вільної економіки; екологічна безпека.

Подолання цих викликів дасть змогу Україні задовольняти потреби громадян і бути рівноправним партнером у міжнародних відносинах.

Думай

1. Які причини цих викликів?
2. Як ти можеш сприяти подоланню таких викликів?

Запитання та завдання

I. Розумію

1. Яку країну називають демократичною?
2. Чому Конституція України спирається на права людини?
3. Чому Україна прагне приєднатися до ЄС та НАТО?

II. Дію

1. Як можна оцінити ефективність держави? На що потрібно звертати увагу насамперед?
2. Створи піктограми «Виклики України».

Групуйся

Об'єднайтеся в групи. Створіть таблицю «Права людини в Конституції України».

34. МОЯ КРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ

1. Закріплюємо.

1. Пограй у гру «**МОЯ КРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ**» (с. 227–228) з друзями чи рідними.

Правила гри:

- Право першого ходу визначається кидком кубика.
- Гравці кидають кубик по черзі й просувають фішку, рухаючись уперед на ту кількість полів, яке число випало на кубуку.
- Потрапивши на поле, потрібно дати відповідь на запитання або виконати завдання. За правильну відповідь чи виконане завдання — 1 бал.
- Якщо на запитання вже дали правильну відповідь або завдання виконане — воно далі не розігрується.
- Перемагає гравець, що набирає найбільшу кількість балів.

2. Систематизуємо.

Складіть у парах таблицю «Чим корисною мені стала інформація про історію моєї країни?».

Номер та назва параграфа	Як мені стане в пригоді інформація параграфа
26. Як пізнається минуле?	
27. Які праці прославили видатних істориків/історикинь?	
28. Що відбувалось у давній історії?	
29. Яка історія середньовічної України?	
30. Які зміни відбулися в Україні в новий час?	
31. Як відбувалася боротьба за українську державу у ХХ столітті?	
32. Як Україна відновила свою незалежність?	
33. Яка держава потрібна українцям?	

3. Пишемо історію.

Оберіть історичну подію. Установіть її причини та наслідки, підберіть ілюстрації.

4. Проектуємо.

Об'єднайтеся в групи і здійсніть мінідослідження про історичного діяча/історичну діячку або історика/історикиню. Під час дослідження варто скористатися планом. Зважайте на те, що часто не на всі пункти плану можна дати відповідь.

Інструкція

План характеристики історичної особи

1. Установіть (за підручником та іншими джерелами), коли і в якій країні жила історична особа, до яких спільнот належала.
2. Яка мета її діяльності, плани, засоби досягнення мети.
3. Опишіть її зовнішність і характер.
4. Перелічіть основні результати її діяльності.
5. Висловте своє ставлення до неї: які вчинки викликають схвалення, а які — ні?

Настільна гра «МОЯ КРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРИЯ»

<p>1</p> <p>Намалюй історика за роботою.</p> 	<p>2</p> <p>Склади вірш зі словом «висновок».</p> 	<p>3</p> <p>Склади загадку про аргумент.</p> 	<p>4</p> <p>Вигадай жарт про припущення.</p> 	<p>5</p> <p>Дай визначення поняттю «вплив».</p> 	<p>6</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «осмислення».</p> 	<p>7</p> <p>Намалюй Нестора Літописця.</p>
<p>8</p> <p>Склади вірш зі словом «алгоритм».</p> 	<p>9</p> <p>Склади загадку про Геродота.</p> 	<p>10</p> <p>Вигадай жарт про Михайла Грушевського.</p> 	<p>11</p> <p>Розкажи про одну з історичкинь.</p> 	<p>12</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «рідний край».</p> 	<p>13</p> <p>Намалюй знаряддя праці пераїсних людей.</p> 	<p>14</p> <p>Склади вірш про Україну.</p>
<p>15</p> <p>Склади загадку про одну з давніх назв України.</p> 	<p>16</p> <p>Вигадай жарт про трипільців.</p> 	<p>17</p> <p>Дай визначення поняттю «державна».</p> 	<p>18</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «первісна людина».</p> 	<p>19</p> <p>Намалюй корону Королівства Руського.</p> 	<p>20</p> <p>Склади вірш про Україну-Русь</p> 	<p>21</p> <p>Склади загадку про князівство.</p>
<p>22</p> <p>Вигадай жарт про князя</p> 	<p>23</p> <p>Дай визначення поняттю «королівство».</p> 	<p>24</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «соціальний стан» на вибір.</p> 	<p>25</p> <p>Намалюй шляхтича чи шляхтянку</p> 	<p>26</p> <p>Склади вірш про гетьмана на вибір.</p> 	<p>27</p> <p>Склади загадку про імперію.</p> 	<p>28</p> <p>Вигадай жарт про міщанина чи міщанку.</p>
<p>29</p> <p>Дай визначення поняттю «республіка».</p> 	<p>30</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «козак».</p> 	<p>31</p> <p>Намалюй дисидента чи дисидентку.</p> 	<p>32</p> <p>Склади вірш про Голодомор.</p> 	<p>33</p> <p>Склади загадку про громадянина.</p> 	<p>34</p> <p>Вигадай жарт про історичного діяча ХХ століття.</p> 	<p>35</p> <p>Дай визначення поняттю «революція».</p>
<p>36</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «радянська влада»</p> 	<p>37</p> <p>Намалюй символи України.</p> 	<p>38</p> <p>Склади вірш про патріотів України.</p> 	<p>39</p> <p>Склади загадку про будь-яке державне свято.</p> 	<p>40</p> <p>Вигадай жарт про вибори.</p> 	<p>41</p> <p>Дай визначення поняттю «суверенітет».</p> 	<p>42</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «розвиток».</p>
<p>43</p> <p>Намалюй Україну майбутнього.</p> 	<p>44</p> <p>Склади вірш про права.</p> 	<p>45</p> <p>Склади загадку про закон.</p> 	<p>46</p> <p>Вигадай жарт про сучасну Україну.</p> 	<p>47</p> <p>Дай визначення поняттю «демократія».</p> 	<p>48</p> <p>Покажи мімікою та жестами поняття «свобода».</p> 	<p>49</p> <p>Назви три важливі дати з історії України.</p>

ЗМІСТ

1. ВСТУП	5
1. Для чого вивчають історію і громадянську освіту?.....	5
2. Що вивчає історія?	6
3. Які особливості вивчення історії та громадянської освіти у 5 класі?	9
Тема 1. Я В СУСПІЛЬСТВІ, ЧАСІ Й ПРОСТОРИ	11
2. Чим особлива людина?	12
3. Як через особистий розвиток досягти самореалізації?	20
4. Яке значення родини в житті людини?	27
5. Як людина і людство існують в часі?	33
6. Як людина і людство існують в просторі?	39
7. Як зображували Україну на картах у різні історичні часи?	45
8. ЛЮДИНА, СУСПІЛЬСТВО, ЧАС І ПРОСТІР	50
Тема 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ СУСПІЛЬСТВА	53
9. Як через комунікацію та медіа поширюється інформація?	54
10. Як медіа захищають свободу слова?.....	61
11. Чим корисний і небезпечний інтернет?	68
12. Чи можна довіряти джерелам інформації і як їх аналізувати?	76
13. Як працювати з усними, письмовими й аудіовізуальними джерелами інформації?	83
14. Як працювати з речовими, етнографічними та лінгвістичними джерелами інформації?	90
15. Як зберігається історична пам'ять?	98
16. Джерела пізнання суспільства	105
Тема 3. МОЯ ГРОМАДА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ	109
17. У чому цінність соціокультурної багатоманітності?	110
18. Як бути суспільством?	116
19. Які професії навколо тебе?	123
20. Що таке професія і професійне самовизначення?	130
21. Що таке моя громада?.....	137
22. Як я можу брати участь у врядуванні?	144
23. Як можна відпочивати в громаді?.....	151
24. Як я можу впливати на збереження довкілля?	157
25. Моя громада та її історія.....	164
Тема 4. МОЯ КРАЇНА ТА ЇЇ ІСТОРІЯ	168
26. Як пізнається минуле?	169
27. Які праці прославили видатних істориків?	175
28. Що відбувалось у давній історії?	182
29. Яка історія середньовічної України?	189
30. Які зміни відбулися в Україні в новий час?	195
31. Як відбувалася боротьба за українську державу у ХХ столітті?	202
32. Як Україна відновила свою незалежність?	210
33. Яка держава потрібна українцям і українкам?	217
34. Моя країна та її історія	224

У підручнику використані візуальні зображення з вільних інтернет-джерел:

Тема 1.

Первісне суспільство: <https://cutt.ly/sohq3zz>; майстри: <https://cutt.ly/pohq5fc>; проголошення незалежності США <https://cutt.ly/iohwwmt>; роботи: <https://cutt.ly/sohwt5u>; фото еволюції мобільних телефонів <https://cutt.ly/rohwbfb>; права людини <https://cutt.ly/dohwkj6>; відбитки <https://cutt.ly/wohdkwn>; права дитини <https://cutt.ly/nOhX7db>; читачі <https://cutt.ly/kohdzbz>; піратка <https://cutt.ly/yohdcoh>; родина куховарить <https://cutt.ly/0ohdvaz>; родина за столом <https://cutt.ly/rohndry>; герб <https://cutt.ly/dohdq2u>; часова паличка <https://cutt.ly/hohdrxf>; ісламський календар <https://cutt.ly/sohdffp>; римський календар <https://cutt.ly/fohdh5t>; мозаїчна підлога в синагозі VI-го століття в Бейт Альфа (Ізраїль) <https://cutt.ly/lohdl3a>; Себастьян Мюнстер «Космографія». Карта Польського регіону (1544 р.) <https://cutt.ly/uohdpcz>.

Тема 2.

Шрифт Брайля <https://cutt.ly/tohd1h8>; дерево <https://cutt.ly/eohd2ja>; піктограма «Свобода слова» <https://cutt.ly/oohd34h>; клас <https://cutt.ly/1ohfq00>; піктограми «Цензура» <https://cutt.ly/lohfr3l>; <https://cutt.ly/kohfr6w>; <https://cutt.ly/pOhVixJ>; <https://cutt.ly/mohfhxj>; <https://cutt.ly/lohflrh>; <https://cutt.ly/iohfzfh>; глобус <https://cutt.ly/xohfc1q>; Цукерберг <https://cutt.ly/iohfhdn>; зомбі-телевізор <https://cutt.ly/hohfx5d>; інтерв'ю бабусі <https://cutt.ly/vohfmda>; Піноккіо <https://cutt.ly/loh3tp>; ієрогліфи <https://cutt.ly/wohf4gm>; Індіани Джонси <https://cutt.ly/1ohf5v9>; козак <https://cutt.ly/aohgqn8>; артефакти Трипілля <https://cutt.ly/aohgtwt>; розкопки (карикатура) <https://cutt.ly/xohguo1>; розкопки (план) <https://cutt.ly/gohgare>; українці <https://cutt.ly/wohgdim>; текстове джерело <https://cutt.ly/kohghw9>; речове джерело <https://cutt.ly/dohghld>; фотоджерело <https://cutt.ly/aohgv16>; Київська картинна галерея <https://cutt.ly/nohgnya>.

Тема 3.

Суспільство-дерево <https://cutt.ly/nohgtq3>; спільноти <https://cutt.ly/2ohgiyl>; соціальна піраміда <https://cutt.ly/8ohgprd>; гендерна різниця <https://cutt.ly/zohggzk>; етнічний склад України <https://cutt.ly/xohhh3w>; соціальна згуртованість <https://cutt.ly/nohhzr4>; вправа — дзеркало <https://cutt.ly/fohhlcl>; пандус <https://cutt.ly/mohhn1d>; дошка пошани <https://cutt.ly/nohh0by>; професії <https://cutt.ly/dohh99q>; роботи <https://cutt.ly/hohh4nc>; антична школа <https://cutt.ly/loh57d>; середньовічна школа <https://cutt.ly/oohjysr>; гімназистки <https://cutt.ly/7ohjomu>; кочовище <https://cutt.ly/sohjaqq>; село <https://cutt.ly/dohjffw>; територіальна громада <https://cutt.ly/aohjzio>; пластуни <https://cutt.ly/lohjvx1>; дендропарк <https://cutt.ly/lohjnnl>; велосипедистки <https://cutt.ly/eohjqwn>; хедирлез <https://cutt.ly/tohjegr>; перенаселення <https://cutt.ly/uohjydn>; забруднення <https://cutt.ly/2ohji97>; потепління <https://cutt.ly/sohjpmd>; зміна клімату <https://cutt.ly/1ohjfi>; генетична модифікація <https://cutt.ly/aohj83>; вирубка лісів <https://cutt.ly/sohjck4>; сталий розвиток <https://cutt.ly/yohjnyz>; глобальні цілі сталого розвитку <https://cutt.ly/qohj1jw>; розкладання <https://cutt.ly/9ohj2rv>; сортування <https://cutt.ly/sohj8nr>; батарейки <https://cutt.ly/oohj7id>; День Конституції <https://cutt.ly/rohkwq9>.

Тема 4.

Первісна школа <https://cutt.ly/7ohkytv>; школа <https://cutt.ly/yohkid8>; запорожці <https://cutt.ly/zohkpr6>; геродот <https://cutt.ly/qohkses>; світ Геродота <https://cutt.ly/sohkf3k>; Нестор <https://cutt.ly/hohkh1v>; Яворницький <https://cutt.ly/aohkloz>; Грушевський на муралі <https://cutt.ly/nohksu3>; Даниленко <https://cutt.ly/wohknrc>; Грицак <https://cutt.ly/mohkqxl>; Старченко <https://cutt.ly/3ohkeg7>; первісні люди <https://cutt.ly/lohkurz>; землероби <https://cutt.ly/mohkimr>; трипільські пам'ятки <https://cutt.ly/johksqb>; пектораль <https://cutt.ly/tohkfxc>; орден «Княгині Ольги» <https://cutt.ly/dohkjwl>; монети <https://cutt.ly/iohklrv>; церква в Сутківцях <https://cutt.ly/gohkxoh>; макет Січі <https://cutt.ly/3ohlye5>; герб Гетьманщини <https://cutt.ly/hohlodv>; чумаки <https://cutt.ly/pohlala>; Скоропадський <https://cutt.ly/fohls4k>; пам'ятник Голодомору <https://cutt.ly/vohljgc>; Алла Горська <https://cutt.ly/oohlhab>; вітраж <https://cutt.ly/oohlzbu>; революція на граніті <https://cutt.ly/gohlc79>; підняття прапора <https://cutt.ly/2ohlnxb>.

Відомості про стан підручника

№	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника		Оцінка
			на початку року	в кінці року	
1					
2					
3					
4					
5					

Навчальне видання

БАККА Тамара Володимирівна
ЖЕЛІБА Олександр Володимирович
МЕЛЕЩЕНКО Тетяна Володимирівна
АШОРТІА Євген Демурович

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Підручник для 5 класу закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *І. В. Красуцька, І. С. Руденко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Художня редакторка *І. П. Медведовська*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорки *Л. А. Еско, С. В. Войтенко*

В оформленні підручника використано фото з вільних джерел мережі «Інтернет»

Формат 70×100¹/₁₆.

ТОВ «Український освітянський видавничий центр «Оріон»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелева, 2